

NATIONALØKONOMISK TIDSSKRIFT

FOR SAMFUNDSSPØRGSMÅL
ØKONOMI OG HANDEL

1961

UDGIVET AF NATIONALØKONOMISK FORENING

REDAKTIONSUDVALG
ERIK HOFFMEYER . OTTO MÜLLER . ERLING OLSEN

REDAKTØR
POUL MILHØJ

✱

NIOGHALVFEMSINDSTYVENDE BIND

KØBENHAVN 1961
DANSKE BOGHANDLERES KOMMISSIONS-
ANSTALT

INDHOLD

FORFATTERLISTE:

BOSERUP, MOGENS: Den økonomiske verdensbalance	111
DANØ, SVEN: Om skattefradragsret og kildeskat	140
FISKER, JENS; SVEND GADE OG KAJ NIELSEN: Butikshandelens struktur	221
FOG, BJARKE: Deskriptiv pristeori I: Virksomhedernes målsætning og pris fastsættelse	75
- Deskriptiv pristeori II: Er grænseteorien i overensstemmelse med virke- ligheden?	125
- Deskriptiv pristeori III: Forskellige deskriptive pristeorier	286
GADE, SVEND; KAJ NIELSEN OG JENS FISKER: Butikshandelens struktur	221
GELTING, JØRGEN H.: Arbejdsløshed og lønstigning	83
- Om det økonomiske tab ved at stå uden for Fællesmarkedet	237
GRÜNBAUM, I.: Forsøg med en Profit-Multiplier vækstmodel	40
HOFFMEYER, E.: Lønteori og empiriske sammenhænge	85
NIELSEN, KAJ; SVEND GADE OG JENS FISKER: Butikshandelens struktur	221
OLSEN, ERLING: Nye redskaber i analysen af udenrigshandel og indkomstfor- deling	30
PEDERSEN, H. WINDING: IVAR JANTZEN. 31. juli 1875-12. april 1961	217
PHILIP, KJELD: Om at gøre gode tider dårligere	19
RØGIND, SVEN: Omsætningsværdien af stærke drikke	95
THUNHOLM, L. E.: De internationella kapitalrörelserna	1
VIBE-PEDERSEN, JOHN: Indkomstkredsløbet og den makroøkonomiske teori for indkomstdannelsen og indkomstfordelingen. I	147
- Indkomstkredsløbet og den makroøkonomiske teori for indkomstdannelsen og indkomstfordelingen. II	254
ØLGAARD, ANDERS: En klassiker i konfirmationsalderen	173
JOHNSEN, ERIK: Suboptimering af informationsparameteren	100
LITTERATUROVERSIGT	195
TIDSSKRIFTOVERSIGT	186
Notits om Økonomisk Kongres	121

BOGANMELDELSER:

Guide to Legislation on Restrictive Business Practices: Europe and North America-Texts, Explanatory Notes, Decisions, Bibliography. (SØREN GAM- MELGAARD)	123
---	-----

HICKS, URSULA K.: Development from below. Local government and finance in developing countries of the Commonwealth. (JØRGEN PEDERSEN)	214
HOWEY, R. S.: The Rise of the Marginal Utility School, 1870-1889. (KNUD ERIK SVENDSEN)	216
KUZNETS, SIMON: Six lectures on economic growth. (KNUD ERIK SVENDSEN)	216

BOGANMELDELSER I ARTIKELFORM:

KRISTENSEN, THORKIL and associates: The Economic World Balance (MOGENS BOSERUP)	111
MADSEN, VAGN: Regnskabsvæsenets opgaver og problemer i ny belysning (ERIK JOHNSEN)	100
ANDERSEN, P. NYBOE, BJARKE FOG og POUL WINDING: Nationaløkonomi. 2. udg. (ANDERS ØLGAARD)	173

NATIONALØKONOMISK FORENING:

Om at gøre gode tider dårligere.	
Causeri den 25. jan. 1961 af KJELD PHILIP	19
De internationella kapitalrörelserna.	
Foredrag den 22. feb. 1961 af L. E. THUNHOLM	1
Butikshandelens struktur. 3 indlæg den 30. oktober 1961.	
Af JENS FISKE, SVEND GADE og KAJ NIELSEN	221
Nationaløkonomisk Forenings generalforsamling	299

111
140
221

75

125

286

221

83

237

40

85

221

30

217

19

95

1

147

254

173

100

195

186

121

123

NATIONALØKONOMISK TIDSSKRIFT

UDGIVET AF NATIONALØKONOMISK FORENING

REDAKTIONSUDVALG:

ERIK HOFFMEYER . OTTO MÜLLER . ERLING OLSEN

REDAKTØR: POUL MILHØJ

*

1961

99. BIND . 1-2. HEFTE

*

INDHOLD:

	Side
DE INTERNATIONELLA KAPITALRÖRELSENA <i>Av L. E. Thunholm</i>	1
OM AT GØRE GODE TIDER DÅRLIGERE <i>Af Kjeld Philip</i>	19
NYE REDSKABER I ANALYSEN AF UDENRIGSHANDEL OG INDKOMSTFORDELING. <i>Af Erling Olsen</i>	30
FORSØG MED EN PROFIT - MULTIPLIER VÆKSTMODEL <i>Af I. Grünbaum</i>	40
DESKRIPTIV PRISTEORI I: VIRKSOMHEDERNES MÅL- SÆTNING OG PRISFASTSÆTTELSE. <i>Af Bjarke Fog</i> ..	75
ARBEJDSLØSHED OG LØNSTIGNING. <i>Af Jørgen H. Gelting</i>	83
LØNTEORI OG EMPIRISKE SAMMENHÆNGE <i>Af E. Hoffmeyer</i>	85
OMSÆTNINGSVÆRDIEN AF STÆRKE DRIKKE <i>Af Sven Røgind</i>	95
SUBOPTIMERING AF INFORMATIONSPARAMETEREN <i>Af Erik Johnsen</i>	100
DEN ØKONOMISKE VERDENSBALANCE <i>Af Mogens Boserup</i>	111
NOTITS OM ØKONOMISK KONGRES	121
BOGANMELDELSER (se omslagets 3. side)	

DANSKE BOGHANDLERES KOMMISSIONSANSTALT
KØBENHAVN · MCMLXI

DEN DANSKE LANDMANDSBANK

AKTIESELSKAB

Hovedkontor: Holmens Kanal 12

København K.

63 Aftaler i København og omegn - 61 Aftaler i provinsen

KAPITAL-FORVALTNING

Frie og båndlagte kapitaler modtages til forvaltning. Reglement tilsendes på forlangende. (Telf. 6500, lokal 343).

VÆRDIPAPIRER modtages i opbevaringsdepot.

AKTIER og OBLIGATIONER

købes og sælges.

BOXE udlejes.

**Alle forespørgsler besvares omgående af vore afdelinger og af vort hovedkontor
Central 6500, lokal 65.**

Telegram-adresse: LANDMANDSBANK

PRIVATBANKEN

I KJØBENHAVN

Stiftet 1857

Københavns ældste Bank

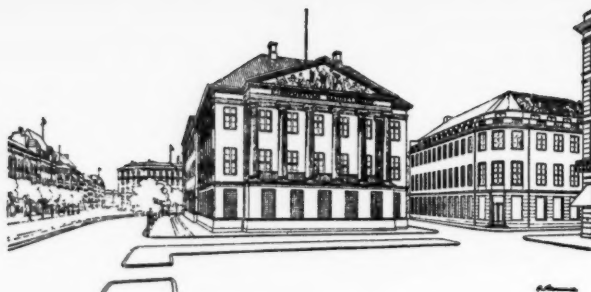
Hovedsæde:

Børsgade 4, København K

Telefon: Central nr. 1

Filialer over hele Storkøbenhavn og Nordsjælland
samt i Århus:

AARHUS OG OMEGNS BANK

AKTIESELSKABET

KJØBENHAVNS HANDELSBANK

BALANCE ULTIMO AUGUST 1961

DEBET

Kassebeholdning		180,194,354 66
Indenl. banker og sparekasser:		
Indskud	1,930,760 53	
Kreditter og lån	14,180,974 93	
Udenlandske korrespondenter (banker og bankiers)		16,111,735 46
Fremmed mønt og vekslar på udlandet		192,933,590 85
Udenl. obligationer og aktier		10,700,859 43
Indenl. obligationer og aktier		0 00
Egne aktier (nom. kr. 0,00)		385,683,843 74
Panteobligationer		0 00
Indenlandske vekslar		18,519,426 41
Udlån		215,817,731 69
Kasse kredit		186,409,431 86
Konto kurant:		1,280,366,696 11
Indenlandsk regning	238,832,421 27	
Udenlandsk regning	6,689,045 65	
Forskellige debitorer		245,521,466 92
Blandt deponerede sikkerheder under de sidste 5 poster udgør egne aktier nom. kr. 2,974,100 00		430,210,727 88
Garantier		487,515,548 03
Faste ejendomme		43,029,152 86
Inventar og boxanlæg		0 00
Kuponer, børs- og stempelmærker		4,539,883 16
Omkostninger		44,358,396 88
		<u>3,759,912,845 94</u>

KREDIT

Aktiekapital		100,000,000 00
Reserver:		
Lovmæssig reservefond	54,000,000 00	
Ekstra-reservefond	104,000,000 00	
Kursreguleringsfond	18,000,000 00	
Investeringsfond	9,000,000 00	
Overførsel fra forr. år	9,795,843 36	
Follo		194,795,843 36
Konto kurant:		102,933,653 63
Indenlandsk regning	591,782,883 68	
Udenlandsk regning	51,614,898 36	
Indlån på bankbog m. v. med kortere opsigelsesvarsel end 1 måned		643,397,782 04
Indlån på 1 måned eller længere tid		421,269,459 74
Indenlandske banker og sparekasser:		871,571,508 41
Indskud, kreditter og lån		214,479,636 51
Udenlandske korrespondenter (banker og bankiers)		193,640,856 13
Rediskonterede vekslar:		
Indenlandske	0 00	
Udenlandske	1,083,010 00	
Garantier		1,083,010 00
Akcept konto		487,515,548 03
Forskellige kreditorer		6,980,122 82
Prioritetsgæld i faste ejendomme		457,995,952 88
Rente og provision m. m.		0 00
		<u>64,249,472 39</u>
		<u>3,759,912,845 94</u>

DE INTERNATIONELLA KAPITALRÖRELSENA¹

AV L. E. THUNHOLM*

De internationella kapitalrörelsernas problem har fått allt större aktualitet under senare år, varvid såväl frågans mere praktiska sida som dess ekonomisk-politiska aspekter blivit föremål för uppmärksamhet. Härtill har olika omständigheter bidragit. I första hand kanske man vill peka på den starka kvantitativa utveckling som de internationella kapitalrörelserna fått under senare år, en utveckling som utgjort ett markant inslag i världshandels ökning och intensifieringen av de internationella ekonomiska relationerna överhuvudtaget. Ett frågekomplex av betydelse härvidlag har icke minst varit kapitalexporten till de underutvecklade länderna. Starkt bidragande till det ökade intresset för de internationella kapitalrörelsernas problem har också varit den diskussion som förts och de åtgärder som vidtagits i detta hänseende inom ramen för den ekonomiska integrationen i Västeuropa.

När frågan om de internationella kapitalrörelserna i dag tas upp till diskussion på «Nationaløkonomisk Forenings» sammanträde är det väl närmast mot bakgrunden av dessa europeiska aspekter av frågan. Det är integrationsfrågorna i Västeuropa som framför allt gjort frågan om kapitalets rörlighet över gränserna till ett viktigt problem också för oss här i Norden. De nordiska länderna har haft att ta ställning till dessa frågor inom ramen för det västeuropeiska samarbetet inom OEEC, vi är berörda av dem såsom medlemmar av EFTTA, vi är såsom sådana också intresserade av vad som på detta område händer inom den europeiska gemensamma marknaden.

När jag här tar upp denna fråga till diskussion är det i starkt medvetande om att det gäller stora och komplicerade och även rätt kontroversiella spörsmål. Jag är emellertid hänvisad till att behandla dem utifrån mina speciella utgångspunkter – d.v.s. jag får lov att se på dem som en praktisk bankman och inte som en nationalekonom av facket. Även jag har visserligen under mina studieår läst professor Iversens stora standardverk «International

1. Föredrag i Nationaløkonomisk Forening den 22/2 1961.

* Bankdirektör, Skandinaviska Banken, Stockholm.

Capital Movements», men skall jag vara fullt ärlig har jag glömt det mesta. Som bankman kommer jag dock så gott som dagligen i kontakt med den praktiska sidan av dessa problem. Och det är endast dessa sidor jag här skall uppehålla mig vid.

Först några ord om själva frågeställningen. Vad som i fortsättningen skall behandlas är enbart frågan om de *privata* kapitalrörelserna, medan jag helt lämnar åsido frågan om statlig kapitalexport och kapitalimport. De privata kapitalrörelser som det blir anledning att syssla med vill jag på övligt sätt indela i tre kategorier, nämligen a) direkta investeringar i företag, b) värdepappersinvesteringar, eller som de brukar kallas, portföljinvesteringar, samt c) finansiella och kommersiella krediter i samband med varuhandel o.d.

Den fråga som jag framför allt får anledning att komma in på är de strävanden till ökad frihet för internationella kapitalrörelser av dessa slag som på senare tid gjort sig gällande. Efter att först i korta drag ha karakteriserat den utveckling som skett i fråga om de internationella kapitalrörelserna under senare år och beskrivit läget i avseende på kontrollen av dessa kapitalrörelser, ämnar jag komma in på den problematik som den gemensamma marknaden och EFTA står inför på detta område, för att så till slut komma in på hur dessa frågor ter sig ur speciellt nordisk synvinkel.

Den privata kapitalexportens utveckling under senare år

Låt oss först sätta in denna fråga i dess globala sammanhang och kasta en blick på de privata internationella kapitalrörelsernas utveckling under senare år. De statistiska uppgifter som publiceras av Förenta Nationerna tyder på en kraftigt ökad kapitalexport under senare år. Medan den totala privata kapitalexporten i världen mellan åren 1954 och 1955 låg vid en nivå av 3 å 3,5 miljarder dollar per år, steg siffran 1956 till 5,8 miljarder och 1957 till en rekordnivå av 6,2 miljarder. Sedan inträdde visserligen en tillbakagång till 5,3 miljarder 1958 och sannolikt ytterligare någon minskning 1959, men det är att märka att den nedgången i alldeles avgörande grad berodde på en enda speciell faktor, nämligen de minskade amerikanska oljeinvesteringarna utomlands.

Det kan också vara av intresse att ge några uppgifter om de privata kapitalrörelsernas fördelning på exportländer och importländer. Vi får då hålla i minnet att flertalet utvecklade länder samtidigt är både kapital-exportörer och kapitalimportörer.

Om vi utgår från förhållandena 1958, det sista år för vilket vi har mera fullständiga uppgifter, kom av en total kapitalexport av 5.300 milj. dollar icke mindre än 3.300 milj. från Förenta Staterna, som därmed svarade

för 62 % av totalexporten. Närmast i rangordningen kom Storbritannien med en kapitalexport av 840 milj. dollar, eller 15 % av totalsiffran. Av de övriga svarade Frankrike för 500 milj. dollar, Holland för 245 milj., Västtyskland för 225 milj. och Schweiz förvånande nog för endast 100 milj. dollar. Sistnämnda förhållande bottnade dock i en tillfällig avstängning av den schweiziska kapitalmarknaden för utländska emissioner under åren 1956-58.

Nu är det att märka att dessa siffror vad gäller de enskilda länderna varierar en hel del från år till år. Särskilt synes rätt starka förskjutningar ha inträtt från 1958 till 1959. Sistnämnda år hade sålunda Västtysklands siffra stigit från nämnda 225 milj. till 530 milj. dollar och den schweiziska kapitalexporten från 100 till 200 milj., medan å andra sidan såväl den amerikanska som den brittiska siffran gick tillbaka.

Vad så den andra sidan av saken beträffar, nämligen vilka länder som varit mottagare av kapitalflödet, bekräftar FN:s statistik det välkända förhållandet att kapitalströmmarna är starkast mellan de utvecklade industriländerna inbördes. Den större delen av kapitalexporten gick nämligen till andra industriländer, varvid dock sådana länder som Canada, Australien och Sydafrikanska Unionen hade speciell tyngd. Canada svarade 1958 för inte mindre än 1/5 av totalsiffran. De egentliga utvecklingsländerna svarade dock tillsammans för ett så pass betydande belopp som 2 miljarder dollar, eller 38 % av totalsiffran.

Vad slutligen de skandinaviska ländernas förhållanden beträffar är det väl egentligen endast Sverige som enligt tillgängliga statistiska uppgifter har haft någon kapitalexport av större omfattning under senare år. Denna kapitalexport har praktiskt taget helt och hållet tagit formen av direkta investeringar i företag utomlands. De statistiska uppgifter om beviljade tillstånd som den svenska valutastyrelsen offentliggjort visar att summan av dessa investeringar stigit från en nivå av c:a 135 milj. kr. under åren 1955 och 1956 till en höjdpunkt av 357 milj.kr. år 1959 – altså en trend helt likartad den som framkommer av FN-statistiken för den totala världsexporten av kapital. År 1960 var siffran något lägre, nämligen 288 milj.kr. Av detta belopp avsåg hälften, eller 145 milj. kr., investeringar i utvecklingsländerna.

Det kanske bör noteras att det samtidigt sker en icke obetydlig kapitalimport i form av direkta investeringar i det svenska näringslivet från utländsk sida. År 1960 uppgick denna kapitalimport till 134 milj. kr.

En intressant omständighet som belyses av FN-materialet är i hur hög grad de direkta investeringarna i företag dominerar i den privata kapitalexporten. Av den nämnda totalsiffran för 1958 av 5,3 miljarder utgjordes sålunda 3,6 miljarder eller två tredjedelar av sådana direkta investeringar. Denna situation står i kontrast mot förhållandena före det andra världs-

kriget, då portföljinvesteringarna utgjorde den dominerande formen för internationella kapitalrörelser. Den regelrätta formen för ett kapitalbehövande land att ta utlandskapital i anspråk var att emittera obligationer på olika kapitalmarknader. Det andra världskriget lade denna internationella kapitalmarknad helt i ruiner – i den mån den överlevt följderna av 1930-talets svåra depression. Det är dock att märka att under de senaste åren portföljinvesteringarna börjat visa en glädjande tendens att stiga. Kapitalmarknaderna har blivit bättre organiserade och öppnats för utlåningar i många länder där de tidigare varit stängda. Och det internationella förtroendet – den oundgängliga förutsättningen för denna form av investeringar – har med växande ekonomisk stabilitet i världen börjat komma tillbaka.

En form av internationella portföljinvesteringar av nytt slag som framkommit under senare år är sådana som sker inom ramen för s.k. »investment trusts», vilka har fått en mycket betydande utbredning på den europeiska kontinenten särskilt i Schweiz, Västtyskland och Holland.

Kontrollen över kapitalrörelserna

De anförda uppgifterna må vara tillräckliga för att belysa det uppsving för de internationella kapitalrörelserna som inträffat under senare år. Att detta uppsving nått en sådan omfattning avspeglar naturligtvis ett stigande förtroende länderna emellan som ökat det privata kapitalets rörlighet och som gjort att man kunnat reparera något av det svåra avbräck som 1930-talets depression och och framför allt det andra världskriget vållade i detta hänseende. En starkt bidragande faktor har emellertid också varit medvetna ansträngningar från många länders sida att avveckla en del av de hinder för kapitalets rörlighet som särskilt under krigsåren byggdes upp genom valutaregleringar och andra åtgärder. Ännu kvarstår dock på många håll rätt genomgripande regleringar och vi har trots alla liberaliseringsåtgärder ännu långt kvar till den så gott som absoluta frihet som flerstädes rådde på detta område under förkrigstiden. Dessa kvarstående restriktioner grundas på olika typer av motiv. De kan botten i en nationell kapitalbrist som gör att man vill förhindra en kapitalexport, det kan vara fråga om en rädsla för kapitalimport som tar sig uttryck i växande utländska intressen i den inhemska industrien, det kan gälla kontrollåtgärder för att förhindra spekulativa kapitalrörelser som komplicerar förhållandena för den ekonomiska politiken i ett land etc.

Innan vi kommer in på de aktuella strävandena mot en liberalisering av kapitalets rörelsemöjligheter kan det vara skäl att göra en snabb översikt över regleringsförhållandena på detta område i Västeuropa i dag. Förhållandena varierar i detta avseende rätt avsevärt de olika länderna emellan. Om man försöker inränga dem i en skala efter graden av frihet har vi

överst på skalan två länder med praktiskt taget absolut frihet för såväl kapitalimport som kapitalexport av olika slag, nämligen *Schweiz* och *Västtyskland*. De modifikationer som kan gälla, såsom t.ex. ifråga om den schweiziska nationalbankens kontroll över utländska emissioner av viss storleksordning, eller förbudet mot förräntning på bankkonto i Västtyskland av utlandsmedel av karaktären »hot money«, kan ju knappast betecknas som någon avgörande inskränkning i kapitalrörelsernas frihet. Även i ett land som *Belgien* är kapitaltransaktionerna i princip helt fria, även om en hel del värdepapperstransaktioner måste ske på en speciell valutamarknad vid sidan om den officiella.

I *Nederländerna* är förhållandena något mera reglerade, i det att alla kapitalrörelser till och från landet är föremål för kontroll och vissa sådana är beroende av tillstånd. All kapitalimport är dock praktiskt taget fri, bl.a. utlänningars förvärv av holländska värdepapper. För de flesta former av kapitalexport krävs å andra sidan tillstånd, som dock i praktiken ges i mycket liberal omfattning. Även i *Frankrike* är kapitalimporten helt fri men flertalet former av kapitalexport beroende av tillstånd. I praktiken råder knappast några egentliga hinder för den internationella värdepappershandeln, som här liksom i *Belgien* utspelas på en särskild valutamarknad vid sidan om den officiella. Går vi till *Italien* blir förhållandena mera restriktiva när det gäller kapitalexporten, medan även här kapitalimporten i praktiken är helt fri.

Om vi ser på våra egna förhållanden här i *Norden* kan vi väl konstatera, att vi trots väsentliga uppmjukningar i praxis under senare år har kvar ett rätt omfattande system av kontroll- och regleringsåtgärder på detta område. Praktiskt taget alla kapitaltransaktioner av någon betydelse är beroende av tillstånd och även om sådana som regel ges mycket liberalt när det gäller direkta investeringar är framför allt värdepappershandeln med utlandet underkastad mycket stränga restriktioner. I Sverige är det förbud likaväl för kapitalimport som kapitalexport den vägen och det enda som överhuvudtaget tillåtes är switch-operationer inom den existerande portföljen av svenska resp. utländska värdepapper. Emissioner utomlands liksom annan form av långfristig upplåning är beroende av tillståndsgivning, som i vårt land är mycket restriktiv. Flertalet former av finansiella och kommersiella kreditoperationer med utlandet är också tillståndsberoende utom när det gäller den kortfristiga finansieringen av varuhandeln. Förhållandena synes vara i stort sett likartade i Danmark och Norge.

Liberalisering av kapitalrörelserna inom OEEC

Det är givet att den splittring av förhållandena när det gäller kapitalrörelsernas reglering som råder i Västeuropa i och för sig är en olägenhet. Särskilt mot bakgrund av de framgångsrika insatser som den västeuropeiska

samarbetsorganisationen OEEC gjort när det gällt att liberalisera varuhandeln och andra löpande transaktioner mellan länderna är det naturligt att man där också ägnat en hel del uppmärksamhet åt förhållandena på kapitaltransaktionernas område. Valutakonvertibilitetens införande för löpande transaktioner och de allmänna strävandena till ekonomisk integration har kommit åtgärder för att försöka liberalisera även kapitalrörelserna att te sig mycket angelägna. Icke så föraktliga resultat har redan vunnits i dessa strävanden. I december 1959 antog sålunda OEEC:s ministerråd en stadga beträffande liberalisering av kapitalrörelserna som sedan kompletterats med vissa tillägg under 1960 och 1961.

Enligt denna stadga förpliktar sig medlemsländerna i princip att avveckla gällande restriktioner på de inbördes kapitalrörelserna i den grad som detta är nödvändigt för ett effektivt ekonomiskt samarbete. Stadgan innefattar specifika förpliktelser både ifråga om direkta investeringar, värdepapperstransaktioner och kommersiella krediter. Åtagandet till liberalisering är dock icke ovillkorligt utan är förenat med en allmän undantagsklausul som i händelse av att en viss liberaliseringsåtgärd skulle resultera i ekonomiska störningar i ett medlemsland tillåter detta att upphäva eller modifiera åtgärden i fråga. Dessutom har det varit möjligt för medlemsländerna att presentera reservationer på enstaka punkter till de antagna rekommendationerna – en rätt som inte minst de skandinaviska länderna gjort ganska flitigt bruk av.

Så länge dylika reservationer och rätt kautschukartade undantagsklausuler är för handen, kan man naturligtvis ifrågasätta vilket praktiskt värde denna liberaliseringskodex har. I principiellt avseende har den dock en stor betydelse i och med att medlemsländerna härigenom har erkänt önskvärdheten av ett frigivande av kapitalrörelserna och åtagit sig att arbeta för att denna målsättning realiseras. Man har s.a.s. fäst på papperet att det icke längre är god takt och ton i det internationella umgänget att behålla mera restriktioner på kapitaltransaktionerna över gränserna än som kan betraktas som oundgängligen nödvändigt av ekonomisk-politiska skäl. I jämförelse exempelvis med den stadga som efter kriget antogs för den internationella valutafonden och där medlemsländerna fick en generell absolution för kontrollåtgärder mot kapitalrörelserna, innebär detta en rätt beaktansvärd utveckling.

Kapitalrörelserna i den gemensamma marknaden och EFTA

Ännu mera direkt relevans har frågan om kapitalrörelserna mellan länderna i sammanhang med de båda integrationsblockens bildande i Väst-europa. Här föreligger dock en avsevärd principiell och praktisk skillnad mellan den gemensamma marknaden å ena sidan och EFTA-blocket å den andra. I det förra fallet upptar fördraget en avtalsmässig förpliktelse till

liberalisering av kapitalrörelserna, vilket icke är fallet i det senare. Denna skillnad är ju också naturlig med hänsyn till den mera långtgående sammansvetsning av medlemsländernas ekonomiska förhållanden som Romavtalet innebär jämfört med EFTA-överenskommelsen.

Enligt Romavtalet skall det ske en successiv frigörelse av kapitalrörelserna inom EEC. Senast vid första etappen, d.v.s. efter fyra år, skall alla löpande betalningar förorsakade av kapitalrörelser vara helt liberaliserade. Total frihet för alla kapitalrörelser förutses inom 12 à 15 år efter fördragets ikraftträdande. Detta generella stadgande är dock icke ovillkorligt i det att ett land som riskerar att råka i svårigheter genom spekulation mot dess valuta under vissa förutsättningar skall kunna lägga restriktioner på kapitalrörelserna. Vidare framhålles att en viss försiktighet måste iakttas i avvaktan på att en samordning av medlemsländernas finans- och penningpolitik kommer till stånd.

Enligt de riktlinjer som numera utarbetats för liberaliseringsbestämmelsernas tillämpning har man fastslagit en viss angelägenhetsordning för frigörelsen av olika typer av kapitaltransaktioner. Först kommer därvid direkta investeringar och repatriering av sådana, personliga kapitalrörelser betingade av förflyttning av arbetskraft eller företagsamhet från ett land till ett annat samt kommersiella kortfristiga och medelfristiga kapitalrörelser. Nästa steg skulle vara ett frigivande av den börsmässiga värdepappershandeln och det tredje steget de övriga medel- och långfristiga kapitalrörelserna. Som det fjärde och sista steget kommer sedan skapandet av en enhetlig penningmarknad med fri rörlighet för skattkammarväxlar, bankaccepter, interbankkrediter och alla andra korta kapitalrörelser av rent finansiell karaktär. Något åtagande att realisera detta sista steg föreligger dock icke.

Det kan kanske synas förvånande att dessa korta kapitalrörelser kommer sist i angelägenhet, men detta får ses mot bakgrunden av de risker för betalningsbalansstörningar som en del länder räknar med innan man hunnit med den förutsedda harmoniseringen av den ekonomiska politiken inom sexstatsunionen. I själva verket synes denna begränsning heller icke ha någon större betydelse eftersom det de facto råder en rätt tillfredsställande praktisk frihet på detta område i det nuvarande läget. Det är väl framför allt fråga om att tills vidare bibehålla en eventuellt nödvändig kontroll- och regleringsmöjlighet, om påfrestningar av mera spekulativ natur skulle uppstå.

Ifråga om EFTA-blocket finns som bekant i själva konventionstexten ingen förpliktelse till liberalisering av kapitalrörelserna. Det finns endast en antydning om att en viss frihet på detta område kan vara av betydelse för att sammanslutningen skall kunna fungera på ett riktigt sätt, men i övrigt anses de förpliktelser medlemsländerna åtagit sig i andra sammanhang, d.v.s.

framför allt inom ramen för OEEC, vara tillräckliga. Detta betyder naturligtvis inte att kapitalrörelserna skulle sakna relevans för EFTA-områdets funktionsduglighet. I den mån samarbetet mellan medlemsländerna intensifieras, torde betydelsen av fria inbördes kapitalrörelser komma att tilldra sig ökad uppmärksamhet.

Kapitalrörelsernas frigivande ur nordisk synvinkel

Jag kommer därefter över till frågan om de nordiska ländernas intressen och problem inför dessa utvecklingstendenser på de internationella kapitalrörelsernas område. Visserligen kan det måhända vara förhastat att utan vidare tala om en nordisk attityd, eftersom det ju ingalunda å priori är givet att våra problem är ensartade, och jag är medveten om att vad jag kan ha att säga naturligtvis framför allt är präglad av svenska synpunkter. Dessa synpunkter kanske inte alltid låter sig direkt överföra på exempelvis danska förhållanden. Det är dock två omständigheter som borde göra det berättigat att behandla denna fråga som en gemensam nordisk fråga. Den ena är att våra nordiska ekonomier i det avseendet är mycket likartade, att vi alla är starkt inlemmade i den internationella ekonomin genom ett intensivt utbyte av varor och tjänster över gränserna. Denna intresseinriktning har ju också kommit till uttryck i en generellt mycket positiv attitud till de allmänna integrationssträvandena i Västeuropa. Den andra omständigheten är att praxis när det gäller kontrollen av de internationella kapitalrörelserna utvecklat sig tämligen likartat i de skandinaviska länderna, även om man naturligvis kan peka på vissa olikheter i detaljer. Jag skall därför tillåta mig att förutsätta att det råder eller borde råda en viss gemenskap i uppfattningen om dessa frågor, och sedan kan ju möjligen diskussionen leda till en viss nyansering av frågeställningarna. En annan sak är att min argumentering i väsentlig utsträckning måste bygga på svenska erfarenheter och speciellt svenska synpunkter.

Under de senaste åren har frågan om en liberalisering av kapitalrörelserna varit föremål för en ganska livlig debatt i Sverige. I denna debatt har det uppstått en viss meningsbrytning mellan å ena sidan näringslivet, som hävdar att en raskare takt i liberaliseringssträvandena bäst skulle främja Sveriges intressen, å andra sidan våra myndigheter, vilkas attityd i dessa frågor präglats av en stark försiktighet särskilt när det gäller frigivningen av värdepappershandeln över gränserna och upplåning utomlands.

Man kan fråga sig var orsakerna ligger till de aktuella betänkligheter mot friare kapitalrörelser som gör sig gällande från de svenska myndigheternas sida och som otvivelaktigt står i viss kontrast till den bedömning man har flerstädes på kontinenten. Skall man sammanfatta motiven bakom den officiella svenska inställningen kan man säga, att betänkligheterna till en del bottnar i att man icke synes tro så mycket på fördelarna för Sveriges

ekonomi av en utvidgad liberalisering på detta område, men framför allt synes man mena att de *risker och olägenheter* av olika slag som skulle vara förenade med ett frigivande av kapitalrörelserna skulle vara alltför stora för att uppväga de mera begränsade fördelar som skulle stå att vinna. Jag skall fortsättningsvis ta upp dessa båda sidor av saken var för sig.

Fördelarna av friare kapitalrörelser

Om vi då först går in på frågan vilka *fördelar* som en friare rörlighet för kapitalet över gränserna skulle betyda för en ekonomi av svensk typ, så är jag medveten om att dessa fördelar inte alltid kan framställas så konkret och i så klar belysning som motsvarande risker. Det är alltid lätt att som vi säger »måla hin på väggen«. En risk väger ofta tyngre än en chans. Men jag tror det är viktigt att man på detta område inte är alltför riskmedveten. Man skulle här kunna använda samma maxim som en klok bankman en gång präglad beträffande affärsbanksrörelsen, nämligen att »den bank som aldrig vill ta några risker, kommer snart icke att ha några risker att ta«. Särskilt om man ser saken på litet sikt är i varje fall fördelarna av friare kapitalrörelser mycket påtagliga.

Det är ett klart och odisputabelt faktum att vi f.n. befinner oss i en period av mycket intensiva internationella integrationssträvanden som syftar till att svetsa samman de nationella ekonomierna till mera funktionsdugliga och utvecklingsbara enheter och som vi hoppas skall lägga grunden för en intensivare världshandel. Inte minst är det härvidlag fråga om en re-integration som kan gottgöra de skador som 1930-talets och världskrigets disintegration vållade. Vad vi bevittnar är en »internationalisering« av de ekonomiska förhållandena. Detta är påtagligt i de regionala integrationssträvandena i Västeuropa men även den uppmärksamhet som nu ägnas de underutvecklade länderna är ett inslag i denna bild. Kapitalets »internationalisering« är en del och en omistlig del av denna process. Den internationella integrationen kan inte vinnas enbart genom att man skapar ökad frihet för handeln med varor och tjänster. Vi måste få till stånd en rörlighet även för produktionsfaktorerna, d.v.s. för arbetskraft, för tekniskt kunnande, för kapital. Endast därigenom kan man skapa den utjämning av produktionsförutsättningarna de olika länderna emellan som är den enda säkra grundvalen för en ekonomisk integration. Man blir mer och mer medveten om att de kapitalresurser som de enskilda länderna förfogar över kommer till bästa totala användning om kapitalet fritt kan röra sig över gränserna för investering i de projekt som oberoende av vilken nation det gäller ger de bästa avkastningsutsikterna och den bästa tryggheten för investeringarna. Samtidigt blir många av anläggningsprojekten så stora att i varje fall i de mindre länderna det egna landets gränser ger en för trång bas för finansieringen. Gemensamma kapitalinsatser från olika länder och simultana finan-

sieringsoperationer på olika kapitalmarknader blir en mer och mer naturlig företeelse.

Vi kan här i Norden självfallet inte ställa oss utanför den internationella integrationsprocessen och det är väl knappast någon som vill försvara en isolationistisk attityd när man ser frågan mera allmänt. Frågan är om en positiv inställning till integrationen i allmänhet i längden låter sig förena med en negativ attityd till kapitalmarknadernas internationalisering. Jag tror det icke. Jag tror inte att vi kan plocka ut vissa delar av integrationsprocessen och ställa oss avvisande till andra. I varje fall är detta inte möjligt i längden. Vi kan ha vår frihet att skynda mer eller mindre långsamt ifråga om vissa aspekter av integrationen, men det är nog ändå realistiskt att slå fast att vi måste röra oss i samma riktning som världen i övrigt. Och en »festina lente«-politik får inte drivas så extremt att vi hotar att komma på efterkälken.

Jag har tidigare beskrivit den tendens mot intensivare kapitalrörelser mellan länderna som föreligger ute i världen och det arbete som pågått och pågår för att riva ner skrankorna på detta område. Den utvecklingstendensen är ett faktum som vi måste konstatera. Vi kan inte sticka huvudet i busken och låtsas som om det här problemet inte intresserar oss. Och vi har heller ingen som helst anledning att göra det, ty denna utvecklingstendens måste på sikt vara av stort värde även för vår ekonomiska utveckling här i Norden. Strävandena mot en liberalisering av kapitalets rörlighet ute i Europa är ju ingenting som man strävar efter för nöjes skull, utan man vill med den utvecklingen vinna vissa fördelar. Och dessa fördelar gäller i lika hög grad oss.

Skall vi i Norden kunna spela vår roll i den process mot förbättrad internationell arbetsfördelning som ligger i integrationens natur, måste det betecknas som en betydande fördel om vi på *ett tidigt stadium* kan bestämma oss för en *positiv* inställning till ett frigivande av kapitalrörelserna över gränserna.

Jag kommer sedan över till en mera konkret aspekt av fördelen med fria kapitalrörelser, nämligen fördelarna med hänsyn till vår inhemska kapitalförsörjning. Jag vill poängtera att jag på denna punkt helt stöder mig på de svenska erfarenheterna och att jag saknar förutsättningar att bedöma om frågan har samma vikt i våra nordiska grannländer. Resonemanget är följande: Friare kapitalrörelser måste betyda ökad frihet i bägge riktningarna, både för import av och export av kapital. Det måste bli fråga om en »two-way traffic«. När det gäller exportsidan är det utan tvivel så att vi är tvungna att upprätthålla en viss kapitalexport. Vi måste finansiera svenska företags produktionsanläggningar utomlands. Vi måste ta på oss bördan av en allt mera betydande exportkreditgivning. Och vi är alla medvetna om att vi måste göra vår insats för de underutvecklade länderna.

För att i någon mån balansera av den betydande kapitalexport det på dessa olika vägar blir fråga om är det angeläget att vi samtidigt så mycket som möjligt drar fördel av de möjligheter till kapitalimport som kan föreligga. Och detta bör utan tvivel vara möjligt i viss utsträckning genom en liberalisering av förhållandena på värdepappershandels område. Mycket talar för att vi inom den sektorn i varje fall i *den aktuella situationen* skulle bli nettomottagare av kapital. Anledningen är att det svenska näringslivet i det aktuella läget har en strak expansionskraft som emellertid hämmas av en kännbar kapitalbrist. I dagens läge ger industriella investeringar i Sverige en förhållandevis hög förräntning. Kapitalbristen avspeglas också i det förhållandet att räntenivån ligger förhållandevis högt, vilket i och för sig borde verka lockande på internationellt placeringskapital. Man kan ju möjligen invända att å andra sidan också våra skattesatser ligger relativt högt, men däremot bör man ställa det förhållandet att när det gäller företagsbeskattningen våra skatteregler är så utformade att de premierar expanderande företag. Möjligheterna till skattefri nedplöjning av vinstmedel i företagen är i Sverige relativt stora. En sådan situation bör verka lockande på internationellt placeringskapital, inte minst när det gäller aktieförvärv i svenska industrikoncerner med världsnamn. Det har också i praktiken framkommit ett mycket stort intresse, som det dock med hänsyn till föreliggande spärre för kapitalimport den vägen icke varit möjligt att tillgodose.

Men om spärarna hävs, kommer då inte de svenska kapitalplaceringarna i stället att söka sig utomlands i så betydande utsträckning att detta kapitalinflöde från utlandet motvägs, eller så att det kanske rent av blir ett nettoutflöde av kapital? Troligen inte. Även för en svensk kapitalplacering ter sig idag som regel en placering i svenska papper – vare sig det gäller aktier eller obligationer – ur förräntningssynpunkt och utvecklingssynpunkt i stort sett mera lockande än en placering utomlands. Det visar sig också att de begränsade möjligheter som redan nu finns för svenska medborgare att via switch-operationer förvärva utländska papper begagnas i förvånansvärt ringa utsträckning.

Skulle man, såsom jag tror man har anledning förutsätta, genom ett frigivande av kapitalrörelserna få till stånd ett visst inflöde av placeringskapital till Sverige, skulle detta kunna bli en icke oväsentlig hjälp att lösa det strukturella kapitalmarknadsproblem vi f.n. kämpar med i Sverige. Det är klart att något sådant icke kan ske utan att resa vissa ekonomisk-politiska problem. Men det är en fråga som jag får anledning återkomma till.

Det brukar visserligen ibland hävdas i den svenska diskussionen att det icke kan vara rätt att ett högindustrialiserat land som Sverige drar till sig utländskt kapital, när det råder en skriande kapitalbrist i de underutvecklade länderna. Gentemot denna synpunkt kan man å andra sidan hävda att det inte är så säkert, att den omständigheten att vi låter bli att ta emot

utländskt placeringskapital som vill söka sig till vårt land, gör att detta kapital i stället söker sig till något underutvecklat land. Vi kanske tvärtom kan säga, att om vi genom en sådan kapitalimport kan vinna en snabbare utveckling av vissa delar av den svenska industrien, så ökas därigenom våra möjligheter att själva göra de insatser för de underutvecklade länderna som vi alla är intresserade av att prestera.

Slutligen vill jag hänvisa till de uppenbara fördelar större frihet för kapitalrörelserna skulle medföra för *bankernas operationsmöjligheter* och därmed deras möjligheter att hjälpa sin kundkrets att lösa de finansiella problem som nutidens komplicerade förhållanden ger upphov till. Det är givet att den internationella integrationsprocessen även ställer bankväsendet i de olika länderna inför nya problem och nya uppgifter. Medan banksystemen naturligt nog är uppbyggda på grundval av ofta starkt skiljaktiga nationella förutsättningar, tvingas de mer och mer att se internationellt på problemen, att söka samarbete med andra banker över gränserna, att överhuvud anpassa sig till en internationell »modus operandi«. Stormarknadernas uppbyggnad ställer krav på större och brett upplagda finansieringstransaktioner som ofta kan lösas endast genom gemensamma insatser från banker i de olika länderna. Detsamma gäller i stor utsträckning de finansieringsbehov som insatserna i de underutvecklade länderna aktualiserar. Det är intressant att notera att inom sexstatsunionen bankerna i stor utsträckning börjat ta hänsyn till dessa behov av samverkan genom att bilda olika fasta samarbetsgrupperingar över gränserna.

Det är alldeles uppenbart att en sådan internationalisering av bankernas insatser blir svår att genomföra under nuvarande förhållanden i våra nordiska länder med avseende på kontrollen av och spärrar för de internationella kapitalrörelserna. Med undantag för kortfristiga kredittransaktioner i samband med varuhandeln är flertalet former av kreditgivning och andra finansiella operationer över gränserna beroende av tillståndsgivning. Och spärrarna för värdepappershandeln försvårar en löpande kontakt med de utländska kapitalmarknaderna. Det är inte för litet sagt att bankerna här i Norden på grund av dessa begränsningar i rörelsefriheten arbetar med ett visst handikapp om vi jämför oss med bankerna i de flesta andra länder. Detta är inte bara besvärande för bankerna. Det betyder också att våra kunder inom industri, handel och sjöfart icke utan vidare kan få den bästa finansiella hjälp som bankerna skulle kunna lämna vid ett fritt och maximalt utnyttjande av de internationella möjligheterna.

Ett specialproblem i detta sammanhang är *exportkreditfrågan*. Särskilt när det gäller exporten av kapitalvaror som i Sverige utgör en mycket betydande del av exportsortimentet har förmågan att ställa kredit på ofta avsevärda tidsfrister till köparnas förfogande blivit ett avgörande försäljningsargument. I den mån dessa behov vuxit, har de kommit att ställa

betydande anspråk på företagens finansiella resurser och därmed naturligtvis också på bankväsendet och kapitalmarknaden. De stora svenska exportindustrierna har också att möta stigande finansieringsbehov för uppbyggande av sin försäljningsorganisation utomlands, och i många fall också för etablerande av produktion på utländsk botten. Det är naturligt om man försöker att på traditionsenligt sätt i viss utsträckning täcka dessa behov genom att ta utländsk kapitalhjälp i anspråk. Även för lösande av de problem som sammanhänger härmed är det av värde att på ett tidigt stadium bygga upp en intim, löpande kontakt med utländska kapitalmarknader. Det är uppenbart att nuvarande spärrar på kapitalets rörlighet försvårar och fördröjer dessa strävanden. Och det är härvidlag inte bara fråga om möjligheterna att genomföra vissa upplånings- eller andra finansieringsoperationer utomlands som man ju alltid »in casu» kan söka och erhålla tillstånd för inom valutaregleringens ram. En friare värdepappershandel kan i detta hänseende vara till mycket god hjälp på längre sikt genom att skapa förtroget med och förtroende för svenska företag hos utländska kapitalplacerare och utländska kapitalmarknader överhuvudtaget. Genom att förhindra kapitalimport begränsar vi våra möjligheter till kapitalexport.

Vilka risker kan friare kapitalrörelser aktualisera?

Jag skall därefter komma över till den andra sidan av saken, nämligen de olika *risker och olägenheter* som kan vara förenade med en liberalisering av kapitalrörelserna. Storleken av dessa risker är naturligtvis i hög grad avhängig av i vilken takt man tänker sig att frigöra kapitalrörelserna. Man behöver ju ingalunda tänka sig övergången så att vi i morgon dag hux flux inför fullständig frihet på detta område. Det enda rimliga är ju en stegvis skeende liberalisering där man kan hålla en viss kontroll över riskerna. En fågel som suttit inburad en lång tid lär sig ju inte att flyga med en gång och är den dessutom född i bur – om jag får använda den liknelsen för den generation som vuxit fram i en regleringsekonomi – så kan det ju ta åtskillig tid innan vingarna bär riktigt säkert.

Om vi då litet närmare granskar de olika riskerna så har vi först och främst den ofta påtalade risken för att ett frigörande skulle kunna medföra ett kraftigt *kapitalutflöde* eller *rent av kapitalflykt* och att därmed kapitalbristen på den inhemska marknaden skulle förvärras i stället för att lättas. Jag har redan varit inne på den frågan och framhållit att det ur svensk synvinkel är tämligen osannolikt att själva frigörandet av möjligheterna till kapitalexport skulle utlösa en sådan reaktion. Vår erfarenhet från mellankrigstiden, då kapitalplaceringar utomlands var helt fria utan några som helst inskränkningar tyder heller inte på att det skulle bli någon rusning efter utländska placeringspapper. Det kanske t.o.m. är så att nuvarande spärrar kommer kapitalexport i olika former att förefalla mera lockande

än det skulle vara vid fullständig frihet. Den mänskliga naturen är nu en gång sådan. Är det så att man i alla fall fruktar en sådan kapitalexport som följd av en liberalisering finns ju alltid möjligheten att införa friheten stegvis, att pröva sig fram för att se hur mycket frihet vi tål på den punkten.

En annan sak är naturligtvis att ett kapitalutflöde i en oviss framtid kan inträda som resultat av en förtroendekris, där kapitalet så att säga skräms bort ur det egna landet. Men är det inte att måla hin på väggen i väl bjärta färger? I ett katastroffall finns ju för övrigt alltid möjlighet att åter införa restriktioner. Ingen har väl tänkt sig – inte ens inom sextatsunionen – en liberalisering utan någon form av »escape clauses».

Ungefär liknande synpunkter kan anföras beträffande den typ av risker som brukar kallas faran för *spekulative kapitalrörelser* som följd av kapitalets ökade rörlighet över gränserna. Dessa risker har ju tillmätts stor betydelse icke bara i vår egen diskussion utan även i samband med liberaliseringssträvandena inom sextatsunionen, såsom belyses av den rätt styvmoderliga behandling rörligheten för det korta finansiella kapitalet fått i sistnämnda sammanhang. Det är skräcken för vad man kallar för »hot money» som ligger bakom denna restriktiva inställning, vilket ju också kommit till uttryck i de motåtgärder mot inflöde av kort kapital som man vidtagit i två eljest så extremt liberala länder som Schweiz och Västtyskland.

Det finns ju ingen anledning att frångå denna fråga en viss betydelse. Det är utan tvivel riktigt att det korta rörliga kapitalet, »hot money», spekulativa kapitalrörelser eller vad man vill kalla det är en komplicerande faktor i många länders betalningsbalanspolitik. Det är dock två frågetecken som man skulle vilja sätta till detta resonemang. Det ena är om det verkligen är riktigt att förhindra ett internationellt räntearbitrage, i den meningen att kapital söker sig från länder med lägre till länder med högre räntenivå. En internationell utjämning av ränteförhållandena måste väl i och för sig betecknas som ett gynnsamt inslag i en internationell integrationsprocess. Och räntevapnet blir väl vid någorlunda fria kapitalrörelser en värdefull styrningsmekanism i ett lands betalningspolitik. Vad man vill förhindra är sådana korta kapitalrörelser som är uttryck för spekulation eller kan leda till spekulation mot den egna valutan. På den punkten är frågan dock – och det är det andra frågetecknet – om direkta kontrollåtgärder är den rätta vägen att bemästra dessa kapitalrörelser. Det finns ändock allehanda smygvägar, inte minst via förskjutningar i betalningsvillkoren, på vilka detta korta kapital alla kontroller till trots kan röra sig från land till land. Både det tyska och det schweiziska exemplet visar hur svårt det är att hindra kapital att komma in i ett land dit det söker sig, och vill man inte upprätthålla ett fullständigt vattentätt valutaregleringssystem med en jättelik administrativ apparat, lär det vara minst lika

svårt att hindra det korta kapitalet att söka sig bort från ett land som det förlorat förtroendet för.

Erfarenheten visar nog att man inte hittat någon bättre lösning på detta problem än den gamla beprövade metoden att styra det internationella kapitalets rörlighet genom diskontopolitiken, d.v.s. det sätt som ända fram till 1930-talets förtroendekris fungerade mycket bra. En kapitalflykt från ett visst land innebär en avtappning av vederbörande centralbanks valuta-reserver. För landets vidkommande innebär ju detta strängt taget inget annat än att de fordringar på utlandet som konstituerar valutareserven övergår från centralbankens till enskilda personers, bankers eller företags ägo. Men centralbanken har alltid möjlighet att möta ett sådant valutautflöde, d.v.s. en sådan privatisering av valutareserverna, genom en restriktiv penningpolitik och räntehöjning, som gör det fördelaktigare för de enskilda subjekten att byta utlandsfordringar mot inlandsfordringar och alltså åstadkomma ett valutaflöde tillbaka till centralbanken. På motsatt sätt kan ett valutaflöde till centralbanken som börjar få alltför stora proportioner mötas genom räntesänkning och andra kreditlättande åtgärder.

Ur nationell synpunkt är naturligtvis en olägenhet med detta sätt att möta de s.k. spekulativa kapitalrörelserna att utrymmet för en självständig, nationell penningpolitik begränsas. Centralbankerna måste inrätta sin diskontopolitik så att man kan upprätthålla en arbitragejämvikt, vilket betyder att länder med större valutarisker, d.v.s. svagare betalningsbalans, måste hålla ränteläget vid en högre nivå än länder med stark betalningsbalans. Detta är emellertid en frågeställning som inte enbart berör det korta kapitalets rörlighet utan som har relevans för alla former av fria internationella kapitalrörelser.

Denna fråga om de *ekonomisk-politiska konsekvenserna* av fria kapitalrörelser har spelat särskilt stor roll i den svenska diskussionen. I ett yttrande av riksbanksfullmäktige ter sig detta resonemang så här: »Genom en i förhållande till andra länder återhållsam ekonomisk politik, med tyngdpunkten lagd på konsolidering snarare än expansion, kan sådana förhållanden skapas – betryggande valuta-reserv, låg kostnads- och prisnivå, etc. – att kapitalrörelserna kan liberaliseras utan risk för menliga konsekvenser. Erfarenheterna från efterkrigstiden visar, att en mera fullständig kapital-liberalisering flerstädes har föregåtts av sådan konsoliderande ekonomisk politik och har sina ivrigaste förespråkare i länder med stark betalningsbalans. Frihet för kapitaltransaktionerna med utlandet är alltså något som et land kan kosta på sig först sedan den ekonomiska politiken givits en sådan inriktning att erforderligt utrymme härför skapats . . . Ett land med Sveriges expansiva ekonomiska politik och därmed sammanhängande begränsade valuta-reserver har däremot måst bibehålla vissa möjligheter att självt

bedöma vilka kapitalrörelser som är till gagn för landet och som därför bör tillåtas.»

Detta resonemang är ju i och för sig logiskt och riktigt. Om man för en mera expansiv politik än omvärlden får man ett tryck på betalningsbalansen, och man kan då icke utan vidare släppa kontrollen över kapitalrörelserna. Vad man kan säga är emellertid att förändret av en sådan ekonomisk politik står i strid med hela den ekonomiska integrationens idé. Detta kommer även till uttryck när i samma yttrande bankofullmäktige pekar på den naturliga vägen ut ur dessa svårigheter, nämligen en successiv samordning av den ekonomiska politiken i de berörda länderna. Det är uppenbarligen här som kärnpunkten i problemet ligger och jag vill ingalunda underskatta svårigheterna att åstadkomma en samordning av detta slag. Men om man överhuvudtaget menar allvar med integrationssträvandena måste detta problem lösas. Det är ju ingalunda endast en liberalisering av kapitalrörelserna som tvingar härtill utan i minst lika hög grad varuhandelns liberalisering. Behovet av en sådan samordning kommer till klart uttryck i stadgan för sexstatsunionen. Men det har även uttryckligen erkänts i diskussionen kring EFTA-överenskommelsen.

Jag tror inte man odelat skall betrakta detta tvång till ekonomisk-politisk samordning som en olägenhet, som man skall sätta på de fria kapitalrörelsernas debetsida. Det kan kännas besvärande att man i den ekonomiska politikens uppläggning och utförande blir bunden av internationella hänsyn, men den frågan har man strängt taget redan tagit ställning till i och med att man slår in på den internationella integrationens väg. Vad man kan säga är att det med nödvändighet kommer att ta tid att genomföra en sådan samordning och att detta motiverar en viss försiktighet när det gäller takten i liberaliseringens genomförande.

Sedan är det också klart att tvånget till en internationell samordning icke blott skapar bundenhet ifråga om den ekonomiska politikens inriktning – alltså graden av restriktivitet – utan också i viss mån ifråga om valet av medel för den ekonomiska politiken. En kapitalmarknadskontroll sådan som den svenska, där riksbanken hårt reglerar rätten att lägga upp obligationslån på marknaden, blir ju meningslös, om den kan kringgå medelst upplåning utomlands. Det är emellertid ett ekonomiskt-politiskt medel som vi har mycket litet sympati för inom svenskt näringsliv och det synes sannolikt att Sverige i likhet med praktiskt taget alla andra länder borde kunna klara sin kapitalmarknadspolitik med andra medel.

Slutligen kommer jag in på en fråga som i diskussionen kring kapitalrörelsernas liberalisering ägnats mycken uppmärksamhet, nämligen behovet av skydd mot *utländsk infiltration* i äganderätten till inhemsk industri. Man behöver, menar man, behålla en restriktiv kontroll över både direkta investeringar och aktieförvärv från utländsk sida för att förhin-

dra det utländska inflytandet över den inhemska industrien att bli för starkt.

Jag skall inte här gå närmare in på denna rätt stora och besvärliga fråga. Det är uppenbart att i småstater som våra nordiska länder vi har behov av vissa skyddsåtgärder i angivna syfte. Vad jag skulle vilja hävda är att den naturliga vägen att komma till rätta med detta problem icke är en kontroll av kapitalrörelserna i och för sig utan snarare en koncessionslagstiftning som syftar till att bevara vissa värdefulla naturtillgångar i inhemsk ägo eller sådana anordningar i aktiebolagsrätten att man kan begränsa rösträtten på aktier som tillåts komma i utländsk ägo. I båda dessa hänseenden har vi i Sverige en lång och positiv erfarenhet. Man kan genom sådana anordningar skydda den inhemska äganderätten till viktiga företag utan att fördenskull behöva avstå från de fördelar som kapitalinvesteringar från utlandets sida i den inhemska industrien dock innebär.

Handlingsprogram för en successiv liberalisering av kapitalrörelserna

Detta försök till avvägning av de fördelar å ena sidan och de olägenheter å den andra som kan vara förknippade med en övergång till friare kapitalrörelser över gränserna har naturligtvis en starkt subjektiv anstrykning. Det ansluter till den syn på dessa frågor som under den senaste tidens diskussion utkristalliserats i svenska bank- och industrikretsar. Med vissa andra utgångspunkter och värderingar kan man hamna i en mindre positiv bedömning. Vi kanske dock inte skall överdriva dessa skiljaktigheter i bedömningen. På alla håll inser man nog mödvändigheten eller i varje fall önskvärdheten av att vi på sikt såsom ett led i den pågående internationella integrationen kommer fram till ökad rörlighet för kapitalet. Meningarna går väl framför allt isär när det gäller i vilken takt man skall söka realisera denna målsättning. Min egen mening är ingalunda – såsom jag uppredade gånger understrukit – att vi i Sverige är mogna att med en gång slopa kvarstående restriktioner på detta område och övergå till ett system av helt fria kapitalrörelser. Tvärtom tror jag det är skäl att vi försöker stegvis närma oss målet. Å andra sidan är det angeläget att vi inte väntar för länge med vissa anpassningsåtgärder för att inte hamna på efterkälken i förhållande till andra länder i Europa.

Om jag i dag för svenska förhållanden skulle skissera ett praktiskt handlingsprogram när det gäller den fortsatta liberaliseringen av kapitalrörelserna skulle jag vilja göra detta i följande punkter:

1) Beträffande de *direkta investeringarna* är praxis redan nu rätt liberal och man kan därför inte säga att valutakontrollen på detta område ter sig alltför betungande. På sikt måste det dock betecknas som ett önskemål att helt liberalisera denna form av kapitalrörelser och därmed avlägsna det

osäkerhetsmoment för företagens planering och dispositioner som tillståndskravet och därmed förenade villkor dock innebär.

2) För *upplåning utomlands* vill jag rekommendera en mera liberal praxis i avvaktan på att man på detta område kan komma fram till en mera fullständig liberalisering. Det är dock ett rimligt önskemål att våra företag skall kunna till sin fördel utnyttja kapitalmarknadernas »internationalisering» och ta hänsyn till de utländska kapitalmarknadernas möjligheter i sin finansiella planering. Bl.a. skulle de därigenom i vissa lägen få möjligheter att dra fördel av lägre upplåningskostnader. En sådan liberalare praxis på detta område skulle ändå inte leda till att någon störtflod av utländskt kapital skulle välla in över våra gränser. Den som tror det har aldrig försökt låna pengar i Schweiz.

3) Hög angelägenhetsgrad har frågan om en liberalisering av *värdepappershandeln* över gränserna. Nuvarande nästan fullständiga avstängning försvårar för oss att bygga upp de löpande kontakter med de internationella kapitalmarknaderna som på sikt måste vara ett svenskt intresse. Liberaliseringen kan ske stegvis. Varför inte börja med att låta investeringsfonder och vissa andra institutionella placerare – där det uppenbart inte är fråga om ett spekulativt intresse utan ett långsiktigt placeringsintresse – förvärva svenska värdepapper och tillåta nya svenska förvärv av utlandspapper i samma takt?

4) Vi skulle önska väsentligt mindre byråkrati när det gäller den *kommersiella kreditgivningen*. På det området kan valutaregleringen ändå inte vara någon särskilt livsviktig sak, men den hämsko den lägger på företags och bankers rörelsefrihet är för deras operationer rätt besvärande. Handeln bör kunna få flyta så fritt som möjligt och dess finansiering få ske på ett så flexibelt sätt som möjligt.

Dessa önskemål kan synas vara ganska blygsamma. Men erfarenheten lär ju att man inte ska begära för mycket på en gång. »Den som gapar över mycket, mister ofta hela stycket» heter ett gammalt svenskt ordspråk. Även ett realiserande av dessa blygsamma önskemål skulle dock innebära en både reellt och psykologiskt viktig anpassning till de friare förhållandena ute i Europa.

OM AT GØRE GODE TIDER DÅRLIGERE¹

AF KJELD PHILIP*

Som enhver, der nogensinde har siddet ved statsvidenskabens grønne bord, vil vide, er det spørgsmål, jeg har stillet mig selv i aften, et af de vanskeligste at besvare.

Kandidaten i nationaløkonomi ved, at det er ingen kunst – i alt fald ikke ved eksamensbordet – at gøre gode tider bedre; det er heller ikke nogen kunst at lade de dårlige tider blive ved med at være dårlige. Der kan siges meget om, hvordan man gør dårlige tider bedre, men det er ganske svært at sige noget fornuftigt om, hvordan det går til, at gode tider bliver dårlige.

Gode tider synes næsten ikke at kunne undgå at blive bedre; i de gode tider har vi en multiplier, der bevirker, at en indkomstforøgelse fører til endnu større indkomster; ganske vist er denne multiplier indrettet sådan, at indkomsterne standser et sted ved et højere niveau; de gode tider bliver nok bedre, men de bliver ikke af denne grund stadig bedre og bedre. Men så har man ovenpå en acceleration, og accelerationen sætter ind, inden multiplier har udtømt virkningerne. Under ekspansionen opstår jo bottlenecks; det fører til nye investeringer, og en ny multiplierbølge tager sin begyndelse med nye bottlenecks og nye investeringer, ny acceleration og ny multiplierbevægelser i sit følge; mangelen på arbejdskraft fører til, at man må indføre arbejdsbesparende maskiner, og muligvis til investeringer i maskiner, selvom de strængt taget ikke kan betale sig, fordi man er mere sikker på at have maskinen end på at beholde arbejdskraften. Mangelen på arbejdskraft fører til nye opfindelser, der atter fører til nye investeringer. Der synes ingen ende på, hvor langt en ekspansion kan føres, og i virkeligheden må vi vel sige, at opgang avler opgang.

Tilsyneladende passer jo virkeligheden til denne teori, for har vi ikke oplevet, at fremgang har avlet fremgang med det resultat, at vi nu har haft en række gode år, og at de gode tider stadig er blevet bedre. Og tilsyneladende kan dette paradys vare længe endnu.

Når studenten ved vort eksamensbord er kommet så langt, kommer nok det tidspunkt, hvor professoren spørger ham, hvordan det går i depres-

1. Causeri holdt ved Nationaløkonomisk Forenings middag d. 25/1 1961.

* Finansminister, professor, dr. oecón.

sionen; da vil studenten ofte forfalde til nogle bemærkninger om, at her går det lige modsat. De vil som regel blive accepterede, for de tyve minutter er da ved at nå slutningen. Det er dog et spørgsmål, om denne accept egentlig er begrundet; vi må vel i alt fald erkende, at helt modsat foregår det ikke i depressionsperioden. Acceleration kan nu engang ikke foregå på samme måde nedad som opad; opad kan en investering blive mangedoblet, men nedad kan den dog vel ikke mere end forsvinde; medens vi i opadgående perioder må regne med nye opfindelser, så kan det engang opfundne ikke påny glemmes i den nedadgående periode. Der er vel i det hele taget meget, der tyder på, at en nedadgående periode vil blive præget af en mindre mulig nedgang, at man ligesom når en bund, hvor man så længe kan blive stående. Der kan over en depressionsperiode blive noget udpræget sejlilivet, fordi man går ind i den med en overskudskapacitet, og den først slutter, når man med den mindre aktivitet har brugt denne overskudskapacitet op, således at investeringerne påny kan få et vist omfang.

Hvad her er nævnt, er jo almindelig kendt stof, og kan konjunkturteoretikere end udbrodere dette på de mest forskellige måder, så har de dog i vore tider skabt omtrent samme model af henholdsvis opgang og af depression. Vanskelighederne både for teoretikerne og for studenten, der sidder ved det grønne bord, og for os andre, der står ude i praksis, er ikke så meget at forklare, hvorfor opgang avler opgang eller nedgang avler stilstand, men at forklare vendepunkterne; af vendepunkterne er vel endda det vanskeligste det, der skal forklare, hvordan gode tider bliver dårligere; den, der har lyttet til det foregående, vil have hørt, at der allerede i nedgangsperioden lå noget, der engang måtte avle opgang.

Konjunkturteoriernes mangfoldighed – og de er jo mangfoldige – skyldes ikke mindst vanskelighederne ved at forklare vendepunkterne. Ændringer i vor institutionelle ramme bærer sin del af ansvaret for, at vor tids virkelighed synes anderledes end den, hvori mange af vor videnskabs teorier fødtes.

Ofte har man fæstnet sig ved likviditetsproblemet; en ekspansion skulle finansieres; man har ræsonneret over det tidspunkt, hvor aktiviteten strammede likviditeten på en sådan måde, at ekspansionen måtte standse, og slå om i sin modsætning. I vor epoke har menneskene imidlertid været så vise, at de har fjernet de institutioner, der skulle skabe likviditetsproblemet. Forrige århundredes første del havde sin begrænsede og udefra givne mængde af ædelt metal; forlangte omsætningen mere, kunne det ikke skaffes, og en skønne dag stod man midt i en likviditetskrise. Dernæst gik man over til seddelbankernes lange periode, hvori likviditetskriserne sikredes ved, at man havde dækningsregler; udviklede aktiviteten sig så stærkt, at man med den herskende guldbeholdning vanskeligt kunne klare efterspørgslen efter sedler, dukkede dagen op, hvor bankerne måtte slå

igen, inddrage kredit og skabe den likviditetskrise, der kunne få konjunkturerne til at vende. Men heller ikke i denne verden lever vi jo mere; dækningsregler er blevet antikverede; det er nærmest lidt naivt at have sligt; de findes ikke mere, eller de er suspenderede; ingen ville drømme om at lade en opadgående periode blive standset af dækningsregler; takket være ændringer i vor egen lovgivning, er dette middel til at gøre gode tider dårlige afskaffet.

På vandringen fra guld til ingenting har man mellem dækningsreglerne og vore paradisiske tilstande haft bindingen gennem de suspenderede dækningsregler. Jeg kan ikke længere huske min økonomiske historie så godt, at jeg ved, hvornår det begyndte; men jeg ved, at også vi fik en bestemmelse om, at skulle dækningsreglerne endelig fraviges, måtte det kun gøres med den kgl. bankkommissærs tilladelse og kun for tre måneder ad gangen. Tanken var vel, at det aldrig måtte blive vane. Jeg ved ikke, hvor mange af de her tilstedeværende – jeg formoder, at det er få – der ved, at det stadig er en af den kgl. bankkommissærs pligter hver 3. måned at give tilladelse til, at seddelindløseligheden suspenderes. Tanken har været, at han skulle gøre det efter lange og dybe overvejelser, med verdens dårligste samvittighed og med en presse, der spændt afventede, om han mon ville gøre det endnu engang. Foreløbig har man nu i 29 år gjort det hver tredje måned, og suspensionsakten er blevet forvandlet til en formularskrivelse, og den sorte samvittighed er blevet lidt grå. Hvad der var tænkt som en psykologisk pression, er blevet til rutine.

Hjemlige likviditetsregler spiller således ingen rolle mere; men fører opgangen da ikke til, at man mister valuta til udlandet; husker vi ikke skiltringerne af, hvordan guld forsvandt; og i vore dage må modstykket hertil være, at valutareserverne svinder. Jo, men hvor forsvinder de hen.

Da de gamle skabte teorien om, at guld- eller valutareserver forsvandt, havde de vel som forudsætning, at en tilsvarende ekspansion ikke fandt sted i den øvrige verden. Det var en rimelig forudsætning i forrige århundrede, men den er ikke så rimelig i dag, hvor i alt fald store dele af den vestlige verden har fået samme industrielle karakter og kan have en tilbøjelighed til at følges ad i konjunkturforløbet. At valutareserverne forsvinder fra et land kan selvsagt også i dag bevirke, at dette må bremse sin ekspansion, men den bremses ikke mere end til, at den bringes i takt med ekspansionen i landene som helhed. Forsvinder valutareserver fra det ene land, må de jo vokse for det andet land; valutareservebevægelserne kan her og der hugge en hæl og klippe en tå, men de kan ikke hindre en generel ekspansion. Udviklingen har bevirket, at også andre lande end England er blevet velsignet med konjunkturer; gammel teori er dermed blevet forældet og urigtig.

Sætter ikke arbejdskraftens mængde en overgrænse for ekspansionen? Mangel på arbejdskraft kan føre til lønstigninger, til inflationsagtige bevægelser; men er det blot generelt, har jo heller ikke det nogen betydning for

at bremse ekspansionen; med vort pengesystem kan vi jo finansiere enhver løn- og prisstigning. Iøvrigt kommer man ikke ind i inflationsagtige tilstande, blot fordi der er mangel på arbejdskraft. Vi har vel aldrig haft mere stabile priser end under den anden verdenskrig. Vi har ikke haft en periode med så ringe prisstigninger i efterkrigsårene, som i de første år, hvor vi nærmede os fuld beskæftigelse. Mangel på arbejdskraft synes at igangsætte meget store rationaliseringer, bedre fordeling af arbejdsreserverne og udvikling af arbejdsbesparende teknik. De år, vi lever i, er jo mere end noget andet blevet år, hvori teknik har erstattet arbejdskraft.

I og med at konjunkturbevægelserne er blevet mere universelle, er mulighederne for at standse en opadgående konjunktur – og vist desværre også mulighederne for at standse en depression – blevet mindre end før; en automatisk regulering er blevet skubbet tilside. Denne sætten tilside skyldes tildels den økonomiske udvikling, men tildels også vore egne dispositioner; vi har i løbet af denne periode sat likviditetsdogmer tilside, har sat den automatiske regulering af pengemængden tilside, og dermed i virkeligheden fjernet et vendepunktskabende moment ad lovgivningsvejen.

Nu er det jo imidlertid sådan, at den verden, vi lever i, er trods alt endnu ikke blevet en enhed. Jeg tænker ikke her på den kommunistiske verden, heller ikke i øjeblikket så meget på udviklingslandene, som jeg tænker på, at den vestlige verden er blevet delt i et Europa og et USA. Denne todelte vestlige verden har jo i de senere år haft hver sin konjunkturpolitiske udvikling. Vi har oplevet en ekspansion uden modstykke i dette århundredes fredsår i langt de fleste af Vesteuropas lande; ovre på den anden side Atlanten er der i disse samme år stagnation; er det ikke $4\frac{1}{2}$ million arbejdsløse Kennedy overtager fra Eisenhowers regime? Denne todeling skulle i og for sig være tilstrækkelig til, at den gamle valutamekanisme skulle kunne fungere.

Og så oplever vi i disse år det ejendommelige, at ekspansionen i Europa ledsages af stigende valutaeserver, og at stagnationen i USA ledsages af en stadig strøm af guld og af valuta ud af landet.

Dette synes at være i strid med al god teori. Ekspansion i Europa skulle via højere indkomster og højere omkostninger føre til større import til og formindsket eksport fra Europa. Strømmen af guld og valuta skulle følgelig gå fra Europa til USA. Hermed skulle en vis ekspansion sættes igang i USA, og gennem dens svigtende valutaeserver skulle nationalbankerne i Europa's lande blive tvunget til visse depressive indgreb. Men sådan går det ikke, tværtimod.

Valutabevægelser og guldbevægelser opmuntrer tilsyneladende kun til at gøre forskellene større. Til det ekspanderede Europa strømmer i disse år guld og valuta og opmuntrer til yderligere ekspansion.

Til forståelse af dette, må man erindre, at vi endnu lever under efter-

virkningerne af devalueringen i 1949. Ved den lejlighed skabte man noget, som man troede, var en ligevægtsskabende faktor, som også var det i de første år, men som viste sig i det lange løb at blive oprindelsen til en langvarig fundamental disequilibrium.

Man kan altid diskutere, hvad købekraften af en valuta er; sætter vi imidlertid en dollar til $2\frac{1}{2}$ kr., var det højst besynderligt, at man i 1949 ændrede kursen fra ca. 5 kr. til ca. 7 kr. Tilsyneladende gik man den gale vej.

Og dog viser et studium af bevægelserne dengang, at en devaluering var det rigtige. På det tidspunkt strømmede gullet fra Europa til USA; trods den enorme disparitet i købekraften af valutaerne, led Europa under valutabrist. Et sønderskudt Europa med et næringsliv præget af flaskehalse kunne ikke konkurrere med det stort set ubeskadigede USA; er der imidlertid noget, der får produktiviteten til hurtigt at stige, er det udbedringen af flaskehalse. Takket være, at flaskehalsene er forsvundet, og at man har kunnet anvende den mest moderne teknik, er Europas produktivitet steget langt stærkere end USA's.

En valutarisk ændring, der senere er forkert, får valutaeserverne til at strømme fra USA til Europa, skaber ekspansion i Europa og depression i USA. Da valutakursen er så forkert, skal der skabes en stærk ekspansion her, førend ligevægt atter er skabt.

En politisk beslutning, der i 1949 utvivlsom var rigtig, har vist sig i 1960 at give resultater, man ikke ventede i 1949. Eftervirkningerne svarer ikke til virkningerne; den ændring i valutakurserne, der fandt sted i 1949, burde måske allerede i 1950'ernes midte være blevet ændret tilbage til udgangspunktet. Foreløbig må vi nu afvente, at ekspansionen i Europa bliver så stærk, at guldstrømmen og valutastrømmen vender, men det kan tage lang tid; endnu er købekraften mellem europæisk valuta og amerikansk valuta i den grad i uoverensstemmelse med hinanden, at der er brug for megen ekspansion i Europa og megen depression i USA, førend ligevægt er retableret.

Den tid, vi lever i, kan nok give anledning til overvejelser over, om det princip, vi lever under i nutiden, nemlig de sjældne valutakursændringers princip, også er det rigtige. Der er vel næppe tvivl om, at devalueringen i 1949 var til gavn for os alle, men der er vel heller ikke tvivl om, at den har skabt, hvad jeg før kaldte fundamental disequilibrium mellem Europa og USA; men denne er kommet adskillige år efter at devalueringen blev foretaget; ville man ligevægt, skulle man lidt over halvtredsernes midte have ændret valutakursen påny, men sligt sker ikke.

Ligesom der er skabt mystik omkring ændringer i diskontoen, er der skabt megen politisk mystik og prestige omkring ændringer i valutakurserne; dermed er ændringer i valutakurserne blevet noget, der kun kan finde sted ved de helt sjældne lejligheder, ja strengt taget kun sker, efter at store økonomiske problemer er skabt.

I denne tid oplever vi spekulationer over, om man får en revaluering i Tyskland; at gennemtvinge en revaluering imod et lands eget ønske, anser jeg for praktisk talt umuligt; man kan tvinge andre lande til devaluering, men ikke til revaluering; jeg tror ikke, at vi har et eksempel på, at et land er blevet tvunget til revaluering; skulle nogen tænke på Danmark i 1926, er hertil at sige, at intet land vil i dag udvise den tåbelighed, vi dengang præsterede. En revaluering af den tyske mark må forudsætte et politisk ønske herom i Tyskland; det foreligger næppe.¹⁾

Man kunne i stedet tænke sig en devaluering i USA, men også denne er vel politisk yderst vanskelig at tænke sig gennemført; skal den ske, skal den formodentlig ske, medens Kennedy's regering endnu er ny, og skylden kommer til at hvile på Eisenhower. En bedre situation for en devaluering end den vi nu lever under, skal man lede længe efter, og dog er vel end ikke nu den politiske situation således, at det vil ske. Der skal større ulykke end 4 mill. arbejdsløse til.

Hertil kommer, at vi binder Amerika til intet at gøre; vi venter alle, at skulle Amerika devaluere sin dollar, ville pund og skandinaviske kroner og oversøiske valutaer i stort omfang følge dollaren, således at intet vindes.

Den politiske stemning, sensationen, der står omkring valutakursændringer, tvinger verdenen til ikke at gøre det i denne situation måske rationelle; i stedet må vi lade tingene gå deres gang; de kan gå et langt stykke, førend en europæisk ekspansion har udløst sådanne virkninger, at de overvejer virkningerne af den dybtgående disequilibrium, som introduceredes i 1949.

Vesteuropa synes således at kunne se frem til en lang ekspansionsperiode. Lønstigninger vil kunne afkorte den, og Vesttyskland bidrager jo bravt hertil. Men trods alt dette, synes udviklingen at kunne løbe langt endnu.

Teoretisk kunne man selvsagt tænke sig, at tilpasningen skete i USA. Lønsænkninger hører imidlertid ikke mere til det mulige. Faktisk har lønstigningerne i USA været væsentligt ringere end i Vesteuropas lande, og hermed er selvsagt skabt en tilnærmelse til en større ligevægt.²⁾

Foreløbig synes den dag ganske fjern, hvor ligevægt er nået. Og Europas fortsatte ekspansion synes således sikret.

Men kan man da ikke tænke sig, at der i et enkelt land kan ske noget, der kan føre til et omslag for dette lands vedkommende; der er mange af vore økonomer, både inden for og uden for nationalbanken, som i de senere år har regnet med, at nu måtte vendepunktet snart være der. Man har ligefrem følt det som noget unaturligt, at vi i Danmark havde det ene gode år efter det andet; man har ligesom syntes, at stor beskæftigelse måtte ende i, at

1. I begyndelsen af marts 1961 revalueredes tyske mark og hollandske gylde med knap 5 %. Revalueringen var så beskeden, at den næppe vil få nogen større økonomisk betydning.

2. Den seneste udvikling i USA tyder på, at man der vil gå ind for en ekspansionspolitik, hvilket vil kunne forlænge perioden, hvori der hersker mangel på ligevægt.

valutareserverne påny giver sig til at falde; med forundring har man set, at indkomstprovenuet har kunnet stige 5-10 % årligt, uden at det fører til ændringer i den valutariske stilling. Ja, vi kunne endog sidste år tage en dårlig høst; den førte til et valutatab, men ikke til noget, der kunne ændre udviklingen.

Givetvis kan vi selv gøre vort til, at udviklingen fortsætter eller hører op. For tiden arbejder jo stærke kræfter på at forkorte ekspansionsperioden, LO og VK.

I disse år er vort omkostningsniveau blevet mere afgørende for vor valutariske stilling end nogensinde før; vil derfor ikke den lønglidning og de lønforhøjelser, vi nu står overfor, kunne få mere afgørende betydning end før. Jeg er tilbøjelig til at mene, at det er tilfældet. Herhjemme har vi jo i mange år levet under en halvaflukethed; vi har virkelig med ikke ringe grund kunnet sondre imellem eksportindustri og landbrug på den ene side, og hjemmemarkedsindustri på den anden; på eksportens område har det naturligvis måttet spille en meget stor rolle, at vi kunne holde vore omkostninger på et sådant niveau, at vi til de i udlandet gældende priser kunne sælge meget, men på hjemmemarkedet har vi, takket være importreguleringen, været beskyttet.

Sondringen, vi før i tiden har arbejdet med, mellem hjemmemarkedet og eksportmarkedet er med ophævelsen af importreguleringen blevet irrelevant. Nogle tror, at bliver accelerationen mellem de syv fremmet, vil vi kunne beholde importreguleringen noget længere; snarere bliver der tale om, at vi må forkorte den periode, hvori importreguleringen kan opretholdes. Sondringen mellem hjemmemarkedet og eksportmarkedet er forsvundet, og i konkurrencens vind bliver omkostningsniveauet afgørende for vor hjemlige aktivitet.

Forårets lønstigninger kender vi ikke. Råvareprisfaldet og produktivitetsstigningen kan vi kun gisne om. Sætter vi nogenlunde fornuftige tal ind herfor, kommer vi til en prisstigning på 3 % på et år. Vil de andre gøre noget, der giver samme virkning, eller vil de være mere moderate. Deraf afhænger vore valutareserver og vor beskæftigelse. Med åbne grænser bliver dette vigtigere end nogensinde.

Udlandets letsindigheder giver os, men ikke Europa, respit. Og bevægelserne i Vesttyskland vil kunne redde os fra mangel en letsindigheds virkninger.

Et stort spørgsmål er det, om vi med overfuld beskæftigelse kan få ro på arbejdsmarkedet. Fortsætter mangelen – og det gør den jo nok et pænt stykke på den anden side dyrehavsbakketiden – fortsætter så ikke lønglidningen.

De gode tider må ikke få os til at glemme, at vor egen lønpolitik, vor egen omkostningspolitik, under de to første år af den treårige overenskomst pla-

cerede os gunstigt. Under *de* mere liberaliserede forhold *nu* at placere os i den øvre ende blandt Europas omkostningsekspanderende lande, vil ikke kunne undgå at forkorte den ende, vi endnu har tilbage af de gode tider.

Gør LO sit, så gør VK også sit.

Det store overskud på statsbudgettet er jo nærmest et resultat af, hvad man kalder den automatiske konjunkturvirkning. Takket være en ganske mådeholden udgiftspolitik og afgiftslovene af 1955 og 1957 har vi fået indbygget i vort system faktorer, som måtte føre til et betydeligt budgetoverskud den dag, den fulde beskæftigelse var nået.

Denne automatiske konjunkturregulering har gjort sit til at holde ekspansionen i Danmark inden for rimelige grænser. Havde vi ikke haft den, ville vi i dag have haft langt stærkere mangel på arbejdskraft med dertil hørende stigende omkostningsniveau. Hvem tør rigtigt tænke beskæftigelses- og omkostningssituationen igennem under forudsætning af 1 mld. mindre overskud og sagtens $\frac{3}{4}$ mld. større efterspørgsel efter forbrugsvarer, og deroveni dertil svarende investeringsforøgelse.

Overskudet på statens budget har iøvrigt gjort en gammel kending, likviditetsproblemet, aktuelt. I gamle dage regnede man med en given pengemængde og fik så ved stigende aktivitet virkningerne af en pengeknaphed; under nutidens forhold har vi ganske utilsigtet fået indbygget en anden automatisk påvirkning af likviditeten. I disse dage oplever vi således, hvordan overskuddet på statsfinanserne fører til en stramning af bankernes likviditet; ad indirekte vej er vi nået frem til det, vi ville nå i gamle dage, nemlig at en ekspansion bremser sig selv. Men nu sker det over statsfinanserne.

Imidlertid er det jo en bremse, som det er den letteste sag at løse. Er der viljen til det, kan man let løse de likviditetsproblemer, der opstår i forbindelse med statens overskud på budgettet, idet staten i stedet for at anbringe overskudet på konto i Nationalbanken kan købe obligationer, f.eks. tilbagebetale egen gæld. Der er næppe heller tvivl om, at den dag, man finder, at likviditetsproblemet er ved at blive vel akut, vil man løse spørgsmålet ad den vej.

Der er snarere en anden fare, der truer den automatiske konjunkturregulering: det er gammeldags provenubetragtning. Det lever dybt i mange sind, at der ikke skal være overskud på statens regnskab. De samme kredse, som til enhver tid vil bebrejde staten, at den ikke sparer, bliver fornærmede, når den gør det. I de senere år har staten jo sparet som ingensinde før.

Det er ikke let for en finansminister at have overskud. Ikke såsnart rygtes det, at der er et overskud, før oppositionen foreslår forhøjelse af folkepensionen. Kommunerne vil ikke betale deres del af folkepensionen; der er nu stillet forslag om, at staten skal overtage de direkte udgifter ved folkepensionen helt og holdent. Det første kostede 100 mill. kr., det andet

koster også 100 mill. kr., så er 200 mill. kr. om året gået; tjenestemændene ser hellere overskuddet i deres end i finansministerens, for slet ikke at tale om skatteyderens, lommer. For snart halvandet år siden foreslog VK 800 mill. kr.s skattenedsættelse, så nedsattes skatterne i foråret med 250 mill. kr., hvorefter VK påny foreslog 800, som om det var et helligt tal. Lempler af amtsstueskatten, bortfald af kommunernes ydelse af børnefradrag, ialt andre 200 mill. kr., gennemføres nu. Der er efterhånden ikke den skat, der ikke er lovet nedsat; formueskatten skal gå ned, proportionalsskat på indkomsterne er blevet tidens løsen hos dem, der for en generation siden bekæmpede forbrugsskatter, fordi de ikke kunne gøres progressive. Spiritusafgift på restauration skal sættes ned. På tirsdag vil SF foreslå tøjsskatten afviklet og elektriske pærer gjort skattefri. Der er mange, der annammet VK's lære; den har bundfældet sig langt uden for VK's rækker.

Under valgkampagnen kunne jeg ikke frigøre mig for den tanke, at det, vi sloges om, var småting. Oppositionens hele fantasi strakte sig jo kun til en skattenedsættelse på 800 mill. kr. Men 800 mill. kr. er kun 2 % af nationalindkomsten; var det egentlig talt en valgkamp værdig. Hele oppositionens skønmaleri, virkningen på initiativet – som om det var det, vi manglede – og den private opsparing, kan vi vist lægge til side, her er sammenligningen med nationalindkomsten nemlig relevant.

800 mill. kr. er i dag kun lidt sammenlignet med nationalindkomsten, men det er meget sammenlignet med valutaeserverne. Skatternes marginale virkning på udenrigsomsætningen må i dag anses for langt større, end under arbejdsløshed. Før i tiden ræsonnerede man altid, at satte man skatterne noget ned, steg forbruget med en vis størrelse, 0,8 eller 0,7 gange den nedsættelse, der fandt sted i skatterne, men af dette blev vel kun 25-30% importeret fra udlandet. Disse tal holder næppe længere stik, opsparingsprocenterne er måske ikke forandret så meget, men im- og eksportvirkningen må være steget meget væsentligt. Under fuld beskæftigelse må man regne med, at bortset fra detailhandleravancen, må så godt som hele indtægtsstigningen afsætte sig i import udefra eller formindsket eksport. Det skal næppe være meget galt, at en skattenedsættelse for 60-70% omsætter sig i valutanedgang. Derfor er vor valutariske situation helt anderledes følsom over for ændringer i beskæftningen, end tilfældet er i tider med arbejdsløshed. I vore dage sker reaktionen på indkomstændringer over valutaen, før i tiden over beskæftigelsen. I depressionen fører skattenedsættelser til større beskæftigelse, i vore dage til formindsket valutabeholdning. At folk ikke forstår denne sammenhæng, er hovedforklaringen på, at mange mennesker på Christiansborg og udenfor ikke forstår, at skattenedsættelser i dag kan have alvorlige konsekvenser for de gode tiders bevarelse.

Gennem den automatiske konjunkturvirkning har vi bygget en særlig opsparingsfaktor ind i vor hele økonomi. Takket være statens opsparing bliver under opgangen multiplier mindre, end tilfældet før var.

Men denne stabiliserende faktor kan let skubbes til side; og i øjeblikket gør vi allesammen vort bedste, for at den skal blive det. Vi gør vort bedste for, at multiplifier skal blive forøget med det resultat, at efterspørgselspresset vil stige, og vi hurtigere når frem til den ligevægt, som kan bringe ekspansionen til standsning.

LO og VK gør hver sit til at bringe ekspansionen hurtigere frem til den dag, hvor valutastrømmen vender. De handler ikke hver for sig, men hånd i hånd, i alt fald tager VK LO i hånden. Forøget efterspørgselspres må skabe forøget lønpres og styrke lønglidning.

Den ekspansion, som nu er igang, må engang føre Europa frem til det niveau, hvor valutakurserne af 1949 muliggør guldstrøm og valutastrøm fra Europa til USA. Tiden, indtil dette sker, skulle det ligge i vor magt at gøre kortere eller længere. Er vi på denne side af Atlanten egoistiske, skal vi nærme os langsomt, så vi nøjes med mængdeinflation og undgår prisinflation. Ved et sådant sejgpineri ville vi kunne bevare de gode tider og maksimal indkomst længe endnu.

Men vi kan også lade stå til. Det er smukkere og mere altruistisk over for amerikanerne. Hvem tør iøvrigt have nogen bestemt mening om, hvad der vil ske, når vort letsind har ført os til valutarisk ligevægt med USA. Umuligt er det jo ikke, at vi og de kan finde samme takt i ekspansionen, og at de gode tider således kan fortsætte.

Det fundamentale disequilibrium, som blev indbygget i verdens system i 1949, har reddet os over mange letsindigheder og vil redde os over nogle stykker endnu. At vore nabolande også ejer et let sind, vil bevirke, at vort letsind tilsyneladende intet letsind er; blot vi alle følger trop, så klarer vi os. Vor kunst må bestå i at sørge for, at vi ikke mere end følger trop.

Fælles europæisk letsind fører os blot hurtigere til den dag, man står i en ny situation, hvor valutastrømmen er vendt. Hvordan det går hinsides denne korsvej, ved vi ikke, men lettere bliver det ikke.

Selv kan vi bringe os ud af ligevægt med nabolandene, hvis vi får for stærk ekspansionstakt.

Jeg sagde et sted i mit foredrag, at vi roligt kunne se dyrehavsbakketiden an. Vi kan mere end det. Der skal stor letsind og megen tåbelighed til at slå den nuværende situation i stykker. Og går det galt findes oms'en vel et sted i baggrunden. Men der er jo ikke nogen fornuft i at føre en politik, der stiler mod mere end fuld beskæftigelse med det resultat, at vi hurtigere nærmer os den dag, hvor den disequilibrium, der ligger bag vore gode tider, ikke længere er noget disequilibrium.

Det ejendommelige ved det hele er jo, at de faktorer, dækningsregler f.eks., vi kendte i gamle dage, og som for en stor del var skabt af vor egen opfattelse af god økonomisk moral, har vi sat til side med den virkning, at gode tider nu kan blive ved med at være gode. I årene efter den første ver-

den skrig viste det sig, at det var næsten umuligt at få dårlige tider vendt til gode. Noget tyder på, at vi er kommet ind i modstykket hertil, og at vi takket være bl.a. devalueringen i 1949 er kommet ind i en periode, hvor vi i Europa i lang tid må opleve, at gode tider bliver bedre, dersom da ikke Kennedy kommer i vejen med en valutakursændring.

Det forhindrer dog ikke, at tilstrækkelig letsindighed i et enkelt land kan bevirke, at gode tider dér bliver dårligere. Vi gør herhjemme i øjeblikket meget for at nå frem til dette mål, men jeg er tilbøjelig til at tro, at vi ikke gør nok, i alt fald ikke nok til, at det lykkes i 1961.

NYE REDSKABER I ANALYSEN AF UDENRIGSHANDEL OG INDKOMSTFORDELING¹

AF ERLING OLSEN*

1. Gennem den sidste halve snes år har økonomer verden over diskuteret forudsætningerne for og rækkevidden af Heckscher-Ohlin modellen for den internationale handel. Debatten startede med Samuelsons berømte artikel fra 1948², og den intensiveredes kraftigt, da Leontief i 1953 forelagde sin overraskende analyse af den amerikanske udenrigshandels bestanddele³.

Denne diskussion, hvis resultater resumeres i en lille bog af Subimal Mookerjee⁴, har klarlagt visse, væsentlige dele af sammenhængen imellem udenrigshandel og indkomstfordeling, men ladet andre ligge. Den har således belyst årsagsforbindelsen imellem den ligevægt, udenrigshandelen etablerer på varemarkedet, og den aflønning produktionsfaktorerne opnår. Derimod har den ikke beskæftiget sig med årsagsforbindelsen imellem produktionsfaktorerne aflønning og efterspørgselens struktur. Eller sagt på en anden måde: Den har klarlagt forbindelsen fra varepriser til faktorpriser, men ikke forbindelsen fra faktorpriser til varepriser.

2. Når denne vigtige del af sammenhængen imellem udenrigshandel og indkomstfordeling blev holdt udenfor, skyldes det formentlig mangel på analytiske redskaber. De traditionelle hjælpemidler: Isokvanterne, de simple indifferenskurver, transformationskurverne samt Samuelson og Stolpers udgave

1. Dele af artiklen indgik i foredrag ved det nordiske forskermøde i Marstrand august 1960. Forfatteren takker nordiske kolleger samt stud. polit. Søren Holm for kritik.

2. P. A. Samuelson: »International Trade and the Equalisation of Factor Prices«, *Economic Journal*, Vol. LVIII, (June 1948), side 163-84.

3. W. Leontief: »Domestic Production and Foreign Trade, the American Capital Position Reexamined«, *Proceedings of the American Philosophical Society*, Vol. XCVII (September 1953), side 332-49. Genoptrykt i *Economia Internazionale*, Vol. VII (Februar 1954), side 9-38.

4. Subimal Mookerjee, *Factor Endowments and International Trade. A Study and Appraisal of the Heckscher-Ohlin Theory*, Bombay 1958. Anmeldt i *Nationalekonomisk Tidsskrift* 1960, 3.-4. hæfte, side 197 f.

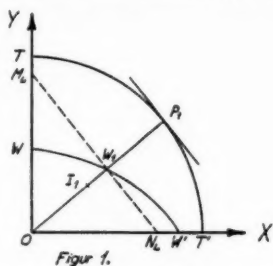
* Lektor ved Københavns Universitet.

af Edgeworths kassedigram var lidet egnede til belysning af forbindelsen fra indkomstfordeling til efterspørgselsstruktur.

Man kunne ganske vist have anvendt Scitovskys konstruktion fra 1942: Samfundsindifferenskurven knyttet til en bestemt indkomstfordeling¹. Jeg har selv brugt den i et beskedent forsøg på at vise, hvilken indflydelse indkomstfordelingen kan få på den ligevægt, der etableres i udenrigshandelen². Det må imidlertid konstateres, at ingen endnu har udnyttet samfundsindifferenskurvens muligheder i en tilfredsstillende analyse af samspillet imellem udenrigshandel og indkomstfordeling.

3. Derimod lykkedes det i 1959 Harry G. Johnson³ at belyse dette samspil ved at videreudvikle en teknik, skabt i 1955 af Paul Wells og John Fei til brug for en velfærdsteoretisk analyse af den indirekte beskatning⁴.

Wells og Fei baserer deres model på de kendte forudsætninger, hvorefter et land producerer to varer, X og Y , ved hjælp af to produktionsfaktorer, arbejdskraft og kapital. X er arbejdsintensiv, medens Y er kapitalintensiv. Produktionsfunktionerne er homogene af 1. grad, det marginale substitutionsforhold imellem produktionsfaktorerne er aftagende, stordriftsfordele er udelukket, og der er fuldkommen konkurrence på både faktor og varemarkedet.

Figur 1.

I figur 1 afsættes X og Y ud ad koordinatssystemets akser. Transformationskurven TP_1T' angiver de godekombinationer, der optimalt kan produceres på grundlag af den givne faktormængde. Kurven WW_1W' er Wells nydannelse, kaldet indkomstfordelingskurven for produktionsfaktoren arbejdskraft. Den-

1. Se Tibor de Scitovsky: »A Reconsideration of the Theory of Tariffs«, *Review of Economic Studies*, Vol. IX, No. 2, (Summer 1942), side 89–110. Genoptrykt i *Readings in the Theory of International Trade*, Philadelphia 1949, side 358–89.
2. Se Erling Olsen: »Udenrigshandelens gevinst«, *Nationaløkonomisk Tidsskrift*, 1958, Hæfte 1–2, side 76–79.
3. Se Harry G. Johnson: »International Trade, Income Distribution and the Offer Curve«, *Manchester School of Economic and Social Studies*, Vol. XXVII, No. 3, (September 1959), side 241–60.
4. Se Paul Wells: »A General Equilibrium Analysis of Excise Taxes«, *American Economic Review*, Vol. XLV, No. 2, (June 1955), side 345–59. Se endvidere H. G. Johnsons kommentar hertil: »General Equilibrium Analysis of Excise Taxes: Comment«, *American Economic Review*, Vol. XLVI, No. 1, (March 1956), side 151–56.

ne kurve er karakteriseret ved, at enhver ret linie, som forbinder koordinat-systemets nulpunkt med et punkt på transformationskurven, skæres af indkomstfordelingskurven, således at forholdet imellem afstanden fra nulpunktet til skæringspunktet og afstanden fra nulpunktet til transformationskurven udtrykker arbejdslønnens andel af den samlede indkomst. Når godekombinationen P_1 fremstilles, er lønandelen OW_1 divideret med OP_1 . Det bemærkes, at lønandelen stiger med produktionen af den arbejdsintensive vare X . Gennem W_1 tegnes en ret linie parallel med transformationskurvens tangent i P_1 . Denne linie $M_L N_L$ betegnes arbejdskraftens budgetlinie, fordi den angiver de godekombinationer, som under de gældende prisforhold kan erhverves for den samlede arbejds løn. Tilsvarende kunne kapitalens budgetlinie konstrueres ved parallelt med tangenten i P_1 at lægge en linie gennem et punkt I_1 på linien OP_1 , når I_1 defineres således, at OI_1 er lig med $W_1 P_1$.

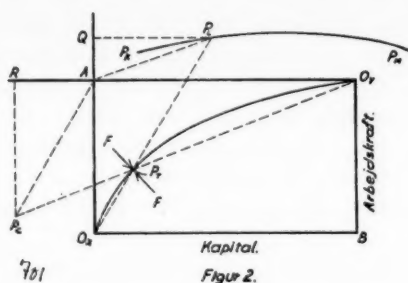
4. Johnsons fortjeneste består i, at han indbyggede Wells indkomstfordelingskurve i en generel ligevægtsanalyse for den internationale handel. I denne forudsatte Johnson, at et lands befolkning kan opdeles i to grupper: En der disponerer over arbejdskraften, og en som råder over kapitalen. Hver gruppe udstyredes med sit system af (simple) indifferenskurver, som sammen med transformationskurven og indkomstfordelingskurven satte Johnson i stand til at konstruere landets »offer-curve«, d.v.s. en kurve, der angiver landets import- og eksportønsker ved forskellige relative priser. Johnsons offer-curve blev langt mere kompliceret end Marshalls, men den gjorde det muligt at belyse den simultane sammenhæng imellem udenrigshandel og indkomstfordeling. Analysen er ganske vist statisk og fordelingsproblemet stærkt forenklet, men Johnsons resultater er helt anderledes tilfredsstillende end det, som hidtil er præsteret på området¹. Disse resultater skal dog ikke omtales her.

5. Derimod skal det nævnes, at Johnson konstruerede indkomstfordelingskurven selv, medens Wells og Fei forudsatte den given. I dette øjemed angav Johnson to metoder. Den ene, der var forholdsvis enkel, udnyttede elegant kendskabet til landets faktorudrustning og de relative faktorpriser. Den anden, som var temmelig kompliceret, skabte et nyt redskab, faktorproduktionsblokken. Det er denne nydannelse, der skal drøftes i det følgende.

Johnsons udgangspunkt er Samuelson og Stolpers kassediagram². I figur 2 illustrerer kassen $AO_x BO_y$ et lands faktorudrustning, idet de lodrette sider

1. I det anførte skrift analyseres centrale sammenhænge inden for udenrigshandelens teori. I et følgende arbejde »Income Distribution, The Offer Curve and The Effect of Tariffs«, *Manchester School of Economic and Social Studies*, Vol. XXVIII, No. 3, (September 1960), side 215-242, analyseres vigtige problemer inden for udenrigshandelens politik.

2. Jfr. P. A. Samuelson and W. F. Stolper: »Protection and Real Wages«, *Review of Economic Studies*, Vol. IX, No. 1, (November 1941), side 58-73. Genoptrykt i *Readings in the Theory of international Trade*, Philadelphia 1949, side 333-357.

Figur 2.

$AO_x = O_yB$ angiver den til rådighed stående arbejdskraft, medens de vandrette sider $AO_y = O_xB$ markerer den disponible kapital. Med udgangspunkt i O_x indlægges isokvanter for den arbejdsintensive vare X. Tilsvarende indlægges med udgangspunkt i O_y isokvanter for den kapitalintensive vare Y. De to sæt isokvanter tangerer hinanden langs kurven $O_xP_TO_y$, der traditionelt betegnes kontraktkurven.

Johnson forudsætter nu, at de relative faktorpriser er som angivet af hældningen for den rette linie FF . I så fald opnås ligevægt i P_T , hvorfra afstanden til O_x illustrerer produktionen af X, medens afstanden til O_y viser produktionen af Y. Den relative faktorindsats i de to produktionsgrene angives ved hældningerne for de rette linier O_xP_T og O_yP_T .

Johnson forestiller sig, at hele den til rådighed stående arbejdskraft indsættes i produktionen af den arbejdsintensive vare X, medens hele den til rådighed stående kapital indsættes i produktionen af den kapitalintensive vare Y. Da de relative faktorpriser forudsættes uændrede, kræver optimal produktion af X imidlertid en kombination af arbejdskraft og kapital som angivet af hældningen for den rette linie O_xP_T , ligesom optimal produktion af Y nødvendiggør en kombination af arbejdskraft og kapital som angivet af hældningen for den rette linie O_yP_T . Der må derfor fremskaffes ny kapital til samvirke med landets disponible arbejdskraft i produktionen af X, og ny arbejdskraft til samvirke med landets disponible kapital i produktionen af Y. Dette problem løser Johnson ved at forudsætte mulighed for negativ produktion.

Ved negativ produktion af Y tænker Johnson sig arbejdskraft og kapital frigjort i et forhold som angivet af hældningen for den rette linie O_yP_T . Hele den frigjorte arbejdskraft og en del af den frigjorte kapital indsættes i produktionen af X i et forhold som angivet af hældningen for den rette linie O_xP_T . Resten af den frigjorte kapital kombineres i samme forhold med dele af den oprindelige arbejdskraft i produktionen af X. Ligevægt nås i punktet P_L , hvor forlængelsen af den rette linie O_xP_T skæres af en ret linie, som lægges igennem A parallelt med O_yP_T . Punktet P_L markerer en kombination af en positiv produktion O_xP_L af X samt en negativ produktion AP_L af Y. Til den negative produktion af Y er medgået den negative mængde arbejdskraft QA og den

negative mængde kapital P_LQ . Til den positive produktion af X er medgået den positive mængde arbejdskraft O_xQ og den positive mængde kapital QP_L . Den samlede kapitalindsats bliver nul, idet den positive QP_L udlignes af den negative P_LQ . Den samlede arbejdsindsats bliver summen af den positive O_xQ og den negative QA , d.v.s. O_xA eller landets til rådighed stående arbejdskraft. Derfor, siger Johnson, kan godekombinationen markeret af P_L anskues som produktionsfaktoren arbejdskrafts bidrag til totalproduktionen angivet af P_L .

Helt analogt når Johnson frem til punktet P_C , hvor forlængelsen af den rette linie O_yP_T skæres af en ret linie, som lægges gennem A parallelt med O_xP_T . Punktet P_C markerer en kombination af en positiv produktion O_yP_C af Y og en negativ produktion AP_C af X . Den samlede indsats af arbejdskraft bliver nul, idet den positive RP_C udlignes af den negative P_CR . Den samlede kapitalindsats bliver summen af den positive O_yR og den negative RA , d.v.s. O_yA eller landets til rådighed stående kapital. Derfor kan godekombinationen angivet af P_C anskues som produktionsfaktoren kapital's bidrag til totalproduktionen markeret af P_T .

Sammenhængen imellem P_L , P_C og P_T illustreres i øvrigt af parallellogrammet $AP_CP_TP_L$. Da siderne AP_L og AP_C har samme længde som henholdsvis P_CP_T og P_LP_T , ses det umiddelbart, at summen af de godekombinationer, der angives af P_L og P_C , bliver den godekombination, der markeres af P_T .

6. Til ethvert punkt på kontraktkurven kan der tilsvarende tegnes to punkter uden for kassediagrammet, således at det ene illustrerer den del af totalproduktionen, der under de givne forudsætninger må tilregnes arbejdsindsatsen, medens det andet viser den del, som må tilskrives kapitalindsatsen.

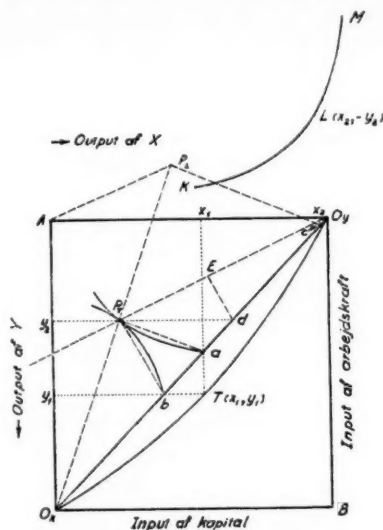
I figur 2 er kurven $P_KP_LP_M$ det geometriske sted for de punkter, der udtrykker arbejdskraftens bidrag til den samlede produktion. Under hensyn til argumentationens hele karakter samt af sproglig nød vil jeg kalde denne kurve, der ikke findes hos Johnson, for abstraktkurven. Ydergrænsen P_K bestemmes som skæringspunktet for kontraktkurvens tangent i O_x og en linie gennem A parallel med diagonalen O_xO_y . Tilsvarende bestemmes ydergrænsen P_M som skæringspunktet for forlængelsen af diagonalen O_xO_y og en linie gennem A parallel med kontraktkurvens tangent i O_y .

Helt analogt kan man konstruere en abstraktkurve for produktionsfaktoren kapital.

7. Til ethvert punkt på kassediagrammets kontraktkurve svarer et punkt på en transformationskurve indtegnet i et koordinatsystem, hvis akser angiver produktionen af X og Y . Tilsvarende hører der til ethvert punkt på kassediagrammets abstraktkurve for arbejdskraften et punkt på en kurve, kaldet arbejdskraftens faktorproduktionsblok, i transformationskurvens koordinat-

system¹. Hvorledes man rent teknisk kommer fra kontraktkurve til transformationskurve og fra abstraktkurve til faktorproduktionsblok, nævner Johnson ikke. Det ville formentlig også ligge uden for rammerne af hans artikel. I det følgende vises det, hvorledes forbindelserne imellem de respektive kurver kan knyttes ved hjælp af Savosnicks udgave af Samuelson og Stolpers kassediagram².

Savosnicks kassediagram, der anvendes i figur 3, ligner Samuelson og Stolpers derved, at kassens sider angiver landets faktorudrustning, ligesom kassen rummer isokvanter for X og Y indtegnet i koordinatsystemer med origo i henholdsvis O_x og O_y . Men derudover indeholder Savosnicks kasse et tredje koordinatsystem, som med udgangspunkt i A måler produktionen af X ud ad den vandrette akse og produktionen af Y ned ad den lodrette. Når Savosnick kan lægge et sådant koordinatsystem ind i det traditionelle kassediagram, skyldes det forudsætningen om, at produktionsfunktionerne er homogene af 1. grad. Thi denne indebærer, at en isokvant, der skærer diagonalen $O_x O_y$ dobbelt så langt fra origo som en anden isokvant, markerer dobbelt så stor en produktion. Når X -isokvanternes skæringspunkter med diagonalen projiceres på AO_y bliver forholdet imellem to sådanne skæringspunkters afstande fra O_x lig med forholdet imellem de tilsvarende projektioners afstande fra A .

Figur 3.

1. Ligeledes hører der til ethvert punkt på kapitalens abstraktkurve et punkt på en kurve kaldet kapitalens faktorproduktionsblok.
2. Jfr. K. M. Savosnick: »The Box Diagram and the Production Possibility Curve«, *Økonomisk Tidsskrift*, 60. årg., 1958, side 183-197.

Derfor er det muligt at konstruere en enhedsskala for X ud ad AO_y . Tilsvarende er det muligt at konstruere en enhedsskala for Y ud ad AO_x .

I figur 3 er P_T et punkt på kontraktkurven, medens P_L er det dertil knyttede punkt på arbejdskraftens abstraktkurve. X -isokvanten gennem P_T skærer diagonalen i punktet a , og Y -isokvanten skærer diagonalen i punktet b .

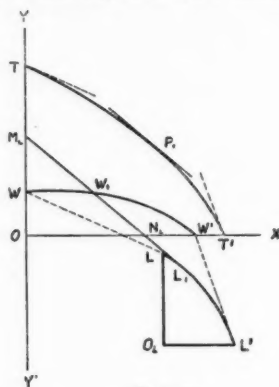
Det til P_T svarende punkt T på transformationskurven indtegnes i XY -koordinatsystemet ved at kombinere a 's projektion x_1 på X -aksen med b 's projektion y_1 på Y -aksen.

For at konstruere det til P_L svarende punkt L på arbejdskraftens faktorproduktionsblok indtegnes to hjælpelinier: den rette linie $P_T a$ og den rette linie $P_T b$. Den positive mængde x_2 af X , som L skal angive, findes ved gennem P_L at lægge en linie parallel med $P_T a$. Denne linie skærer diagonalen i punktet c , hvis projektion på X -aksen er punktet x_2 . Den negative mængde $-y_2$ af Y , som L skal angive, findes via den positive mængde y_2 . På den rette linie $O_y P_T$ afsættes punktet E , således at $O_y E = P_L A$. Gennem E lægges en linie parallel med $P_T b$. Denne linie skærer diagonalen i punktet d , hvis projektion på Y -aksen er y_2 . Herefter kan L indtegnes som $(x_2, -y_2)$.

Ved at gentage denne procedure for samtlige punkter på kontrakt- og abstraktkurve, når man frem til transformationskurven $O_x T O_y$ og arbejdskraftens faktorproduktionsblok KLM . Kapitalens faktorproduktionsblok kan konstrueres på tilsvarende måde.

8. Efter denne redegørelse for sammenhængen imellem dels kontraktkurven og transformationskurven, dels abstraktkurven og faktorproduktionsblokken, skal det vises, hvorledes indkomstfordelingskurven kan konstrueres på basis af faktorproduktionsblokken.

I figur 4 er kurven $TP_1 T'$ transformationskurven, medens kurven $LL_1 L'$ er arbejdskraftens faktorproduktionsblok. Det forudsættes, at man producerer godekombinationen P_1 ved relative priser som illustreret af hældningen for

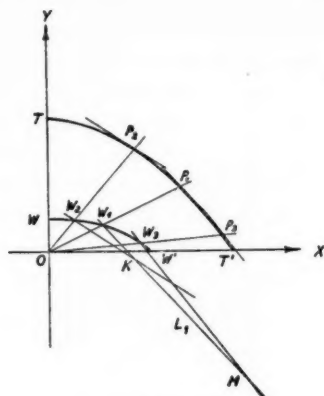

Figur 4.

transformationskurvens tangent i P_1 . Arbejdskraftens bidrag til den samlede produktion bestemmes ved til faktorproduktionsblokken at lægge en tangent med samme hældning. Tangenspunktet L_1 markerer da en godekombination, som under de rådende prisforhold kan erhverves for det vederlag, arbejdskraften opnår. Tangenten L_1M_L bliver således arbejdskraftens budgetlinie. Denne skæres i punktet W_1 af den rette linie fra O til P , hvorfor W_1 er et af punkterne på arbejdskraftens indkomstfordelingskurve. De øvrige punkter findes på tilsvarende vis. »Thus the income distribution curve can be derived directly from the factor production bloc; the converse derivation, though possible in principle«, siger Johnson¹, »can be regarded as impossible in geometrical practice«.

I det følgende skal det vises, hvorledes faktorproduktionsblokken kan udledes på grundlag af indkomstfordelingskurven. Metoden er approksimativ, men anvendelig i geometrisk praksis.

9. I figur 4 forudsættes transformationskurven TP_1T' og arbejdskraftens indkomstfordelingskurve WW_1W' bekendt. Til et vilkårligt punkt P_1 på transformationskurven trækkes en ret linie fra origo. Denne linie skærer indkomstfordelingskurven i W_1 , hvorigennem der lægges en linie parallel med transformationskurvens tangent i P_1 . På tilsvarende måde lægges gennem de øvrige punkter på indkomstfordelingskurven linier parallelle med de respektive tangenter til transformationskurven. Resultatet bliver et stort antal linier, som alle er tangenter til arbejdskraftens faktorproduktionsblok. Denne kan derfor tegnes som en konkav kurve, der tangerer samtlige disse linier.

Figur 5.

1. H. G. Johnson: »International Trade, Income Distribution and the Offer Curve«, *anf. skr.*, side 247.

10. I figur 5 vises, hvorledes man til et punkt W_1 på indkomstfordelingskurven finder det tilsvarende punkt L_1 på arbejdskraftens faktorproduktionsblok. Gennem W_1 lægges en ret linie W_1M parallel med transformationskurvens tangent i P_1 . Gennem et andet punkt W_2 til venstre for W_1 på indkomstfordelingskurven lægges en ret linie W_2K parallel med transformationskurvens tangent i P_2 . Da faktorproduktionsblokken skal tangere både den rette linie gennem W_1 og den rette linie gennem W_2 , må L_1 ligge nedenfor K .

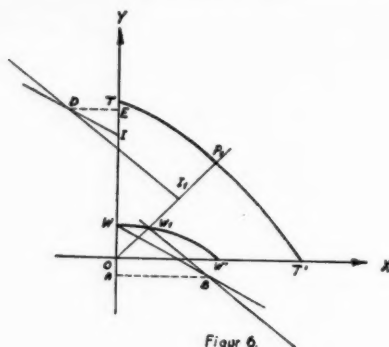
Gennem et tredje punkt W_3 til højre for W_1 på indkomstfordelingskurven lægges en ret linie W_3M parallel med transformationskurvens tangent i P_3 . Da faktorproduktionsblokken skal tangere såvel den rette linie igennem W_1 som den rette linie igennem W_3 , må L_1 ligge ovenfor M .

Det vides således, at L_1 skal ligge et sted på den rette linie imellem K og M . Dette spillerum indsnævres nu ved at lade W_2 gå imod W_1 fra venstre, medens W_3 går imod W_1 fra højre. De nye liniers skæringspunkter med W_1M vil da ved grænseovergang bestemme punktet L_1 .

11. Den ovenfor beskrevne metode kan dog ikke anvendes til bestemmelse af faktorproduktionsblokkens yderpunkter¹. I stedet må disse bestemmes som vist i figur 6.

Kurven TP_1T' er her transformationskurven, medens WW_1W' er arbejdskraftens indkomstfordelingskurve. Opgaven er at bestemme det til punktet W knyttede punkt L på arbejdskraftens faktorproduktionsblok.

Gennem W lægges en ret linie WB parallel med transformationskurvens tangent i T . Gennem et punkt W_1 til højre for W på arbejdskraftens indkomstfordelingskurve lægges en ret linie W_1B parallel med transformationskurvens tangent i P_1 . De to linier skæres i B . Vi ved derfor, at L må ligge på WB til

Figur 6.

1. D.v.s. de punkter, hvor faktorproduktionsblokken markerer arbejdskraftens bidrag til en totalproduktion, som består af en vis mængde af det ene gode og intet af det andet. Det er dog muligt at forlænge faktorproduktionsblokken ud over disse punkter, lige såvel som det er muligt at forlænge transformationskurven ind i 2. og 4. kvadrant.

venstre for B . Den vandrette afstand fra Y -aksen til L må derfor være mindre end liniestykket AB .

Dernæst afsættes punktet I på Y -aksen, således at liniestykket OW plus liniestykket OI er lig med liniestykket OT . Tilsvarende afsættes punktet I_1 på den rette linie OP_1 , således at liniestykket OW_1 plus liniestykket OI_1 er lig med liniestykket OP_1 . Herved har vi fundet de til punkterne T og P_1 knyttede punkter I og I_1 på kapitalens indkomstfordelingskurve.

Gennem I lægges en ret linie ID parallel med transformationskurvens tangent i T . Gennem I_1 lægges en ret linie I_1D parallel med transformationskurvens tangent i P_1 . De to linier skæres i D . Vi ved nu, at det til I svarende punkt C på kapitalens faktorproduktionsblok må ligge på ID til venstre for D . Den vandrette afstand fra C til Y -aksen må derfor være større end liniestykket DE .

Da punktet T markerer en produktion på nul enheder af varen X , må arbejdskraftens positive produktion af X , markeret ved punktet L på arbejdskraftens faktorproduktionsblok, udlignes af kapitalens negative produktion af X , markeret ved punktet C på kapitalens faktorproduktionsblok. Den vandrette afstand fra Y -aksen til L må derfor være lig med den vandrette afstand fra C til Y -aksen.

Heraf følger, at den vandrette afstand fra Y -aksen til L må være mindre end AB , men større end DE . Ved at lade W_1 gå imod W fra højre indsnævres dette interval, og punktet L bestemmes ved grænseovergang. Punktet C på kapitalens faktorproduktionsblok er hermed også bestemt.

Det andet yderpunkt L' bestemmes helt analogt med punktet L .

12. Til slut skal det præciseres, at formålet med ovenstående alene har været at præsentere to nye redskaber i den økonomiske analyse samt at belyse sammenhængen imellem dem. Det skal imidlertid understreges, at faktorproduktionsblokke så vidt vides endnu ikke har været anvendt i mere vidtgående analyser, samt at der ikke her er taget stilling til, hvorvidt en geometrisk analyse af indkomstfordelingsproblematikken vil være at foretrække frem for en algebraisk. Når geometrien bliver indviklet, mister den jo lidt af sin berettigelse.

FORSØG MED EN PROFIT-MULTIPLIER VÆKSTMODEL

AF I. GRÜNBAUM*

1. Den moderne vækstteori, der blev grundlagt af Harrod¹ og Domar², bygger som bekendt på sammenspillet mellem accelerationsprincippet og multiplierprincippet. I sin simpleste form kan den formuleres således: Hvis C udtrykker det teknisk bestemte forhold mellem kapital og produktion $\left(\frac{K}{Y}\right)$ ved fuld kapacitetsudnyttelse, og I er investeringen, har vi: (1) $I = \Delta Y \cdot C$ (2) $I = s \cdot Y$, hvoraf følger $\frac{\Delta Y}{Y} = \frac{s}{C}$, der ved konstant C kan skrives: $\frac{\Delta Y}{Y} = s \cdot \frac{Y}{K}$. Af forskellige grunde, hvoraf den vigtigste er, at der synes at mangle virkelighedsbasis for forudsætningerne om fuld kapacitetsudnyttelse og om neutralitet i de tekniske opfindelsers strøm, synes accelerationsprincippet ikke tilstrækkelig virkelighedsrelevant. Forskellig research foretaget navnlig af den økonomiske skole synes at vise, at der er mere virkelighedsrelevans i en investeringsfunktion baseret på sammenhængen mellem investeringsomfang og profit³.

I det følgende⁴ skitseres et udkast til en profit-multiplier vækst-model, hvorved der så gøres visse forsøg. Efter de Harrod-Domarske traditioner bygges modellen op på så få og enkle grundpostulater, som overhovedet muligt. Vi starter med to grundligninger, der udtrykker adfærdsfunktioner vedrørende investeringsdannelsen og vedrørende indkomstdannelsen, der tilsammen dan-

1. R. F. Harrod: »An Essay in Dynamic Theory«, Economic Journal 1939 og »Towards a Dynamic Economics«, London 1956.
2. E. D. Domar: »Capital Expansion, Rate of Growth and Employment«, Econometrica 1946 og »Essays in the Theory of Economic Growth«, New York 1957. Det bør nævnes, at Erik Lundberg i sin bog fra 1937 »Studies in the theory of economic expansion«, i note 1 på side 185 opstiller en vækstformel, der nøje foregriber den H.-D.ske accelerations-multiplier vækstmodel.
3. Eksempelvis J. Tinbergen i »Business Cycles in the USA«, Geneve 1939, se også M. Kalecki: »Economic Fluctuations«, London 1938.
4. Professor, dr. polit. Jørgen Gelting, Aarhus, har gennemlæst og diskuteret mine første udkast med mig, og tankerne er forelagt og drøftet i et møde i det økonomiske seminar ved Aarhus Universitet. Jeg skylder seminaret og navnlig professor Gelting megen tak for mange spørgsmål, der har tvunget mig til at finde mere adækvate og forståelige udtryk for mine tanker. Disse står iøvrigt for min egen regning.

* Amtsforvalter, Hjørring.

ner et lukket system til bestemmelse af et »faktisk« (i modsætning til »ligevægtigt«) forløb, når man kender variablernes initialværdier. Hertil føjes senere til konstruktion af et »ligevægtigt« forløb en tredje grundligning, der udtrykker ligevægtsbetingelsen.

Investeringsfunktionen ser således ud:

$$(I) \quad \frac{I_2}{K_2} = z \left(\frac{P_1}{K_1} - R \right)$$

Denne adfærdsligning giver udtryk for, at driftsherrerne forventer, at profitraten $\frac{P}{K}$ vil være den samme fremover som den sidst konstaterede. K_2 angiver kapitalen ved begyndelsen af periode 2, I investeringen, P profitten og z investeringsvilligheden. R udtrykker det minimale forrentningskrav, som driftsherrerne mindst skal have opfyldt for overhovedet at gå i gang med at planlægge nyinvesteringer. R opfattes foreløbig som en konstant. Er man så sindet, kan man lade den stå for en Wicksellske lånerente. Eller en Keyneske minimalrente. Eller et historisk bestemt minimalt profitkrav fra de aktive kapitalisters side. Personlig opfatter jeg R som udtryk for de aktive kapitalisters profitraterkrav, således som dette bestemmes udfra dets relative træghed i forhold til lønkravets træghed overfor de påtryk som svingningerne i totalproduktionen udsætter dem begge for¹.

Når $P/K = R$ bliver investeringen nul. Nettoinvesteringer fremkommer først, når $P/K > R$. Hvis $P/K < R$, sker der disinvestering. Det ses, at konstruktionen har overtaget træk fra Wicksells sammenstilling af lånerenten (her R) med den oprindelige rente (her P/K). Hvis vi har, at $P/K = R$ gennem længere tid — ikke bare som overgangsfænomen — må vi have en stationær tilstand, hvor kapitalen overalt er ført så langt ud ad substitutionsgrænsen, at dens afkast (P/K) = forrentningskravet (R), og der intet incitament er til at foretage forandring, $I = S = 0$.

Når I/K — og ikke I — er gjort til en funktion af profitraten, er det fordi, der må være en eller anden begrænsning på den absolutte mængde investering, som en given profitrater medfører. Selv med samme adfærdsmønster kan samme profitrater jo ikke give samme absolutte investering i Danmark som i USA. Desuden implicerer denne formulering en begrænsning på den hastighed, hvormed kapitalen pr. arbejder kan øges, jfr. nedenfor note 1, side 47. Forøvrigt skelner investeringsfunktionen ikke mellem investering i dybden (øget kapital pr. arbejder) og i bredden (flere arbejdere med samme kapital pr. arbejder). En større difference $d = P/K - R$ vil øge I/K pr. tidsenhed på

1. Dette har jeg behandlet mere udførligt andetsteds, se »Lønforhøjelse som Middel mod strukturel Overopsparrings-Arbejdsløshed«, *Nationalekonomisk Tidsskrift* 1939 og navnlig et foredrag fra 1940 i *Socialekonomisk Samfund*, optrykt som »Økonomisk Træghed og Langtidsanalysen«, Eget Forlag, København 1941, samt *Nationalekonomisk Tidsskrift* 1957 s. 330-332.

eengang i begge dimensioner alt efter, hvad der betaler sig bedst. I praksis er det heller ikke muligt at skelne mellem de to dimensioner, da enhver investering altid vil ske i den til lejligheden passende nyeste teknik.

Den anden grundligning ser således ud:

$$(II) \quad Y_2 = \frac{I_2}{s}$$

Det er en adfærdsligning, der giver udtryk for, at indkomsten bestemmes ved en sædvanlig Keynesk multiplerproces uden lags. Opsparingspropensiteten s forudsættes konstant.

Af (I) og (II) kan udledes, at vækstraten

$$V = \frac{Y_2 - Y_1}{Y_1} = z/s (P_1/K_1 - R) K_2/Y_1 - 1.$$

Sættes $K_2/Y_1 = K_1/Y_1 + s$ og $K_1/Y_1 = P_1/Y_1 \cdot P_1/K_1$ og ganges ud, fås:

$$(1) \quad V = P_1/Y_1 \times z/s (1 - R \cdot P_1/K_1)^1 + z (P_1/K_1 - R) - 1.$$

Den »faktiske« vækstrate er større, jo større P/Y , z og P/K er, og den er lavere, jo større s og R er.

P/Y , z , s og R betragter vi foreløbig som konstante, og den drivende motor i foretagendet er derfor P/K .

Af ligning (I) udledes:

$$(2) \quad Y_2/K_2 = z/s (P_1/K_1 - R)$$

Ved at sætte $Y_2/K_2 = P_2/K_2 \cdot P_2/Y_2$ fås:

$$(3) \quad \begin{aligned} P_2/K_2 &= P_2/Y_2 \times z/s (P_1/K_1 - R), \quad \text{og tilsvarende for} \\ P_1/K_1 &= P_1/Y_1 \times z/s (P_0/K_0 - R) \end{aligned}$$

Sættes $P_1/Y_1 = P_2/Y_2 = P/Y$ og trækkes den sidste ligning fra den første, fås:

$$P_2/K_2 - P_1/K_1 = P/Y \times z/s (P_1/K_1 - P_0/K_0)$$

1. Ved sammenholdelse med opsparingspropensitetens »ligevægtsværdi«, jfr. afsnit (11) nedenfor,

ses, at dette første led kan udtrykkes: $\frac{\text{ligevægts } s}{\text{faktisk } s}$ således at vækstraten kan udtrykkes således:

$$\frac{s_1 - s}{s} + z \left(\frac{P}{K} - R \right). \text{ Når } s = s_1 \text{ er } s = \frac{I}{Y}. \text{ Første led i udtrykket for } V \text{ siger derfor, at hvis } I > S, \text{ er } \frac{\Delta Y}{Y} > \frac{\Delta K}{K}, \text{ hvis } I < S, \text{ er } \frac{\Delta Y}{Y} < \frac{\Delta K}{K} \text{ og hvis } I = S, \text{ er } \frac{\Delta Y}{Y} = \frac{\Delta K}{K}, \text{ idet } \frac{\Delta K}{K} = \frac{I}{K} = z \left(\frac{P}{K} - R \right).$$

Dette sidste forudsætter selvfølgelig, at $\frac{P}{K}$ har sin ligevægtsværdi jfr. ligning (3a) nedenfor. Indsættes

ligevægtsværdien for $\frac{P}{K}$ ifølge (3a) i første led af (1) fås da også, at første led bliver = 1 og $V = z \left(\frac{P}{K} - R \right).$

Hvis ligning (I) gælder tilnærmet i virkeligheden, så ser z ud til at have en værdi på lige omkring 1. P/Y kan sættes til 40 pct. og s til 10 pct. Hele multiplikatoren: $P/Y \times z/s$ skulle blive ca. 4.

Det vi har brug for her, er imidlertid ikke de nøjagtige statistiske tal, men det teoretiske forhold, at enhver difference mellem to på hinanden følgende profitrater forstærkes kumulativt fremover i samme retning. Hvis P/K starter processen med at stige, så vil P/K vokse kumulativt fremover, hvad der ifølge ligning (1) også vil få vækstraten V til at vokse kumulativt fremover. Og hvis omvendt P/K starter med et fald, vil P/K og V falde kumulativt fremover. Uligevægt til begge sider af ligevægtens knivskarpe æg, vil forstærke sig selv.

2. Allerede heraf fremgår det, at hvis P/K starter med at være »ligevægtig«, vil ligevægten selvaugtomatisk fortsætte sig selv med konstant P/K og V .

Det byder sig derfor, at den tredje grundligning, ligevægtsbetingelsen, må være:

$$(III) \quad P_0/K_0 = P_1/K_1 = P_2/K_2 \text{ o.s.v.} = \frac{P}{K} l$$

Skriver $\frac{P}{K} l$ i stedet for både P_1/K_1 og P_2/K_2 i ligning (3) og løses den med hensyn til $\frac{P}{K} l$, fås som ligevægtsværdien for P/K :

$$(3a) \quad \frac{P}{K} l = \frac{P/Y \times z}{P/Y \times z - s} \times R$$

Hvis processen starter med, at $\frac{P}{K} = \frac{P}{K} l$, vil den fortsætte med uforandret værdi af $\frac{P}{K}$, hvis processen starter med, at $\frac{P}{K} > \frac{P}{K} l$, vil $\frac{P}{K}$ stige kumulativt fremover, og hvis den starter med, at $\frac{P}{K} < \frac{P}{K} l$, vil $\frac{P}{K}$ falde kumulativt fremover.

Ved at indsætte $\frac{P}{K} l$ for P_1/K_1 i (2) fås som ligevægtsværdien for Y/K :

$$(2a) \quad \frac{Y}{K} l = \frac{z}{P/Y \times z - s} \times R$$

Endelig findes den ligevægtige konstante vækstrate — som vi kan kalde for V_l — ved at indsætte ligevægtsværdien for P/K i ligning (1), hvorved fås:

$$(1a) \quad V_l = s \cdot \frac{z}{P/Y \times z - s} \cdot R$$

V_l indeholder nu kun konstanter og er — så længe disse forudsættes konstante — selv konstant.

Ligevægtsvekstraten er større, jo større s og R er. Og den er mindre, jo større P/Y og z er.

Dette kan også udtrykkes således: 1) Jo større s er, jo større vækst skal der

til for at neutralisere den kontraktive virkning af den mindre konsumpropensitet. 2) Jo større R er, jo større vækst skal der til for at neutralisere den kontraktive virkning af det højere foretningskrav. 3) Jo større P/Y og dermed profitincitamentet til investeringer er, jo lavere skal væksten være for at neutralisere overekspansionsfaren fra et for højt investeringsincitament. 4) Jo større z er, jo lavere skal væksten være for at neutralisere den eventuelle inflationsfare fra en for høj investeringspropensitet.

Ligevægtsvækstraten er den vækstrate, der selvaugtomatisk vil fortsætte uforandret (så længe s , z , P/Y og R forudsættes konstante). Forudsættes det, at man forventer samme vækstrate i fremtiden, som konstateret i den nærmeste fortid — hvad der sådan set allerede ligger i den forudsætning om forventet uændret P/K , der er inkorporeret i ligning (I) — så er V_I samtidig den vækstrate, der får driftsherrernes forventning til at gå i opfyldelse, hvad der er ensbetydende med, at $I = S^1$.

Vi kan kortelig sammenligne V_I med den Harrod-Domarske ligevægtsvækstrate. Denne sidste kan i sin simpleste form udtrykkes:

$$V_I = s \cdot Y/K$$

hvor Y/K er det teknisk bestemte forhold mellem produktion og kapital ved fuld kapacitetsudnyttelse. Y/K forudsættes konstant som følge af en de tekniske opfindelser iboende neutralitet. En sådan teknisk neutralitet ved jeg ikke af nogetsteds er forsøgt årsagsbegrundet, og det forekommer mig da også lidet sandsynligt, at der skulle være en *teknisk* årsag til konstant Y/K . Som nedenfor nærmere omtalt kan en over lange tidsrum (i gennemsnit) stabil Y/K derimod forklares som et afledt *økonomisk* fænomen. Økonometrikkerne synes heller ikke at kunne konstatere fuld kapacitetsudnyttelse i det omfang, accelerationsteorien må forudsætte. På disse to punkter synes profitmodellen mere virkelighedsrelevant end accelerationsmodellen.

I ligning (1a) foran, der udtrykker profitmodellens ligevægtsvækstrate, kan nu $z: (P/Y \times z - s) \times R$ erstattes med den ligevægtige $\frac{Y}{K} I$, jfr. ligning (2a), og der fås så:

$$(1b) \quad V_I = s \cdot \frac{Y}{K} I^2$$

1. Se min »Inkongruente Forventninger og Begrebet monetær Ligevægt«, Nationaløkonomisk Tidsskrift 1945.

2. I »Økonomisk Træghed« s. 16 bruges formelen $s \cdot \frac{Y}{K}$ som vækstbetingelse for at en vilkårlig faktisk

Y/K holdes konstant i tiden, udledt således: for at $\frac{Y}{K}$ skal være konstant, skal $\frac{\Delta Y}{Y} = \frac{\Delta K}{K}$, der kan skrives $\frac{\Delta I \cdot \frac{s}{I}}{Y} = \frac{\Delta I}{K}$ eller $\frac{\Delta I}{I} = s \cdot \frac{Y}{K}$. Det er altså kun, hvis vi starter med en *ligevægtig* Y/K — som

bestemt af indkomstfordeling, opsparingspropensitet og investeringspropensitet, jfr. ligning (2a) — at $s \cdot Y/K$ angiver den ligevægtige vækst. Selve ligevægtsbetingelserne er ikke indeholdt i den H -Dske formel. V_I kan for så vidt opfattes som en opspaltning af den H -Dske formel, hvorved ligevægtsbetingelserne kommer med ind i billedet.

der formelt er identisk med den enkle $H-D$ formel. Der er dog den afgørende realitetsforskel, at Y/K her ikke er noget teknisk bestemt produktion/kapital forhold, men helt enkelt forholdet mellem samlet efterspørgsel og samlet kapital.

De af Harrod¹ rejste problemer om a) ligevægtens prekære selvaugmatik og b) den stærke centrifugalitet, hvis man træder ved siden af ligevægtens knivskarpe æg — er samtidig belyst foran på grundlag af profitmodellen.

Hvis der er kræfter i det lange løb, der holder P/K konstant, f.eks. fordi strømmen af tekniske nyskabelser er nogenlunde stabil over en meget lang årrække i gennemsnit, så får vi mulighed for på grundlag af den skitserede profitmodel at forklare de omstridte lange konstanter Y/K , P/Y og P/K endogent-økonomisk, medens konstruktionen »neutral teknik« vel ikke kan være andet end et forhåndspostulat, om at de er konstante.

I profitmodellen har vi følgende: i samme udstrækning som strømmen af tekniske nyskabelser er konstant, vil P/K være konstant af økonomiske grunde, jfr. nedenfor i afsnit (4). Dermed vil også I/K være konstant ifølge ligning (1) foran. Hvis s er konstant i det lange løb, vil også Y/K være konstant, idet $Y/K = I/sK$. Og når P/K og Y/K er stabile, må også P/Y være det, idet $P/Y = P/K : Y/K$. Samtidig vil skift i det lange niveau for Y/K og P/Y på samme måde kunne forklares økonomisk ud fra skift i den lange tekniske strøm eller i den lange s . Nedenfor skal gennemgås andre muligheder. Det afgørende er, at profitmodellen giver mulighed for at forklare disse lange stabiliteter som økonomisk begrundet og ikke ud fra en den tekniske udvikling iboende mystisk egen-skab².

3. Den foran i afsnit (1) opstillede endogene »faktiske« forløbsmodel er ikke cyklisk, men kender kun tre alternative, ikke skiftende muligheder: ligevægtig med konstant P/K og V , hvis processen starter med, at P/K har sin ligevægtsværdi $\frac{P}{K}l$, kumulativt stigende, hvis P/K starter højere, og kumulativt faldende, hvis den starter lavere.

Indbygning af en cyklisk bremse- og omslagsmekanisme kan efter arten af investeringsfunktionen (1) bedst ske på den Schumpeter-Goodwinske facon³. Desuden ved at lade s og R stige i det opadgående forløb og falde i det nedadgående. Endelig måtte der så indføres passende lags f.eks. også i multiplifierforløbet.

Ud fra denne artikels synspunkter må det iøvrigt forekomme givtigere at betragte konjunkturen ud fra synspunktet svingninger i vækstraten i Y og K

1. »Dynamic Economics« s. 82 og 86.

2. Se også N. Kaldor »A Model of Economic Growth«, Economic Journal 1957, s. 592 f.

3. R.M. Goodwin »A Model of cyclical Growth« i »The Business Cycle in the Post War World«, edited by Erik Lundberg, 1955.

snarere end svingninger i Y og K selv. Iøvrigt skal konjunktoren ikke behandles i denne artikel, undtagen hvor den har direkte relation til den lange udvikling, idet det dog betones, at selv hvor der postuleres lang ligevægt nedenfor, tænkes der at foregå konjunkturelle svingninger omkring denne lange ligevægtige trend, idet disse korte svingninger ud fra den nedenfor behandlede træghedsopfattelse af indkomstfordelingen får betydning for de lange parametre.

Indkomstfordelingen P/Y har i ovenstående modeller kun betydning som positivt investeringsincitament. Hvis den også forudsættes bestemmende for opsparingspropensiteten, får P/Y både positiv og negativ betydning for investerings- og indkomstdannelsen.

Vi kan f.eks. tage det modsatte yderpunkt og sige, at der slet ikke opspares ud af arbejderindtægter, men kun ud af profitindtægter, og her med en konstant opsparingspropensitet α , så $s = \alpha \cdot P/Y$. Indsættes dette i ligning (1a), fås som udtryk for ligevægtsvækstraten nu

$$(1c) \quad V_l = \alpha \cdot \frac{z}{z - \alpha} \cdot R$$

P/Y er så faldet ud af udtrykket for den ligevægtige vækst, fordi den positive virkning via P/K lige netop opvejes af den negative virkning via s .

I sidste ydertilfælde, hvor $s = \alpha \cdot P/Y$, ses det, at ændringer i P/Y er neutrale med hensyn til forholdet mellem investering og opsparing og altså til økonomiens ekspansions/kontraktionstendens. Da der utvivlsomt opspares noget ud af arbejdsindkomster, må det betyde, at i den her anvendte model virker stigning i P/Y — når R holdes konstant — under alle omstændigheder stærkere på investeringen end på opsparingen d.v.s. netto-ekspansivt, og for at få denne virkning med, er det mere hensigtsmæssigt at forudsætte konstant s , selv om dette overdriver den ekspansive virkning af P/Y , men der er jo her ikke tale om nogen økonometrisk model, men om en økonomi-teoretisk, for at se hvorhen visse grundhypoteser rent logisk fører os. Det må dog noteres, at når vi nedenfor indfører mulighed for samtidig variation i L/Y (lønandelen af nationalindkomsten) $= 1 - P/Y$ og i R (det minimale profitkrav), opstår muligheden for at neutralisere den negative investeringsvirkning af nedsat P/Y gennem tilsvarende nedsættelse af R , og så kan den positive konsumvirkning af den nedsatte s komme til at overveje, hvis man indfører $s = \alpha \cdot P/Y + \beta \cdot L/Y$ hvor $\alpha > \beta > 0$, hvad der stemmer bedre med virkeligheden end konstant s uanset indkomstfordelingen.

4. Vi har nu opstillet to *endogene* vækstformler: en for den endogene ligevægtige vækst: V_l , jfr. ligning (1a), og en for den endogene »faktiske« vækst: V , jfr. ligning (1). Vi føjer hertil et udtryk for den *exogene* vækstrate i det lange løb, således som strømmen af nye tekniske opfindelser¹ fastlægger den: V_f .

1. For kortheds skyld benævnes denne nedenfor blot: teknisk strøm.

Vi fastholder investeringsfunktionen $I/K = z(P/K - R)$ også for det lange løb. Gælder motiveringen i det korte løb, må den også gøre det i det lange, der til syvende og sidst er trenden gennem de korte løb.

Hvad bestemmer så differencen $d = P/K - R$ i det lange løb? Vi kan starte med at spørge, om der overhovedet kan tænkes nogen difference mellem P/K og R i det lange løb. Hvis kapitalens grænseafkast (P/K) er større end forrentningskravet (R), og vi har hele det lange løb til vor rådighed til tilpasning, vil så ikke kapitalen overalt skubbes ud til den substitutionsgrænse, hvor $P/K = R$? Ja, sådan må det netop være, *hvis der ikke til stadighed opstod nye tekniske muligheder for at producere på en billigere måde*. Vi kan tænke os, at Marshalls hæderkronede repræsentative firma er prisbestemmende på markederne ud fra cost plus princippet, og at avancemarginalen sættes således at den giver R på den lange Y/K . Og lad os starte med en situation, hvor der i tilstrækkelig lang tid ikke er sket tekniske forandringer, så at $P/K = R$. Så må I/K være

nul og ligeledes opsparingen og samfundet være stationært. $\frac{Y}{K}$ vil have sin »statistiske«, omkostningsbestemte værdi, som vi kan kalde for $\frac{Y}{K} S = \frac{R}{1 - \frac{L}{Y}}$ jfr. nedenfor s. 52.

Vi tænker os så en enkelt bølge af nye opfindelser, idet vi forudsætter, at disse gennemgående d.v.s. i samfundsmæssig målestok karakteriseres af stigende kapital pr. arbejder (K/A). Det tekniske fremskridt forhøjer i udgangspunktet $\frac{Y}{K}$ til en ny højere værdi, som vi kan kalde for $\frac{Y}{K} D$. Priserne sættes fortsat — indtil den nye teknik er indarbejdet hos de repræsentative firmaer — på det gamle stade, og de der går de nye veje, får derfor i mellemtiden en ekstragevinst svarende til differencen $d = \frac{Y}{K} D - \frac{Y}{K} S$. P/K er steget og ligger over R , og I/K er positiv og bliver ved med at være det, indtil den nye teknik er fuldt indarbejdet hos de repræsentative firmaer¹, er skubbet ud

1. Det må her bemærkes, at den begrænsning på investeringsomfanget, der ligger i anvendelsen af I/K i investeringsfunktionen, betyder en speciel bremse på den hastighed, hvormed særlig kapitalkrævende fornyelser gennemføres. Tænker vi os på et givet tidspunkt to nye tekniske muligheder (a) og (b), hvor (a) har en moderat eller sædvanlig stigning i K/A og (b) en særlig stor — men de iøvrigt er af samme »styrke« således at samme P/K gør nutidsværdien af indkomst- og udgiftsstrømmen ens i begge tilfælde — så vil I/K også være lige stor i begge tilfælde, til trods for at (b) kræver en større I/K for at gennemføres på samme tid som (a). Investeringsfunktionen forudsætter altså en voksende modstand ved voksende væksthastighed af kapitalen pr. tidsenhed. Der er her kun tale om gennemførelses*hastigheden*, derimod ikke om hvorvidt (b) overhovedet skal gennemføres eller om nogen »statisk« risikopræmie eller lignende på selve den højere (endelige) K/A , for når processen er til ende vil både (a) og (b) være ført til den grænse, hvor deres afkast = R . — Se herom også Kaldor, op.cit. s. 596, hvor han taler om »increasing organisational etc. difficulties imposed by faster rates of technical change.« I den her benyttede model følger det af investeringsfunktionen, hvor I/K står for kapitaludvidelse både i dybden og i bredden, at den voksende modstand mod højere I/K pr. tidsenhed gælder i begge dimensioner.

til den kapital-substitutionsgrænse, hvor P/K igen er lig med R , og danner grundlaget for deres prisansættelser. Vi er så tilbage til det stationære samfund og den gamle Y/K^1 . Forudsat at der ikke i mellemtiden er sket nogen forskydning i omkostningslignevægten (R og $\frac{L}{Y}$), vil vi være tilbage til den gamle $\frac{Y}{K} S = \frac{R}{1 - \frac{L}{Y}}$. Dette kommer istand ved en »statisk« tilpasning udfra

den nye tekniske horizont ud ad substitutionskurven, jfr. figur 5 nedenfor. $\frac{Y}{K} S$ vil så være uforandret, men på et nyt højere grundlag for kapitalen pr. arbejder og produktiviteten pr. arbejder ($\frac{K}{A}$ og $\frac{Y}{A}$).

Og så kan vi endelig tænke os en kontinuert konstant strøm af nye tekniske muligheder, som til stadighed, løbende, skaber erstatning for det fald i P/K (ned til R), som almindeliggørelsen af forrige runde af teknik har medført. Med en kontinuert strøm af nye tekniske forbedringer vil P/K til stadighed ligge over R , og hvis denne strøm er af konstant styrke, vil P/K til stadighed ligge i samme afstand over R . I/K vil så også være konstant og lig med $z(P/K - R)$.

»Styrken« i strømmen af nye tekniske muligheder måles altså ved den stadig gentagne dynamiske forhøjelse af Y/K op over den »statiske«, omkostningsbestemte $\frac{Y}{K} S$, og er derfor udtryk for, i hvilken grad opfindelserne giver bonus i form af forhøjelse af socialproduktet i forhold til kapitalindsatsen, hvad der formentlig kan siges ikke at være nogen urimelig formulering for et kapitalistisk samfund. Den enkelte $d \left(= \frac{Y}{K} D - \frac{Y}{K} S \right)$ vil stadig påny forsvinde som følge af den »statiske« tilpasning ud ad substitutionskurven for de repræsentative firmaer, men stadig påny erstattes af en ny teknikbølge af samme styrke d.v.s. med samme forhøjelse af Y/K , som den der lige er forsvundet.

Hvis der i det dynamiske lange forløb sker forskydninger i omkostningslignevægten (R og L/Y), så vil $\frac{Y}{K} S = R/(1 - L/Y)$ forskyde sig f.eks. fra $\frac{Y}{K} SI$ til $\frac{Y}{K} SII$. Men forudsat at de successive teknikbølger er af uforandret styrke

1. I det stationære samfund gælder multiplieren ikke, ellers måtte man ende med $Y = 0$. Man kan lade den konstante s gælde for Y udover et vist minimum. Eller man kan i overensstemmelse med den nedenfor omtalte relative trægheders opfattelse lade opsparingsviljen være bestemt af de korte svingninger, der selv kan tænkes at hænge sammen med de tekniske fremskridt (Schumpeter). I et stationært samfund uden konjunkturer vil man så have de »klassiske« forudsætninger: fuld beskæftigelse, Says lov o.s.v., jfr. »Økonomisk Træghed og Langtidsanalysen« s. 6.

vil den dynamiske *forhøjelse* af $\frac{Y}{K}$ S til $\frac{Y}{K} D$ stadig være den samme, nemlig

$$d = \frac{Y}{K} DI \div \frac{Y}{K} SI = \frac{Y}{K} DII \div \frac{Y}{K} SII \text{ o.s.v. Dermed vil i den benyttede model}$$

også $I/K = zd$ være uforandret.

Endelig har vi forudsat, at hele den dynamiske d tilfalder profitten ($P/K = R + d$). Dette kan formentlig anses for rimeligt, da d i sig selv er defineret således, at den forsvinder, når den pågældende teknikbølge er fuldt indarbejdet hos de repræsentative firmaer, der er prisbestemmende på markederne for varer og arbejdskraft. Men en slækkelse på denne forudsætning vil iøvrigt ikke afgørende forandre ræsonnementet bag profitmodellen. Det afgørende på dette punkt er, at profitten ansues som bestående af to dele: 1) et »statisk«,¹ omkostningsbestemt element R , der skal dækkes og kun lige dækkes for at kapitalstokken netop holdes uændret — og 2) et dynamisk, af opfindelsernes produktivitet (målt på kapitalindsatsen) bestemt, element — d —, hvilket sidste alt efter styrken i samfundets investeringspropensitet (z) bliver bestemmende for væksten i det lange løb, dog lang ligevægt forudsat, jfr. nedenfor afsnit (6).

Hvis teknikstrømmen (og dermed $\frac{I}{K}$) og s er konstante, vil $Y/K (= \frac{1}{s} \cdot \frac{I}{K})$ også være det, og dermed vil vækstraten i Y være lig med vækstraten i K og altså lig med $z(P/K - R)$. Idet vi forudsætter ligevægt i det helt lange løb, er vi dermed nået frem til den lange exogene vækstrate, således som den fastlægges af teknikstrømmen, til:

$$(1d) \quad V_f = z(P/K - R)$$

Investeringsfunktionen forudsætter ikke fuld kapacitetsudnyttelse, for at der skal finde positiv nettoinvestering sted, hverken i det korte eller lange løb. Dette hænger sammen med forudsætningen om den stadige strøm af nye tekniske muligheder, idet der godt samtidig kan være kapacitetsledighed i eksisterende anlæg og alligevel profitabel mulighed for at investere i nye (mere moderne) anlæg. Dette betyder på den anden side ikke, at kapacitetsledigheden er ligegyldig for investeringsomfanget. Den har selvfølgelig stor betydning, men indirekte gennem sit pres på P/K . Jo større teknikstrømmen og P/K er, jo større kan den ledsagende lange kapacitetsledighed være.

1. »Statisk« værdi er her ikke ensbetydende med værdien under stationære forhold. Selve den omstændighed at man i det hele taget befinder sig i et »environment« med tekniske fremskridt og konjunkturer øver indflydelse på de her omhandlede »statiske« værdier, jfr. bl.a. note 1 på forrige side.

5. Vi er nu nået frem til tre forskellige vækstrater: den *endogene* ligevægtige vækstrate: V_I , den *endogene* »faktiske« vækstrate V og den *exogene* lange vækstrate: V_f ¹.

Den endogene faktiske vækstrate V , jfr. ligning (1), udtrykker to forskellige ting: 1) Hvis de konstante s , z , R og P/Y er disses *korte* værdier i startøjeblikket, der tænkes frosset fast, så udtrykker V så at sige tangenten til konjunkturkurven i et bestemt tidspunkt. 2) Hvis de derimod er udtryk for disse indkomstfaktoreres *lange* værdier, og vi lader P/K være den af teknikstrømmen exogent fastlagte lange $P/K = R + d$, så udtrykker V trenden *gennem* konjunktoren, og altså *retningen* af den lange endogene tendens². Er $P/K = \frac{P}{K}$ i,

så er den lange endogene tendens ligevægtig langs med den exogent fastlagte P/K og V_f og tenderer til at perpetuere disse lange exogent fastlagte P/K og V_f . Den indre tendens i økonomien falder så at sige sammen med den ydre nødvendighed. Hvis derimod P/K er større eller mindre end dens ligevægtsværdi, så er den lange endogene tendens ekspansiv eller kontraktiv i forhold til de exogene kræfter, tenderer altså til at gå for stærkt eller for langsomt i forhold til teknikstrømmen.

Lang ligevægt er derfor her ensbetydende med, at $V_I = V_f$, eller:

$$(A) \quad s \frac{z}{z P/Y - s} R = z (P/K - R)$$

Hvis man løser denne lighed med hensyn til P/K ser man, at dette indebærer, at $P/K = \frac{P}{K}$ i jfr. ligning (3a) foran. Hvis venstre side er større end højre, er P/K — som fastlagt af den exogene teknikstrøm — for lille og der opstår et endogent depressivt pres på faktorerne på venstre side, der i det lange løb kan forudsættes at bringe dem i ligevægt indbyrdes og med den exogent fastlagte teknikstrøm. Hvis omvendt venstre side er for lav, så kan det resulterende inflatoriske pres tænkes at genskabe ligevægten, tilpasningen til den udefra givne højre side. Det betones, at det som den exogene teknikstrøm fastlægger er *differencen*: $d = P/K - R$, men ikke R , og dermed heller ikke P/K i sig selv.

1. Sætter vi $z = 1$, $s = 0,1$, $P/Y = 0,4$ og $R = 0,09$, får vi, at $\frac{P}{K}$ i (jfr. 3a) = $0,12$, $\frac{Y}{K}$ i (2a) = $0,3$.

V_I (1a) = $0,03$ og V_f (1d) = $0,03$. Tallene giver ikke på forhånd grund til forkaste den arbejds-hypotese, der ligger i den her anvendte profit-multiplier model.

2. Under punkt 2 kan V kun angive *retningen* af den lange endogene tendens, men ikke dens mekanisme. Dette hænger sammen med, at afsnit (1) herunder ligning (1) kun tager efterspørgselssiden i betragtning. Hvis omkostningssiden drages med ind — hvad der er uomgængeligt i den lange analyse — vil den som nedenfor beskrevet forstærke en eventuel efterspørgselsuligevægt i samme retning, men samtidig grundet på den omkostningsmæssige indflydelse på substitutionsgrænsen i den lange depressive uligevægt ikke medføre faldende men derimod højere Y/K , og omvendt i den lange ekspansive uligevægt.

Som (A) står her, har vi foreløbig kun taget hensyn til *efterspørgselsiden*. Dividerer vi med s på begge sider af lighedstegnet, kan vi ved at sammenligne med ligning (2a) se, at (A) er udtryk for, at $Y/K_t = I/sK$ eller $s \cdot Y_t = I$. For at betegne, at der her er tale om en ren efterspørgselsligevægt, idet vi ikke har gjort nogle forudsætninger om, at $P/Y (= 1 - L/Y$, hvor L/Y er lønandelen i nationalindkomsten) eller R er i omkostnings- eller fordelingsligevægt — kan vi skrive dette:

$$\frac{Y}{K} E = \frac{1}{s} \cdot \frac{I}{K} \text{ eller } s \cdot Y_E = I$$

Som følge af den lynhurtige keyneske multiplier vil vi imidlertid til enhver tid have »efterspørgselsligevægt« i denne forstand ($s \cdot Y_E = I$), men det bemærkes, at dette er en keynesk ex-post ligevægt uden kausalværdi, idet tilpasningen er sket ved en lynhurtig variation i Y . Denne »ligevægt« har derfor ingen særlig interesse¹.

Til en total vækstligevægt, må der imidlertid også kræves *omkostningsligevægt*. Idet vi foreløbig undlader at tage stilling til nogen speciel indkomstfordelingsteori, kan vi indføre dette krav til ligevægten ved at betegne indkomstkategorierne R og P/Y — hvor den sidste blot står som et forkortet udtryk for $1 - L/Y$ — med fodmærket U : R_U og $\frac{L}{Y}U$. P/K betegnes ligeledes som

1. Dette gælder derimod ikke, hvis vi går et skridt tilbage i årsagssammenhængen og udtrykker I ved P . Udtrykket $Y_E = I/s$, er som følge af den lynhurtige multiplier et forklaringsindifferent ex post bogholderi-begreb. Men siger vi $I/K = z(P/K_{-1} - R)$, jfr. ligning (1), så indføres der et tidslag mellem P og I og dermed mellem P og Y_E , og vi kan så få en kausalt betydningsfuld ex ante *efterspørgsels*-ligevægt frem ved at spørge, hvad betingelsen er for at holde $\frac{Y}{K} E = z/s(P/K_{-1} - R)$ uforandret i tid. Ligevægtsbetingelsen er, at $\frac{P}{K} = \frac{P}{K} l$, jfr. foran ligning (3a). På denne måde kan vi med kausalværdi skelne mellem tre ligevægtsudtryk: 1) *efterspørgselsligevægten*: $\frac{P}{K} = \frac{P}{K} l$, hvor $\frac{P}{K} l = \frac{z \times P/Y}{z \times P/Y - s} R$, der giver udtryk for, at efterspørgslen er i ligevægt ved de givne værdier for R og L/Y , men intet udsiger om, hvorvidt der samtidig er omkostningsligevægt mellem disse to sidste indbyrdes. 2) *Omkostningsligevægt*: $\frac{P}{K} = \frac{P}{K} U$, hvor $\frac{P}{K} U = R_u + d$, der giver udtryk for, at indkomstfordelingen er i ligevægt, men intet udsiger om, hvorvidt der samtidig er efterspørgselsligevægt. 3) *Total ligevægt*: $\frac{P}{K} = \frac{P}{K} U = \frac{P}{K} l$, eller $\frac{P}{K} = R_u + d = \frac{z \left(1 - \frac{L}{Y} U\right)}{z \left(1 - \frac{L}{Y} U\right) - s} R_u$, der udsiger, at der samtidig er efterspørgselsligevægt og omkostningsligevægt, begge i kausal betydning. Det er kun, når ligevægten udtrykkes ved $I = sY$, at kausalbetydningen forsvinder fra efterspørgselsligevægten.

$\frac{P}{K}U (=R_U + d)$, således at (A) kan skrives:

$$\text{Overfor } \frac{Y}{K}E \text{ kan vi stille}$$

$$s \cdot \frac{z}{z \left(1 - \frac{L}{Y}U\right) - s} \cdot R_U = z \cdot d$$

$$\frac{Y}{K}U = \frac{\frac{P}{K}U}{\frac{P}{Y}U} = \frac{R_U + d}{1 - \frac{L}{Y}U}$$

Det sidste udtryk kan reduceres til $Y_U = L_U + P_U$, hvor $P_U = (R_U + d)K$, og $\frac{Y}{K}U$ er derfor udtryk for, at totalindkomsten i omkostningsligevægt lige og kun lige skal give dækning for de omkostningsligevægtige indkomstkra, så der i den lange ligevægt hverken er tab eller gevinster for hverken driftsher-
rerne eller arbejderne i forhold til deres »krav« for at følge den ligevægtige produktionslinje¹.

Vi kan så få en kausalt betydningsfuld ligevægtsbetingelse frem ved at kræ-
ve: $Y/K = \frac{Y}{K}E = \frac{Y}{K}U$, hvor

$$\frac{Y}{K}E = 1/s \times I/K = z/s \left(\frac{P}{K}U - R_U \right) \text{ og}$$

$$\frac{Y}{K}U = \frac{P}{K}U : \frac{P}{Y}U = (R_U + d) : \left(1 - \frac{L}{Y}U \right)$$

Hvis f. eks. $\frac{Y}{K}E < \frac{Y}{K}U$, hvad der på forhånd må karakteriseres som en de-
pressiv tendens, har vi:

$$1) \quad z/s \left(\frac{P}{K}U - R_U \right) < \frac{P}{K}U : \frac{P}{Y}U \text{ hvorefter udledes, at}$$

$$\frac{P}{K}U < \frac{z \cdot \frac{P}{Y}U}{z \cdot \frac{P}{Y}U - s} \cdot R_U \text{ jfr. ligning (3a) foran.}$$

$$2) \quad 1/s \times I/K < \frac{Y}{K}U \text{ hvorefter udledes, at } I < s \cdot Y_U.$$

1. Af $Y = L_u + (R_u + d)K$ synes måske at fremgå, at totalindkomsten i ligevægt giver mere end dækning for de nødvendige indkomstkra, nemlig dK mere. Men da dK ifølge sagens natur til-
falder »foregangsmændene«, ville $Y < L_u + (R_u + d)K$ betyde, at der ikke ville blive fuld dækning for RK på den — mængdemæssigt udslaggivende — »traditionelle« del af produktionen. Iøvrigt kan man ifølge modellens opbygning også opfatte dK som et — i vort samfund — nød-
vendigt indkomstelement for at få investeringerne frem.

Ved at benytte denne sidste formulering, har vi mulighed for at anvende den sædvanlige ligevægtsbetragtning $I \geq sY$ med kausalværdi. $I = sY$ betyder da, at investeringen skal være lig med opsparingen ud af den samlede indkomst, som samtidig skal være i omkostningsligevægt, eller om man vil, at investering skal være lig med opsparing *ved dækkende priser*¹. Som det fremgår af det forudgående er $I = sY$ da synonymt med $\frac{Y}{K} E = \frac{Y}{K} U$, med

$P/K = \frac{P}{K} i$ og med $V_f = V_l$. Alle disse udtryk siger det samme, nemlig at den lange væksttendens er ligevægtig i den oven anførte betydning: at de endogene kræfter trækker på samme hammel som den ydre nødvendighed. Når der nedenfor bruges udtryk med I og sY , står Y hele vejen for Y_U .

Vi vender tilbage til (A), hvad siger den nu? Med højre side givet udefra, er forudsætningen for, at de to sider kan være lige store, at s , L/Y eller R er tilstrækkelig reagibel. Hvis de alle er ureagibel, vil de to sider ikke — eller kun ved et usigeligt slumpetraf — kunne være lige store. Så vil vi have en række selvstændig bestemte faktorer på venstre side, der giver eet resultat (den ligevægtige vækstrate) — og på højre side vil den tekniske udvikling i forbindelse med investeringspropensiteten exogent fastlægge et helt andet resultat i form af den faktiske lange væksttrend.

Heraf følger, at det i tilfælde af lighed må være højre side, der bestemmer venstre side, for medens højre side er ureagibel, forudsættes venstre side reagibel.

Men så kan ligevægtsvækstraten *ikke* bruges til at bestemme den lange faktiske væksttrend med (for den bestemmes — i tilfælde af lang ligevægt — alene af teknikstrøm og investeringspropensitet), men derimod til at bestemme de lange ligevægtsværdier for de elementer, der indgår i indkomstens fordeling og anvendelse, *når væksten er givet* (nemlig af faktorerne på højre side: z og d). Hvis der derimod *ikke* i det lange løb er tendens til ligevægt, så bestemmes den faktiske lange væksttrend af selve uligevægten $V_l \neq V_f$, altså af begge sider i forening, jfr. nedenfor.

Hvis der forudsættes lang ligevægt, må mindst een af faktorerne på venstre side være fuldt reagibel. Lad os se, hvad dette indebærer. Lad os starte med ligevægt og så sætte s op til et varigt højere niveau. Så stiger venstre side, medens højre side er uændret, hvad der er ensbetydende med, at den lange

$P/K < \frac{P}{K} i$, og der sættes en lang depressiv tendens i gang. Hvis nu f.eks. R er reagibel, så vil den under pres af denne depressive tendens til sidst »give sig«, gå ned, hvorved hele venstre side igen går ned og til sidst ender med igen at være lig med den udefra fastlagte højre side. Eller lad os tænke os, at tek-

1. Op.cit. Nationaløkon. Tidsskr. 1939, s. 331.

nikstrømmen forstærkes og højre side derved forhøjes. Hvis ligevægten skal reetableres, så skal venstre side også stige. Hvordan kan det ske? Der foreligger bl. a. følgende muligheder: 1) at s stiger, f. eks. fordi virksomhederne sætter deres selvfinansiering i vejret i takt med de øgede profitable investeringsmuligheder. 2) At det minimale forrentningskrav R stiger, f. eks. fordi det til dels er historisk bestemt og derfor hives med op — om end med stor forsinkelse — af den højere lange P/K . 3) At L/Y stiger, og dermed P/Y falder, f. eks. fordi fagorganisationerne inciteret af deres arbejdsgiveres større profitter og støttet af de forbedrede beskæftigelsesforhold aktiverer lønpolitikken.

6. Det første spørgsmål vi nu må stille, er om (A) er en nødvendighed i det lange løb, eller om der kan tænkes i det lange løb at eksistere ulighed mellem venstre side (den endogene tendens) og højre side (den exogene teknikstrøm) og i så fald, hvilke konsekvenser dette måtte have. Dette spørgsmål besvares lettest ved at sætte en lang uligevægt i gang og se, hvad der sker.

Vi starter eksperimentet med at tænke os, at der er ligevægt $V_l = V_f$, og så sætter vi s op til et varigt højere niveau. Hvad sker der så?

I starten er så $V_l > V_f$ og $\frac{P}{K} > P/K$, hvad der er ensbetydende med en depressiv langtidstendens. Den højere s slår $\frac{Y}{K} E (= 1/s \times I/K)$ ned, hvorved Y og Y/K falder. Hvis indkomstkravene R_U og $\frac{L}{Y} U$ forbliver uændrede — hvad vi her må forudsætte, da vi netop vil prøve, hvad der sker, hvis de ikke er reagible — er $\frac{Y}{K} U$ uændret $= (R_U + d) : \left(1 - \frac{L}{Y} U\right)$. For at genskabe omkostningsligevægten, må Y/K sættes i vejret, og da udgangspunktet nu er en depressiv omkostningsuligevægt $\left(\frac{Y}{K} U > Y/K\right)$, kan dette kun ske ved en nedsættelse af K , indtil $Y/K = \frac{Y}{K} U$. Men så er s igen for stor og den lavere $\frac{Y}{K} E$, slår på ny Y/K ned i en ny runde ved at sætte Y ned, hvorved $\frac{Y}{K} U$ sætter ind med en nedsættelse af K o.s.v. i en fortsat nedadgående spiral, hvor $\frac{Y}{K} E$ og $\frac{Y}{K} U$ skiftes til at jage aktiviteten ned.

Dette er ensbetydende med, at en konstant uligevægt $V_l > V_f$ eller $s Y_U > I$ (overopsparing) medfører en stadig voksende kronisk arbejdsløshed. Det er dog ikke det samme som en i det lange løb stadig faldende Y , thi vi har samtidig den stadige strøm af tekniske opfindelser, der løbende forhøjer arbejds-

produktiviteten Y/A . Vi kan derfor udmærket samtidig have stigende Y og faldende beskæftigelse. Det fra $\frac{Y}{K} U$ udgående depressive tryk på K må heller ikke opfattes absolut men relativt, idet teknikstrømmen samtidig løbende forøger Y .

Der kan her være grund til at standse op et øjeblik for at mærke sig, at $\frac{Y}{K} U = (R_U + d) \cdot \left(1 - \frac{L}{Y} U\right)$ er underkastet to forskellige slags indflydelser: nemlig dels fra R_U og $\frac{L}{Y} U$, der influerer realøkonomisk via forandring af substitutionsgrænsen, og dels fra d , der influerer realøkonomisk via størrelsen af $P/K (= R_U + d)$ og I/K . Hvis Y/K stiger på grund af større d og I/K , er det — isoleret betragtet — et expansivt tegn, hvis Y/K derimod stiger på grund af højere R_U eller $\frac{L}{Y} U$ (eller forhøjelse af begge), er det — isoleret betragtet — et depressivt tegn. Hvis teknikstrømmen stiger og sætter d i vejret, men s ikke kan følge med, kan vi have, at L/Y eller R sættes i vejret, så vi samtidig har ekspansion som følge af større d og indtrækning af substitutionsgrænsen, men det ses da også, at det sidste i og for sig er en bremse på ekspansionen — selv om det kan være en nødvendig bremse.

Disse to sider af $\frac{Y}{K} U$ har navnlig betydning for de to aspekter af vækstproblemet, der — deres store vigtighed og interesse til trods — kun behandles ganske i forbifarten i denne artikel, nemlig dels den korte og dels den lange uligevægt — eller snarere »halvlange«, omfattende f. eks. et par hele konjunkturrunder, da det stadig voksende depressive tryk medfører, at det helt lange løb formentlig må være karakteriseret af ligevægt.

I det korte løb følger det af ligning (1), jfr. note 1 side 42, at stigende Y/K er udtryk for en expansionstendens og hænger sammen med, at $\frac{P}{K} < P/K$, hvorved P/K og I/K øges fra periode til periode, hvorved også Y løber forud for K . I det lange eller »halvlange« løb holder de »statiske« kræfter (variation op og ned ad produktivitetskurven) P/K nede omkring $R + d$. Men en lang depressiv uligevægt er ensbetydende med, at $\frac{Y}{K} U > \frac{Y}{K} E$ og bliver ved med at være det. $L_U + P_U > Y_E$, hvad der er ensbetydende med, at indkomstkra-vene tilsammen er større end den indkomst, de skal dele, d.v.s. faktorerne må stadig igen konstatere uønskede tab, der medfører en kontinuert (eller snarere med regelmæssige cykliske mellemrum gentaget) revision af substitutionsgrænsen indad, og dermed en stadig gentaget forhøjelse af Y/K ved ned-sættelse af K . Samtidig ligger P/K lavere end $R + d$, hvad der formindsker I/K i forhold til, hvad den ville være ved ligevægt. Vækstraten i Y er mindre

end den ligevægtige, men samtidig er vækstraten i K endnu mere formindsket, således at Y/K ligger højere end tilfældet ville være i lang dynamisk ligevægt ved samme teknikstrøm. Dette følger simpelthen af det foran omtalte forhold, at uligevægten betyder, at $\frac{Y}{K}U > \frac{Y}{K}E^1$.

Der er her skildret en depressiv uligevægt. Ved en expansiv uligevægt i det lange løb, ligger det hele selvfølgelig omvendt, der er Y/K lavere end den ligevægtige, samtidig med at P/K ligger over $R + d$, vækstraten i Y er større end ligevægtsraten, men kapitalens vækstrate er endnu stærkere forhøjet. Som nedenfor omtales taler imidlertid meget for, at en sådan uligevægt opad meget hurtigt vil redressere sig selv.

Konklusionen af eksperimentet bliver den dobbelte:

1) Det voksende depressive tryk ved lang uligevægt nedad kan ikke fortsætte i det uendelige, eller lad os bare sige f.eks. i 25 eller 30 år, uden at der må ske en tilpasning i størrelserne på venstre side af (A) på den ene eller den anden måde, om ikke på anden, så ved at samfundet laves om.

2) Men alt efter trægheden i disse størrelser kan tilpasningen godt tage lang tid f.eks. 10 eller 15 år, og i så fald vil vi altså have en lang depressiv periode med stadig voksende kronisk arbejdsløshed, ufuldbyrdede opgange og hårdnakkede depressioner.

En lang overopsparing i det her anvendte vækstsysteem medfører altså ikke som i Keynes statiske system en *konstant* kronisk arbejdsløshed, men en *stadig voksende* kronisk arbejdsløshed.

Der er noget, der taler for, at en svækkelse af teknikstrømmen i 1920'erne og 30'erne forårsagede en sådan uligevægt, der medførte voksende kronisk arbejdsløshed. Der kan også være noget, der taler for, at den ændrede situation i 1950'erne skyldes en forstærkelse af teknikstrømmen. Om uligevægten så kunne have fortsat eller ville have helbredt sig selv, hvis ikke krigen og forstærkelsen af teknikstrømmen var kommet, lader sig nok ikke afgøre. Et historiskfilosofisk spørgsmål kan det så være, om krigen og hvad fulgte selv var en konsekvens af uligevægten og den voksende kroniske arbejdsløshed. Massesarbejdsløshed i Tyskland var i hvert fald en stærkt medvirkende årsag til nazismens opståen. Og i visse andre lande var 1930'erne dybe depression måske også medvirkende til at berede jordbunden for kommunistiske planøkonomier.

1. Forskellen mellem det korte og det lange uligevægtige forløb kan også illustreres ved en forhøjelse af L/Y . Starter vi med et forløb, der er i ligevægt både i det korte løb ($V = V_1$) og i det lange løb ($V_f = V_1$), og så forøger L/Y , så vil dette i det korte løb formindskes P/K , jfr. ligning (3), hvorved der sætter en kumulativ nedgang i P/K , I/K , Y/K og V ind. I det lange løb betyder højere L/Y (ved uændret R) indtrækning af substitutionsgrænsen — jfr. figur 5 nedenfor — og derfor en varigt højere Y/K , eller snarere en stadig tendens mod en Y/K , der er højere end den

$$\text{ligevægtige: } \frac{Y}{K}U > \frac{Y}{K}E.$$

Vi forudsætter, at den helt lange tendens må være præget af ligevægt $V_t = V_f$ ¹.

7. Hvordan denne lange tendens så kommer til at se ud, vil imidlertid af hænge af den fordelingsteori, man lader vækstmodellen arbejde med.

Der kan være grund til at betone, at selve modellen, som den står til nu, er uafhængig af specielle fordelingsteorier, og kan forbindes både med en klassisk, en keynesk og en relativ trægheds opfattelse af indkomstfordelingens mekanisme. De resultater man får frem, vil dog selvfølgelig være forskellige alt efter, hvad det er for en fordelingsteori, man indstiller maskinen på.

Ud fra en klassisk, f.eks. — hvad der er nærliggende med modellens inve-

1. Ligevægt $V_f = V_t$ udelukker *overopsparingsarbejdsloshed* — men betyder ikke derfor nødvendigvis fuld beskæftigelse. Investeringsfunktionen $I/K (= zd)$ udtrykker på een gang kapitaludvidelse i dybden (forhøjet K/A) og i bredden (flere beskæftigede i uændret K/A). En given styrke af teknikstrømmen fastlægger en bestemt $d (= P/K - R)$ og dermed en bestemt I/K . Men samme styrke af teknikstrømmen og dermed P/K kan være karakteriseret af en stor eller en lille forøgelse af kapitalen pr. arbejder (K/A). Hvis der bag den givne d og P/K ligger en teknikstrøm med lille forøgelse af K/A (og hvis man forudsætter, at der fuldt ud regnes med moralsk forældelse i amortisationen, således at den tekniske fornyelse indenfor de grænser der afstikkes af den gamle K/A ved den gamle arbejderstab fuldtud kan finansieres af amortisationen), så falder den givne I/K i mindre grad på kapitaludvidelse pr. arbejder og i højere grad på samtidig udvidelse af den samlede beskæftigelse og af den samlede kapital. Hvis den givne d og P/K derimod i højere grad er kendetegnet ved forøgelse af K/A , så udvides beskæftigelsen tilsvarende mindre. I jo højere grad den givne teknikstrøm og d er udtryk for forhøjet K/A , og jo større væksten i arbejderbefolkningen er, jo større er risikoen for, at *ligevægts*-vækstraten ikke er tilstrækkelig til at sikre fuld beskæftigelse. Det betones, at der her ikke er tale om, at opsparingsviljen er for lille til at skabe fuld beskæftigelse (en forøgelse af s vil ikke forhøje $I/K = zd$), men snarere at investeringsviljen (z) er for lille til at skabe fuld beskæftigelse ved den givne udvikling i P/K , i K/A og i arbejderbefolkningen.

Da større vækst i K/A ved given $Y/K \left(= \frac{1}{s} \cdot \frac{I}{K} \right)$ er ensbetydende med større vækst i Y/A , kan det

samme udtrykkes således, at hvis summen af vækstraterne i produktivitet pr. arbejder og i arbejdertallet (V_n) er større end ligevægtsvækstraten i $Y (V_t)$, så vil den ligevægtige vækstlinje være karakteriseret af en arbejdsloshed, som vi kan kalde for *teknologisk arbejdsloshed*.

V_n er identisk med Harrods naturlige vækstrate (G_n). — Det er muligt, at V_n i nogen grad er reagerbar overfor V_f (hvor $V_t = V_f$). Hvis $V_n < V_f$, vil der udvikle sig voksende mangel på arbejdskraft, der kan tænkes at fremskynde særlig arbejdsbesparende opfindelser (høj K/A), og hvis $V_n > V_f$, udvikler der sig voksende teknologisk arbejdsloshed, der mindsker dette pres mod forhøjet K/A . Der er her ikke tale om nogen selvaugmatik i styrken af teknikstrømmen (d), men derimod i dens »bias« i retning af højere eller lavere K/A ved given styrke (d). Hvor meget denne selvaugmatik kan betyde i forhold til forskningens autonome bias, jfr. f.eks. atomteknik og automatisering, er dog vel tvivlsomt.

Hvis vi i den her skitserede situation med $V_n > V_f$ og teknologisk arbejdsloshed indfører den i note 1 side 60 i.f. anførte *alternative forudsætning* om, at træghedskurven for L/Y i figur 1 nedenfor rykker tilvenstre ved stigende teknologisk arbejdsloshedsprocent, vil dette medføre et stadigt fald i L/Y og stigning i R .

Der kan måske i profit-vækstmodellens begrebsverden være grund til at bruge betegnelsen »neutral teknik« om en teknisk udvikling, der holder $V_n = V_f$.

steringsfunktion — en Wicksellsk opfattelse, bestemmes indkomstfordelingen af faktorerens grænseprodukter ved fuld beskæftigelse af alle faktorer. Hos Wicksell, der arbejder med statiske forudsætninger, medfører dette, at Lånerenten (R) bliver lig med kapitalens grænseafkast (P/K) ved fuld anvendelse af al arbejdskraft og al opsparing (her lig med amortisation, da der arbejdes med et stationært samfund). I den tilsvarende dynamiske model med konstant teknisk strøm, nettoopsparing og nettokapitaludvidelse må den statiske konstruktion »grænseprodukt« erstattes med en forudsætning om at $\frac{L}{Y}U$ er den

(relative) lønrate, der sikrer fuld beskæftigelse, og R_u den lånerente, der sikrer at $\frac{I}{Y} = s$. Endvidere må dynamiseringen medføre, at der må være en positiv difference (d) mellem R og P/K . Dette d fastlægges som foran beskrevet i lang dynamisk ligevægt af den konstante teknikstrøm. Opsparingsproportionsiteten s er konstant. $I/Y = I/K \times K/Y$. I/K er givet med teknikstrømmen ($= zd$). Jo lavere kapitalintensitet (K/Y), jo lavere er I/Y ved samme I/K . Den af driftsherrerne tilsigtede kapitalintensitet ($\frac{K}{Y}U$) afhænger af R_u og $\frac{L}{Y}U$ (jfr.

figur 5 omstående). Disse må have netop de værdier der sikrer, at $\frac{I}{Y} = s$ ved fuld beskæftigelse, idet L/Y reagerer indtil fuld beskæftigelse er nået og R indtil $I/Y = s$. Men som det fremgår af note 1, side 57 vil det så kun være ved et slumptræf, at der på een gang kan være ligevægt på arbejdsmarkedet (fuld beskæftigelse) og på kapitalmarkedet ($I/Y = s$). Ved vækstligevægt med teknologisk arbejdsløshed vil en »klassisk« forudsætning om, at $\frac{L}{Y}U$ falder, så længe der er arbejdsløshed, og R_u stiger, så længe $\frac{I}{Y} > s$, medføre, at L/Y vil falde, K/Y stige og $\frac{I}{Y} > s$, hvorefter R vil stige, og K/Y og I/Y falde igen, hvorved der igen opstår teknologisk arbejdsløshed og L/Y falder og R stiger yderligere o.s.v. o.s.v. Kort sagt en dynamisering af det klassiske statiske ligevægtssystem efter den her anvendte profitmodel forvandler det til et decideret uligevægts- og katastrofesystem

Lader vi R stå for en Keyneske minimalrente løber det statiske Keyneske ræsonnement således: R kan ikke falde (og K/Y og I/Y altså ikke sættes i vejret ad denne vej), opsparingen er derfor for stor ved fuld beskæftigelse, hvorfor Y må ligge så meget lavere, at s — der tænkes lavere med lavere Y — kommer ned i niveau med I/Y , således at der dannes ny »ligevægt med konstant kronisk arbejdsløshed. Men dynamiseringen — den konstante teknikstrøm — tillader næppe en sådan mekanisme i det lange løb, idet der ikke mere bliver tale om nogen nedgang i den absolutte Y i det lange løb, men kun eventuelt variation i dens væksthastighed og dens forhold til K . Vi kan så ikke regne

med at »ligevægt« (eventuelt med kronisk arbejdsløshed) kan indfinde sig ved variation i s med Y — s synes da også rent faktisk meget stabil i det lange løb trods overordentlig stærk forøgelse af Y .

Hvis opsparingen ved fuld beskæftigelse og ved konstant R — for at blive i den Keyneske tankegang kan man tænke sig, at pengeudbuddets *vækst* er begrænset i forhold til væksten i pengebehovet, en forudsætning jeg personlig finder lidet rimelig i det lange løb, eller man kan tænke sig Keynes specielle renteteori med det uendelige likviditetsbehov, som jeg dog skylder at sige, at jeg finder endnu mere urimelig¹ — er større i det lange løb end svarende til, hvad der skal til for netop at holde trit med teknikstrømmen, og R altså ikke kan falde, og heller ikke L/Y (ifølge Keynes kan arbejderne ikke øve indflydelse på deres egen realløn — en tankegang, jeg heller ikke er enig i, jfr. nedenfor), og hvis s er konstant, hvad den synes at være i virkeligheden, så har vi en Keynesk overopsparing i det lange løb, men det ses, at den har andre konsekvenser i den her anvendte vækstmodel end i Keynes statiske system: 1) den er ensbetydende med fortsat uligevægt, i modsætning til Keynes, hvor der indstiller sig en ny ligevægt i lavere beskæftigelsesniveau. 2) Derfor får vi heller ikke en konstant kronisk »ufrivillig« arbejdsløshed, men en stadig voksende kronisk arbejdsløshed, sålænge overopsparingen består. 3) og netop derfor er man nødt til at forudsætte at i det helt lange løb må uligevægten d.v.s. overopsparingen forsvinde ved tilpasning i de faktorer, der konstituerer indkomstens fordeling og dens anvendelse, jfr. venstre side af (A).

Heraf må man vel så slutte, enten at den Keyneske overopsparing kun gælder i det korte løb, men ikke i det lange, eller at der må eksistere en anden mekanisme til forklaring af en eventuel lang overopsparing end det Keyneske fald i s med den absolutte Y .

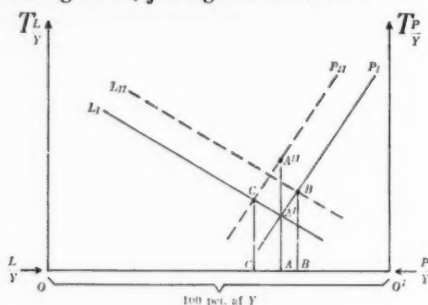
8. Det er sådanne tanker jeg tidligere har været inde på med de relative trægheder². Det vil af (A) fremgå, at hvis $V_I > V_f$ (f.eks. fordi s er steget eller hvad der er mere nærliggende, at teknikstrømmen er afsagnet i det lange løb) så kan V_I nedsættes, så der bliver ligevægt påny ved den givne s eller exogene teknikstrøm, hvis L/Y falder (P/Y stiger), eller hvis R falder, eller begge falder samtidig, idet dette forhøjer K/Y og dermed I/Y , så den sidste kommer op i niveau med opsparing.

Sålænge uligevægten består, vil den presse på både L/Y kravet og på R kravet, og kravet med mindst træghed mod nedsættelse vil hele tiden give sig først, så deres relative trægheder holdes i niveau. Den initiale forstyrrelse har

1. Det behøver næppe at nævnes, at trods disse forbehold, det fremgår iøvrigt af sig selv, står denne artikel og dens forgængere i den største gæld til Keynes, således som hele den moderne teori gør det, først og fremmest ved Keynes betoning af sammenspillet mellem s og Y , men også hans stærke interesse for den lange overopsparing.
2. Se note 1 foran side 41.

medført, at $\frac{Y}{K}E < \frac{Y}{K}U$ eller $\frac{Y}{K}E < (R_U + d) : \left(1 - \frac{L}{Y}U\right)$, hvilket kan reduceres til, at $Y_E < (R_U + d)K + L_U$, altså at de to indtægtskrav tilsammen forlanger mere end 100 pct. af nationalindkomsten. Dette er ensbetydende med en situation med uønskede tab og tryk nedad på aktiviteten og dermed på indkomstkravene selv, et tryk der vil fortsætte og *forstærkes* som følge af det *voksende* depressive tryk, indtil de to parter finder ud af en deling af nationalindkomsten, der tilsammen udgør 100 pct., hverken mere eller mindre, og som foran omtalt samtidig holder de to indkomstkravs relative trægheder lige store (ellers vil der opstå en ny bevægelse ved at det ene indkomstkraft, det med mindre træghed, giver efter).

Dette kan illustreres grafisk, jfr. figur 1 nedenfor.

Figur 1.

Den lukkede abscisse udgør 100 pct. af Y ved den af teknikstrømmen og s givne $\frac{Y}{K}E (= zd/s)$. Lønandelen L/Y måles ud ad abscissen fra venstre til højre. $P/K (= R + d)$ kan ved given Y/K udtrykkes ved P/Y , idet den står i et konstant forhold til denne ($P/Y = P/K \times k$, hvor $k = K/Y$). P/Y måles på abscissen fra højre til venstre. Op ad den venstre ordinat måles trægheden ved lønandelskravet og op ad den højre trægheden ved P/Y (der altså egentlig er trægheden ved R). Trægheden (mod nedgang) stiger efterhånden, som man tænker sig lavere L/Y og P/Y .¹

1. Træghederne tænkes bestemt af det historiske niveau for L/Y og R samt af organisationernes styrkeforhold og af monopolgraden. Eventuel *vækst* i ledighedsprocenterne for arbejdskraft og kapital forudsættes at fremskynde bevægelsen ud ad kurverne mod ligevægten. En alternativ forudsætning om, at vækst i den ene eller den anden ledighedsprocent bevirker flytning af den pågældende træghedskurve, ville føre til andre resultater i de tilfælde, hvor teknikken er unneutral ($V_n \neq V_f$), men disse tilfælde skal ikke gennemgås her, se dog som et enkelt eksempel note 1 side 57 i.f. — I det følgende arbejdes der med den første forudsætning bl.a. ud fra den antagelse, at en ensidig stigning i den teknologiske arbejdsløshed samtidig med »gode tider« for erhvervsliv og arbejdsgivere efter moderne erfaringer ikke synes at nedsætte det historiske niveau for organisationernes L/Y -krav (hvorom træghedskalaen er grupperet), men snarere at føre til forstærkede krav om nedsat arbejdstid og forhøjelse af reallønnen.

Vi kan starte med træghedskurverne L_I og P_I . Hvor de skærer hinanden, jfr. punktet A, vil der være omkostningsligevægt i den forstand, at kravene tilsammen udgør 100 pct. af $Y_E(L/Y = AO$ og $P/Y = AO')$, og deres modstandskraft mod yderligere nedpresning er nøjagtig lige stor (AA').

I punktet A vil der på een gang være omkostningsligevægt d.v.s. de modstående indkomstkravs trægheder er lige store, $P/K = \frac{P}{K}U (=R_U + d) -$

og efterspørgselsligevægt d.v.s. $P/K = \frac{P}{K}l$ jfr. note 1 side 51. Dette følger af, at de værdier for P/Y , der tænkes afsat ad abscissen til venstre fra O' , er de til en stigende række R 'er svarende ligevægtige P/Y 'er, beregnet ud fra ligevægtsformlen $P/Y = s(R+d)$: zd , jfr. nedenfor side 71. Kurverne P_I , P_{II} o.s.v. må tænkes konstrueret således, at man har en række R 'er med tilhørende træghedsværdier, og hver af R 'erne omsættes så til den dertil svarende efterspørgselsligevægtige P/Y ved at indsætte værdien af R i ovennævnte ligevægtsformel og parre den resulterende P/Y sammen med den til den tilsvarende R hørende træghedsværdi. Ligegyldigt hvor på P_I -kurven man befinder sig, vil der derfor være efterspørgselsligevægt, men kun i A vil der samtidig være omkostningsligevægt.

Formelt giver punktet A i figur 1 derfor udtryk for total ligevægt. Den reelle mekanisme, der kan tænkes at føre til dette resultat, skulle ligge i den proces, der sættes i gang ved en eventuel uligevægtstilstand. Starter vi med en P/Y , der er lavere end den ligevægtige ($O'A$), f.eks. $O'B$, så er »styrken« i lønkravet her mindre end »styrken« i profitkravet, samtidig med at der dog er efterspørgselsligevægt som følge af den måde P_I -kurven er konstrueret på. Da der som foran omtalt forudsættes cykliske svingninger omkring den lange trend, hvad enten denne er ligevægtig eller ej, således at der stadig påny sker prøvelse af omkostningsforholdet $R - L/Y$ udfra de modstående parter »styrkeforhold«, må der sætte en bevægelse ind med faldende L/Y og stigende R og P/Y , indtil der opnås ligevægt ved A. Og omvendt hvis vi starter med en for stor P/Y .

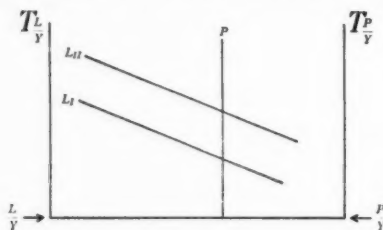
Imidlertid er det vel mere sandsynligt, at hvis der er uligevægt, vil dette vise sig samtidig på efterspørgsels- og omkostningssiden. Vi kan som eksempel herpå starte med ligevægt mellem P_I - og L_I -kurverne i A, og så tænke os, at s varigt sættes i vejret. Af formelen $P/Y = s(R+d)$: zd følger, at der til hver given R med tilhørende træghedsværdi nu svarer en højere P/Y , således at P -kurven flyttes til venstre fra P_I til P_{II} . Med den i startpunktet givne $P/Y (=1-L/Y)$ og givne R er $\frac{P}{K}l > P/K$, idet den første er steget med s (jfr. ligning 3a) medens den sidste er uforandret ($R+d$). Dette betyder at en lang depressiv uligevægt sætter ind, der presser på både R og L/Y , og da det samtidig af figuren fremgår, at ved P_{II} og L_I er profittrægheden større

end løntrægheden i punktet A , må P/Y stige og L/Y falde, indtil ny ligevægt nås i punktet C . Omvendt kan en varig nedsættelse af s illustreres ved flytning af P_{II} -kurven til P_I . En lang ekspansiv uligevægt med en løn»styrke«, der er større end profitkravets »styrke«, vil her sætte en bevægelse i gang fra C til A , hvor der vil være en ny ligevægt. På samme måde vil en afsagtning i teknikstrømmen udtrykke samme R i en højere P/Y , idet d i nævneren virker stærkere end d i tælleren. En svagere teknikstrøm kan altså også illustreres ved at hæve P -kurven fra P_I til P_{II} .

Endelig kan C også være udtryk for, at arbejdsgiverorganisationernes styrke overfor arbejderorganisationerne er steget, eller for en større monopoliseringsgrad.

En stærkere exogen teknikstrøm forhøjer omvendt Y/K , hvorved en given R repræsenteres af en lavere P/Y , hvilket flytter P -kurven til højre. Hvis vi starter med ligevægten i C , vil forstærkelsen af teknikstrømmen ligesom faldet i s flytte ligevægtpunktet til højre, til A , således at L/Y sættes op og P/Y ned. En styrkelse af fagorganisationerne eller anden styrkelse af løntrægheden flytter lønnens træghedskurve op fra L_I til L_{II} og ved given træghedskurve for profitkravet (P_I) stiger $\frac{L}{Y}U$ fra A til B .

Hvis man tænker sig, at eet af indkomstkravene f. eks. R_U er ubetinget, ufravigeligt, kan dette tilfælde fremstilles ved en lodret træghedskurve for P/Y , der angiver, at et uendeligt lille fald i P/Y møder uendelig stor træghed ved samme Y/K .

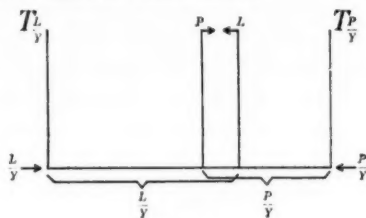
Figur 2.

Dette er ensbetydende med en fast ufravigelig indkomstfordeling ved given Y/K d.v.s. ved given teknikstrøm og given opsparingspropensitet. Stiger derimod Y/K f. eks. som følge af forstærket teknikstrøm eller lavere s , så flyttes P -kurven til højre og resultatet bliver højere L/Y og lavere P/Y . Men med given teknikstrøm og s er indkomstfordelingen i dette tilfælde ufravigelig, hvad arbejderne end foretager sig, jfr. at forhøjelse af lønnens træghedskurve på figur 2 fra L_I til L_{II} ingen indflydelse har på indkomstfordelingen. Det ufravigelige procentuelle profitkrav synes således at være forudsætningen for det nu så — altfor — almindelige Keyneske diktum, at arbejderne ikke selv kan øve indflydelse på deres realløn.

Hvis begge indkomstkrav — både lønnen og profitten — er ufravigelige, kan vi illustrere det med figur 3 nedenfor, der dog formentlig er mere relevant for det kortere løb.

Tegningen giver udtryk for, at indkomstkraven f.eks. ved fuld beskæftigelse ville udgøre tilsammen mere end 100 pct. af nationalindkomsten, hvilket udelukker denne situation på grund af uønskede tab $\left(\frac{Y}{K} E < \frac{Y}{K} U\right)^1$.

Hvis kurverne ligger som i figuren, kan man tænke sig, at en voksende arbejdsløshed formindsker kravene og nærmer dem til hinanden. Da uligevægten som foran omtalt vil medføre kumulativt voksende kronisk arbejdsløshed, må dette blive resultatet i det helt lange løb (eller samfundet må laves om, hvad jo også sker). Når P - og L -kurverne falder sammen er der ligevægt, og arbejdsløsheden behøver ikke at vokse mere.

Figur 3.

Forskellen ved dette tilfælde fra de to foregående, er at arbejdsløshed her er en betingelse — ikke bare som overgangsfænomen til retablering af ligevægten — men som konstant fænomen til bevarelse af den. Hvis den kroniske arbejdsløshed formindskes, ryger de to kurver igen fra hinanden. Dette gælder dog kun ved en given Y/K d.v.s. ved given teknikstrøm og opsparingspropensitet. Formindskes s eller forstærkes teknikstrømmen, stiger Y/K og P -kurven flyttes til højre, så den oprindelige uligevægt eventuelt helt forsvinder, uden at der opstår arbejdsløshed, og L/Y ligger tilsvarende højere.

Som det er fremgået, forudsætter relativitetsopfattelsen af indkomstfordelingen, at arbejderne selv kan øve indflydelse på deres realløn, samt at en forhøjelse af L/Y under visse betingelser kan ske uden skabelse af arbejdsløshed, nemlig hvis profitkravet kan presses i takt med, at L/Y forhøjes. Det må bemærkes, at det her drejer sig om det lange løb, hvor kapaciteten er variabel, og hvor profitten derfor indgår på grænsen på linje med lønkravet. Hvis profitkravet kan slås ned, bliver der plads til højere løn uden at beskæftigelsen

1. På det monetære område udtrykker figur 3 de ideelle betingelser for kumulativ omkostningsinflation. Dette problem har jeg behandlet udførligt andetsteds, jfr. Socialt Tidsskrift, april 1940: »Inflatoriske foranstaltninger og inflationistiske systemer«.

sesgrænsen behøver at trækkes ind. Imidlertid er Keynes diktum, om at arbejderne ikke kan øve indflydelse på deres egen realløn, men kun — skadeligt — på prisniveauet og beskæftigelsen vel noget af det mest hårdnakkede, han har efterladt sig, og må vel kræve nogen modargumentation. Det skal indrømmes, at vanskelighederne for en gunstig lønforhøjelsespølitik er betydelig større i det korte løb end i det lange, men det er det sidste vi interesserer os for her. Imidlertid kan man heller ikke i den lange analyse se helt væk fra den korte udvikling, for den mulighed eksisterer, at de ugunstige korte virkninger danner en effektiv barriere mod en gunstigere langtidsudvikling. Men det kræver, at vanskelighederne er uovervindelige i *alle* korte faser, idet det så at sige er nok, at der er en dør i den korte udvikling, som tillader overgang til en gunstigere langtidsudvikling, men det skal der også være, ellers kan den korte modstand stå som en uovervindelig barriere mod denne. Og vi skal da se på det ud fra dette synspunkt.

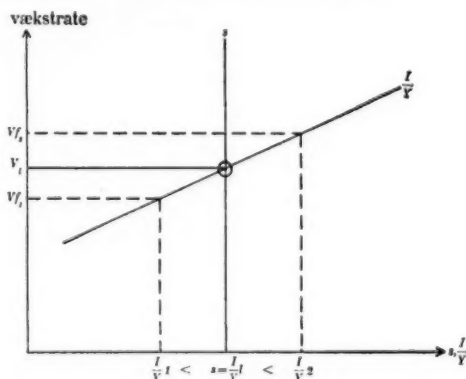
Først må man dele spørgsmålet op, idet det består af to adskille dele: 1) at arbejderne ikke skulle kunne øve indflydelse på deres realløn hænger åbenbart sammen med en antagelse om faste procentuelle avancemarginaler, så priserne forhøjes i takt med lønningerne. Men nyere undersøgelser synes at vise stor bevægelighed i disse marginaler. Iøvrigt forudsætter vi her, jfr. nedenfor note 1, side 71, at de prisbestemmende avancemarginaler bestemmes af det lange proftratekrav (R), hvorfor vi her kan indskrænke os til dette. 2) At en forhøjelse af reallønnen under alle omstændigheder må medføre arbejdsløshed, hænger sammen med en almindelig antagelse om, at profitten er rent intramarginalt bestemt, og at en reallønsforhøjelse derfor under alle omstændigheder må medføre indtrækning af beskæftigelsesgrænsen. Hovedargumenterne mod den sidste antagelse kan sammenfattes således¹:

1) Det synes normalt med en vis udnyttet kapacitet i erhvervslivet, hvilket må involvere tilnærmet vandret omkostningskurve og prisansættelse efter cost plus princippet, hvad alle empiriske undersøgelser da også synes at vise. Hvis dette et tilfældet, skulle profitten indgå på beskæftigelsesgrænsen også for den løbende produktion i givne anlæg. 2) Selv om man regner med stigende grænseomkostninger og profitten som intramarginalt bestemt i forhold til den »rene« produktionsgrænse (uden anlægsvariation), så er det forkert, når teoretikere ofte lader sondringen mellem kort og langt løb i denne forstand falde sammen med produktionsvariationer uden og med anlægsvariationer. Den sidste sondring er en ren og skær pædagogisk sondring, som ikke har noget at gøre med, hvad der sker indenfor den første uge, det første år, det første tiår o.s.v. Der træffes hver eneste dag en kontinuert række beslutninger, der indeholder et mindre eller større anlægselement,

1. Emnet er udførligt behandlet i mine artikler i *Nationalekonomisk Tidsskr.* 1939, navnlig s. 345 ff, afsnit (7).

og hvor derfor forretningskravet (R) indgår på grænsen, og dets størrelse er afgørende for beslutningernes omfang. Hvis dette forretningskrav kan slås ned, får det straks — i det korte løb — investeringsbetydning. 3) En positiv investeringsvirkning vejer på grund af mulplierprocessen betydelig tungere til i beskæftigelsen end en tilsvarende eventuel negativ virkning på den »rene« produktionsgrænse¹. 4) Pristræghed kan i visse konjunkturfaser f.eks. i den midterste højkonjunktur med lange ordrelister og nogen uudnyttet kapacitet spille en rolle. 5) Det afgørende argument er, at tilpasningen mellem R og L/Y efter de relative trægheder må antages navnlig at udspille sig i depressionen, hvor det ikke drejer sig om for arbejderne at presse penge- og reallønnen op, men om for virksomhederne at presse pengelønnen ned. Disse forskellige argumenter og navnlig det sidste synes at åbne døren i den korte udvikling tilstrækkelig til, at en lang udvikling i overensstemmelse med, hvad foran er anført, kan tænkes.

9. Vi vender så tilbage til vækstmodellen. Figur 4 nedenfor illustrer forholdet mellem vækstrate og opsparing/investering samt mellem »faktisk« og »ligevægtig« vækstrate ved givne ureagible værdier for faktorerne på venstre side af ligning (A) — alt i det lange løb.

Figur 4.

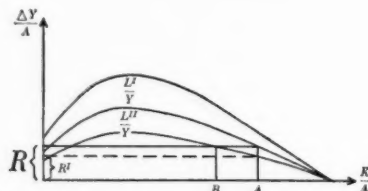
Opsparingspropensiteten s er konstant og indtegnet ved en lodret linje. Skrålinjen I/Y kendetegner, at $\frac{I}{Y}$ er stigende med vækstraten, hvilket ses af, at $I/Y = I/K : Y/K$, der kan skrives $\frac{zd}{R+d}(1-L/Y)$. En stærkere teknikstrøm udtrykker sig i større d , og større d forhøjer værdien af udtrykket.

1. Op. cit., s. 347-48.

Tegningen viser, at V_l dannes der, hvor $s = I/Y$. Hvis den tekniske strøm fastlægger en vækstrate $V_{f1} < V_l$, bliver $I/Y < s$. Hvis omvendt $V_{f2} > V_l$, bliver $I/Y > s$.

En højere s , flytter s -kurven til højre og V_l stiger. Hvis s er reagibel, vil den skabe ligevægt ved den høje V_{f2} ved at flytte til højre og skære I/Y -kurven udfor V_{f2} . En lavere R udvider substitutionsgrænsen (K/A) og sænker Y/K , hvad der med given I/K giver større I/Y , d.v.s. lavere R kan illustreres ved at flytte I/Y -kurven til højre. Er R reagibel, skaber den ligevægt ved V_{f1} ved at falde, indtil K/A er steget så meget, at I/Y -kurven er flyttet så meget til højre, at den skærer s -kurven udfor V_{f1} . (Og omvendt hvis teknikstrømmen fastlægger den exogene vækstrate til V_{f2}). Endelig kan figuren også illustrere f.eks. en stigning i L/Y , der gør den hidtidige substitutionsgrænse urentabel, hvorfor den trækkes ind og Y/K stiger, hvad der ved given vækstrate får I/Y til at falde, hvorved I/Y -kurven flytter til venstre.

At en højere L/Y ved given R medfører indtrækning af substitutionsgrænsen, hænger sammen med, at lønnen her måles i procent af Y og dermed af tilvæksten i Y . Iøvrigt ses det direkte af nedenstående figur 5, der viser grænsetilvæksten i Y ved voksende kapital pr. arbejder. En forhøjelse af L/Y^1 fra L/Y' til L/Y'' trækker substitutionsgrænsen (K/A) ind fra A til B .² Hvis R samtidig nedsættes til R' ses det, at substitutionsgrænsen forbliver uændret trods den højere $\frac{L}{Y}$.

Figur 5.

Således som vækstmodellen her er bygget op, kan den selvfølgelig kun bruges til at stille spørgsmål med, men derimod ikke til at give konkrete svar, for den indeholder ikke de empiriske adfærdsfunktioner for de enkelte strategiske størrelser s , z , L/Y og R . Men man kan f.eks. spørge: Hvis man successivt forudsætter alle andre elementer i ligning (A) ureagible, hvorledes ville så »ligevægtsværdien« for hver enkelt af dem være, hvis den alene var reagibel?

1. Målt som fradrag fra produktkurven.

2. Grænseligevægtsbetingelsen er: $R \cdot \Delta K = \Delta Y - \frac{L}{Y} \cdot \Delta Y$, hvor $\Delta K = 1$. Det er for enkeltheds skyld forudsat, at kapitalgodernes varighed forbliver uændret = 1 år.

Disse ligevægtsværdier eller »reagibilitetsværdier« fremgår af de nedenfor i afsnit 10—12 opstillede reagibilitetsligninger.

10. Vi kan starte med R . Tænker man sig til at begynde med en højere lang s og dermed ansatz til en »kronisk« overopsparing, vil det genkommende pres i depressionerne være mere hårdnakket. Hvis lønkravets træghed er stort, så det ikke er muligt at presse L/Y ned, så der kan opstå ligevægt ad den vej, kan vi tænke os, at R kommer til at give sig, bliver den reagible faktor, der hidfører ligevægten igen. I så fald vil vi kunne bestemme reagibilitetsværdien for R således ud fra (A):

$$R = \frac{z(1 - L/Y) - s}{s} d$$

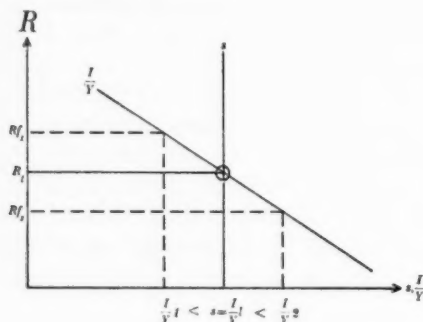
R skal i såfald være større, jo stærkere den tekniske strøm (d) og investeringspropensiteten (z) — d.v.s. jo stærkere væksten — er, og den skal være mindre, jo større opsparingspropensiteten (s) og jo større lønkravet (L/Y) er.

Ved sammenligning med reagibilitetsligningen for L/Y nedenfor side 71 ses det, at de modstående indkomstkrav R og L/Y skal variere modsat hinanden ved en *given* vækstrate — her er de antagonistisk stillet — men at de begge kan stige med større væksthastighed uden at true ligevægten, de har altså *fælles* interesse i en større væksthastighed.

Den her — forsøgsvis — forudsatte reagibilitet i R er ensbetydende med, at R får I/Y til at indstille sig efter s . Dette svarer på en måde til det Wicksellske system. Harrod¹ har fornylig været inde på, at man kan opfatte den naturlige rente som den rentefod, der gør $I/Y = s$ ved fuld beskæftigelse, altså som en slags »velfærds-optimum-rente«, den rente som pengepolitikken bør lægge sig på. Men der kan peges på tre forhold, der i hvert fald gør det tvivlsomt, om en »naturlig« rente, således defineret kan være et særlig brugeligt pengepolitisk instrument: 1) Hvis investeringernes rentelasticitet er meget lille — hvad økonometriske undersøgelser synes at vise — gør det renten praktisk uanvendelig, i hvert fald som hovedinstrument i den økonomiske politik. 2) Hvis reallønnen *ikke* i overensstemmelse med de Wicksellske forudsætninger bestemmes passivt ud fra arbejdets grænseprodukt ved fuld beskæftigelse, så kommer organisationernes lønpolitik til at være medafgørende for den »naturlige« rentes højde. Hvis vi starter med en ligevægtssituation og tænker os organisationernes aktivitet og lønnens træghed øget, så L/Y får et nyt højere niveau, så sætter dette ifølge (A) ligevægtsvækstraten op over den lange faktiske væksthastighed som bestemt af teknikstrømmen, og I/Y falder under s . Skal R sørge for ny ligevægt, må den gå ned i takt med, at L/Y er steget. Men dette betyder at den »naturlige« rente bestemmes af organisationernes løn-

1. Harrod »Second Essay in Dynamic Theory«, Econ. Journ. 1960, side 291 f.

politik. 3) Selv om vi forudsætter, at R kan optræde på denne måde som pengepolitisk »naturlig rente«, så vil den stadigvæk ikke nødvendigvis på *een gang* sikre ligevægt i betydning $I = sY$ og i betydning fuld beskæftigelse, nemlig ikke hvis V_n — den naturlige vækstrate i betydning summen af vækstraterne for produktiviteten pr. arbejder og for det samlede arbejdsudbud — er større end ligevægtsvækstraten i Y , jfr. note 1 foran side 57. For at sikre fuld beskæftigelse ville der i dette tilfælde kræves en lånerente — hvis en sådan altså forudsattes at kunne øve den fornødne aktive indflydelse på investeringsomfanget — der er lavere end den, der gør $I = sY$.

Figur 6.

Figur 6 ovenfor illustrerer forholdet mellem R og investering/opsparing ved given vækstrate og givne ureagible værdier for de andre faktorer på venstre side af ligning (A). I/Y er som foran begrundet stigende med faldende R . Figuren viser, at hvis R_f er ureagibel og højere end sin ligevægtsværdi R_l , bliver $I/Y < s$, og hvis den er mindre end sin ligevægtsværdi, bliver $I/Y > s$. Hvis R er fuldt reagibel, dannes den der, hvor s - og I/Y -kurverne skærer hinanden.

Tegningen viser endvidere, at hvis s stiger til et højere niveau, hvorved s -kurven flyttes til højre, skal R_l d.v.s. den R , der vil kunne sikre fortsat ligevægt, falde. Hvis teknikstrømmen forstærkes, flytter I/Y -kurven til højre, og R_l skal stige ved given s . Hvis endelig L/Y stiger, falder I/Y ved given R , jfr. at $I/Y = I/K : Y/K$, hvor $I/K = zd$ og $Y/K = (R + d) : (1 - L/Y)$, altså $I/Y = \frac{zd}{R + d} (1 - L/Y)$. I/Y -kurven rykker til venstre, og R_l falder.

Men hvilken realitet er der så i R 's eventuelle reagibilitet, hvorledes er i givet fald den mekanisme, der i det virkelige liv skulle sikre en sådan selvautomatisk reaktivitet? For *een* ting er, hvorledes R skal reagere for at skabe ligevægt, en ganske anden ting kan det være, hvad der faktisk sker. Lad os se på de enkelte foran nævnte tilfælde:

1) Højere s skal give lavere R . Klassikerne mente, at den større opsparing direkte pressede R ned, i dette tilfælde i form af en effektivt virkende lånerente. Efter Keynes er det vel en nogenlunde almindelig antagelse, at autonom stigning i s — om en sådan skulle ske — snarere slår Y ned, absolut eller relativt. Men kan så ikke i anden omgang den derved skabte depressionstendens slå R ned?

Jo, det vil der være en tendens til, men der vil være et endnu stærkere pres på L/Y . Medens nemlig presset fra en konstant uligevægt $V_l > V_f$ medfører et i det lange løb *konstant* pres på R , medfører det et stadig *voksende* pres på L/Y i form af stadig voksende kronisk arbejdsløshed. Dette følger af, at hver depressiv runde skaber ny ledig opsparing og ny ledig arbejdskraft, men medens den første forsvinder igen (den *aktuelle* overopsparing forsvinder på pengesiden ved destruktion af købekraft og forvandles til *latent* overopsparing, latente muligheder for samfundet til større produktion ved aktualisering af arbejdsløshedsreserven), så forbliver de successive runder af tilvækst til arbejdsløsheden i live, er additive. Hvis ikke ligevægten genskabes i første runde, hvor presset er lige stort på R og L/Y , er der derfor størst sandsynlighed for, at arbejderne kommer til at bære hovedparten af tilpasningsbyrden, medens R forbliver i højere grad uberørt. Ræsonnementet løber på samme måde, hvis vi tænker os uligevægten opstået ved afsagnet teknikstrøm (der formindsker I/Y), hvad der iøvrigt er betydeligt mere realistisk end en autonom stigning i s .

2) Stærkere teknikstrøm skal medføre højere R ved given s . Den højere d sætter den lange $P/K = R + d$ i vejret, og dette kan tænkes at hive R med op, om end måske med stor forsinkelse. Men vor meget dette betyder i virkeligheden er vist tvivlsomt, for det er vel mere sandsynligt, at L/Y også er mere reagibel opad end R . Når vækstraten stiger, kan nemlig L/Y forhøjes uden at det går ud over R , og muligvis må man tænke sig en stadig tendens på arbejdsmarkedet til forhøjelse af lønnen, der slår igennem, når der ingen eller ringe modstand mødes, hvad der er tilfældet her, da en forhøjelse af L/Y kan ske uden nedsættelse af R . Det må stadig noteres, at der er tale om det lange løb og i dette tilfælde med tendens til overekspansion og overbeskæftigelse.

3) Højere L/Y skal medføre lavere R . Her afhænger resultatet af træghedskurvernes form jfr. figur 1, 2, 3 foran. Hvis de svarer til figur 1, vil ny ligevægt indstille sig selvaugmatisk med forhøjelse af L/Y og nedsættelse af R , svarende til at træghedskurven for L/Y er steget. Hvis de derimod svarer til figur 2, må L/Y falde igen, og R er uændret. Og hvis de endelig svarer til figur 3 vil kun en vis konstant kronisk arbejdsløshed kunne genskabe »ligevægten« ved fald i L/Y og i R , men størst i L/Y (i forhold til dennes forhøjede værdi).

11. Dernæst forsøges betragtningen med s som det reagible element. Af (A) udledes igen reabilitetsligningen

$$s = \frac{zd}{R + d} \left(1 - \frac{L}{Y} \right)$$

hvilket betyder, at s — hvis den skal være reagibel — skal være større, jo større vækstraten (zd) er, og omvendt skal være mindre jo større R og L/Y er.

Hvis $s = a \cdot P/Y$, har vi som ligevægtsværdi for a

$$a = \frac{zd}{R + d}$$

At s forudsættes reagibel betyder, at opsparingsviljen er en plastisk eller passiv størrelse, der i det lange løb indstiller sig efter de muligheder, der nu engang forefindes for profitable investeringer, således at hvis I/Y stiger, stiger også s , og omvendt hvis I/Y falder.

Er der nogen mekanisme i det virkelige liv, der svarer hertil? Vi ser igen på de enkelte tilfælde: 1) Hvis L/Y stiger ved uændret R , skal s falde til et lavere niveau, idet den højere L/Y medfører lavere I/Y af omkostningsgrunde. Dette vil der utvivlsomt være en tendens til, idet arbejderne sparer mindre end kapitalisterne, men som det fremgår af afsnit (3) foran og af den foranstående ligning for a , skal arbejderne opsparing være nul, for at denne virkning fuldt ud kan modsvare faldet i I/Y . Da arbejderne opsparing er positiv, selv om den er lavere end opsparingen ud af profitindtægter, kan der altså ikke her ventes fuld reabilitet, men selvfølgelig en vis virkning i denne retning, der gør det lettere at få lønforhøjelsers positive virkning til at slå igennem, hvis det støttes af reabilitetsvariation andetsteds f. eks. nedsættelse af R . Man kan sige det på den måde, at den nedsættelse af R , der skal til for at muliggøre en vis forhøjelse af L/Y , kan være mindre jo større forskellen er mellem opsparingspropensiteterne ud af profit- og ud af arbejdsindtægter. 2) Hvis R stiger ved uændret L/Y , skal s ligeledes falde. Hertil kan jeg ikke se der svarer nogen selvaugmatisk mekanisme i det virkelige liv, snarere omvendt. 3) Hvis styrken i den tekniske strøm og dermed d stiger, skal s stige. Dette kan tænkes, hvis virksomhedernes opsparing til selvfinansiering stiger med investeringsmulighederne, hvad der utvivlsomt er tilfældet i et vist omfang. En virkning i samme retning — større s med større vækstrate — kan følge af efterslæbningen i konsumvarerne. I modsat retning virker den forhøjelse af L/Y , der må formodes at følge i kølvandet på højere *lang* vækstrate.

Det er næppe muligt ud af disse modstridende tendenser at drage nogen klar konklusion, iøvrigt synes s at holde sig meget uforandret i det virkelige liv i det lange løb.

12. Reabilitetsligningen for P/Y har ikke nogen mening i sig selv, idet reabilitet i P/Y med givne R og d bare er et andet udtryk for reabiliteten i L/Y , $P/Y = 1 - L/Y$. Vi ser derfor på reabiliteten af L/Y og ikke P/Y .

Vi har hele vejen betragtet lønnen som lønandelen i nationalindkomsten L/Y . Det forekommer måske noget uvant, men jeg ser ikke rettere end, at det er man nødt til, når man betragter en vækstudvikling i det lange løb. Med en konstant strøm af nye tekniske muligheder, kan det nemlig ikke være enkeltstående reallønforhøjelser, der interesserer. Hvis f.eks. reallønnen pr. time på et givet tidspunkt forhøjes op over sit øjeblikkelige »ligevægtsniveau«, kan det — hvis R ikke hurtigt indstiller sig nedad — foranledige en midlertidig afsøgning af væksten gennem nedsættelse af P/K . Men før eller senere vil teknikstrømmen igen indhente den højere reale timeløn, og gøre den ligevægtig eller endda snarere underligevægtig. I det lange løb med vækst må det være L/Y , der interesserer.

Af (A) udledes reabilitetsligningen

$$L/Y = 1 - \frac{s(R + d)}{zd}$$

hvilket betyder, at: 1) L/Y ved given vækstrate og s skal være mindre, jo større R er, e.v.v. 2) L/Y ved given vækstrate og R skal være mindre, jo større s er. 3) L/Y ved given R og s kan være højere, jo stærkere teknikstrømmen og væksten er — alt i det lange løb.

Det fremgår af figur 1 — eventuelt figur 2 — foran, at hvis disse har noget med virkeligheden at gøre, vil denne give mulighed for selvautomatisk reabilitet i et vist omfang under alle tre punkter.

Hvis figur 1 gælder, og hvis vi forudsætter konstant s , vil indkomstfordelingen — P/Y — ved given konstant teknikstrøm være konstant i det lange løb¹, sålænge der ikke sker ændringer i de to arbejdsmarkedsparters relative styrkeforhold, heri inkluderet virksomhedernes monopolgrad. På den anden side vil der kunne ske skift i den lange indkomstfordeling, hvis der sker forskydninger i teknikstrømmen, i monopoliseringsgraden, i arbejdsmarkeds-

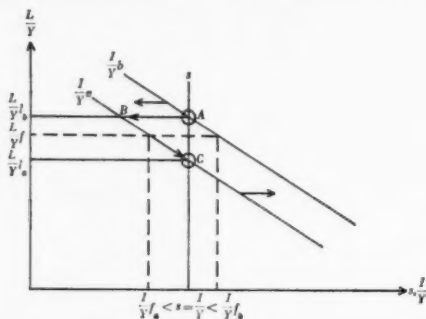
1. Det er i det lange løb vi på denne måde får en konstant P/Y . Derimod er det et faktum, at P/Y varierer noget i konjunkturerne, se bl.a. E. H. Phelps Brown and B. Weber »Accumulation, Productivity and Distribution in the British Economy 1870-1938«, Economic Journal juni 1953. Hvis man optager den Marshallske tanke om det representative firma som prissættende udfra cost plus princippet, kan man f.eks. forudsætte, at den »repræsentative« avancemarginal blev fastlagt passivt udfra den lange R og den lange afskrivningsprocent, begge anvendt på den lange Y/K . Lad os sige for at forenkle problemet, at den i det korte løb faste avancemarginal — bestemt på denne måde — skal dække profitkravet og amortisationskvoten pr. vareenhed og udtrykkes i procent af den fulde varepris. Marginalen bliver så — idet a udtrykker afskrivning i procent af kapitalen og t marginalen:

$$t = \frac{R \times K + a \times K}{Y} = (R + a) : Y/K,$$

hvor Y/K er den lange Y/K , som foran bestemt ved lang ligevægt, $zd/s = (R + d) : (1 - L/Y)$. I det korte løb virker denne avancemarginal derimod aktivt prisbestemmende omend med visse lags og trægheder. Det ses så, at i opgangstider med bedre kapacitetsudnyttelse giver marginalen større nettooverskud pr. vareenhed og dermed større P/Y — og omvendt i dårlige tider.

organisationernes gensidige styrkeforhold, fagligt-økonomisk som politisk, samt endelig i den lange s .

Hvis figur 2 gælder i virkeligheden, vil indkomstfordelingen alene afhænge af opsparingspropensiteten (s) og af vækstraten, der igen bestemmes af teknikstrømmens styrke (d) og investeringspropensiteten (z).

Figur 7.

Figur 7 illustrerer forholdet mellem L/Y og investering/opsparring ved given vækstrate, s og R . Ligevægtsværdien af L/Y (L/Y_f) dannes der, hvor s - og I/Y -kurverne skærer hinanden. Hvis $\frac{L}{Y} f > \frac{L}{Y} l_a$, er $s > I/Y$. Hvis teknikstrømmen nu forstærkes, og I/Y -kurven flyttes til højre, ses det, at så bliver samme L/Y_f , der før var for stor og derfor fremkaldte overopsparing, nu for lille og fremkalder overinvestering. En forstærkelse af teknikstrømmen kan således reddere en uligevægt, og endog gå til den modsatte yderlighed¹.

En afsagtning af teknikstrømmen kan illustreres ved at flytte I/Y_b -kurven til venstre til I/Y_a -kurven. Vi starter med ligevægt i punktet A, hvor $I/Y = s$, og når kurven er flyttet, går den første — uligevægtige — bevægelse med foreløbig uændrede L/Y og R til B, hvor $I/Y < s$, hvilket skaber stadig voksende kronisk arbejdsløshed, der trykker på L/Y , som må falde, og ikke — da R her er forudsat ufravigelig, jfr. kurve 2 foran — kan standse faldet før punktet C, hvor der igen er ligevægt ved den lavere teknikstrøm med lavere L/Y og uændret R , hvortil nu, da Y/K som følge af den lavere teknikstrøm også er lavere, må svare en højere P/Y .

I de forudgående forsøg med variationer i reabiliteten er højre side af (A) hele tiden forudsat ureagibel. Man kunne spørge om ikke d kunne være reagibel².

1. Dette er muligvis en del af forklaringen på den iøjnefaldende forskel mellem førkrigs- og efterkrigstiden.
2. F.eks. Hector Estrup »Nogle kommentarer til en vækstmodel«, Nationaløkonomisk Tidsskrift 1960.

Dette ville forudsætte, at

$$d = \frac{sR}{z \frac{P}{Y} - s}$$

I så fald ville det være venstre side af (A), altså ligevægtsvækstraten, der bestemte den faktiske lange vækstrate og ikke omvendt. Det ville være ensbetydende med, at en vækst i det lange løb, der er lavere end den ligevægtige, altså en depressiv langtidstendens, ville give stødet til forceret forskning og stærkere vækst, indtil den faktiske vækst nåede op på højde med den ligevægtige. Og omvendt at en faktisk vækst over den ligevægtige — overinvestering — skulle give stødet til afsvækkelse af forskning og dermed vækst? Det sidste forekommer vist i hverfald usandsynligt, idet man her snarere må vente forstærket forskning for at afbøde virkningen af mangel på arbejdskraft. Mon ikke forskningen og den tekniske udvikling i det store og hele må betragtes som en trendfaktor i nær forbindelse med naturvidenskabens udvikling¹.

13. Efter det foregående er den lange vækstrate $V_f = zd$ i ligevægt alene bestemt af styrken i den tekniske strøm og investeringspropensiteten. Opsparingen — s — spiller derimod ingen rolle for den lange væksthastighed. Hvorledes kommer s så ind i billedet i det lange løb?

Hvis vi starter med lang ligevægt og forhøjer s , kan ligevægten — jfr. ligning (A) foran — kun reetableres ved, at L/Y eller R eller begge to synker, så hele produktet af venstre side forbliver uændret i niveau med den exogen fastlagte højre side. Ved denne udvikling skydes substitutionsgrænsen ud, så K/Y stiger, hvorfor $I/Y (= I/K \times K/Y)$ trods uændret I/K kan stige op til den nye højere s . Som følge af den højere K/A må produktet pr. mand også ligge højere. Vi er altså i den nye ligevægt havnet i et højere vækst-niveau for Y og endnu mere for K . Da der igen er ligevægt, er Y/K konstant og vækstraten for Y derfor igen lig med vækstraten for kapitalen $I/K = zd$, altså den samme som før.

I tilfælde af lang ligevægt har s således ingen betydning for den lange vækstrate, men positiv betydning for det niveau, væksten foregår i. Dette ligner klassiske synspunkter². Det forudsætter dog træghedskurver som figur 1, eventuelt figur 2.

1. Selv om det således forekommer noget usandsynligt, at d skulle være *selvautomatisk* reagibel, så kan reagitabilitetsligningen: $d = sR: \left(z \frac{P}{Y} - s \right)$ — såvel som reagitabilitetsligningerne for s , R og L/Y — også fortolkes i en anden retning, nemlig som fingerpeg for en eventuel økonomisk politik. I tilfælde af lang uligevægt siger reagitabilitetsligningen for d noget om, under hvilke betingelser der bør tilsigtes en øget forskningsindsats i det hele taget. De foran i note 1 side 57 anførte betragtninger over teknologisk arbejdsløshed siger dertil noget om, under hvilke betingelser den økonomiske politik bør give denne forskningsindsats en drejning i retning af stor eller lille K/A .
2. Ligevægten behøver dog ikke at involvere fuld beskæftigelse, se foran note 1, side 57.

Hvis træghedskurverne derimod er som figur 3, kan vi kun få en ny ligevægt ved en bestemt konstant kronisk arbejdsløshed. Dette ligner Keynes. Her har s igen ingen betydning for den lange vækstrate, men derimod *negativ* betydning for det beskæftigelsesniveau, væksten foregår i.

Så længe endelig selve uligevægten $s > I/Y$ — der som foran omtalt ikke behøver at være forårsaget af en autonom lang forhøjelse af s , der iøvrigt er usandsynlig, men derimod f.eks. af en afsagtning af teknikstrømmen, af en formindskelse i z , eller af en uligevægt opstået på indkomstfordelingsområdet ($Y_E < P_U + L_U$) — består, udgør den et depressivt pres på aktiviteten og over dermed direkte indflydelse på *selve vækstraten*. Men som foran omtalt må det resulterende stadig voksende depressive tryk nødvendigvis bevirke, at man må arbejde med den hypotese, at den helt lange udvikling må være præget af ligevægt og altså af tilstrækkelig reaktivitet til, at den kan indfinde sig. Meget tyder dog på, at den »midlertidige« uligevægtsproces i vort gennemmonopoliserede og -organiserede samfund, hvor der ikke samtidig findes nogen central myndighed, der kan koordinere alle disse private og modstridende magtcentre, kan være en særdeles hårdnakket og langvarig proces, jfr. 1920'erne og 1930'erne. Forstærket forskning og teknologiske fremskridt synes at kunne skabe nogen balance, men det rummer øjensynlig også sine store farer ved en ukontrolleret udvikling omend af en anden art.

VIRKSOMHEDERNES MÅLSÆTNING OG PRISFASTSÆTTELSE

AF BJARKE FOG*

A. Indledning

Mere end én økonomisk forfatter har udtrykt den opfattelse, at en af de væsentlige svagheder ved den nationaløkonomiske teori er, at den ikke formår at give en tilfredsstillende forklaring på, hvorledes prisdannelsen faktisk foregår i det moderne samfund.

Jeg har selv forsøgt at give visse bidrag til en beskrivelse af prisdannelsen inden for dele af industrien og håndværket.¹ I disse arbejder er jeg veget tilbage for et forsøg på med udgangspunkt i det indsamlede materiale at konkludere i en egentlig deskriptiv pristeori. Jeg har imidlertid siden da fortsat arbejdet med indsamling af oplysninger, og navnlig har jeg i nogle enkelte virksomheder haft lejlighed til at følge de prispolitiske problemer på nærmeste hold og selv deltaget i overvejelser vedrørende prispolitikken.

I denne og to følgende artikler skal jeg forsøge at fremkomme med visse teoretiske betragtninger. Mine konklusioner er bygget dels på de i fodnoten nævnte to arbejder, dels på en række nye eksempler, hvoraf nogle vil blive refereret, samt på en lang række eksempler på virksomheders prispolitik, der er gengivet i litteraturen.²

Selv om de følgende bemærkninger er søgt holdt på et generelt plan, er de dog ikke møntet på alle markedsformer. Således er fuldkommen konkurrence, egentligt monopol, kartelprisfastsættelse m.v. ikke behandlet. De følgende betragtninger tager derfor principielt sigte på oligopol og monopolistisk konkurrence.

1. Bjarke Fog: »Priskalkulation og Prispolitik«, København 1958 og »Prisdannelsen inden for Byggeriet«, København 1958.

2. Af særlig betydning for det følgende har været: Alfred R. Oxenfeldt: »Industrial Pricing and Market Practices«, New York, 1951, A. D. H. Kaplan, Joel B. Dirlam and Robert F. Lanzillotti: »Pricing in Big Business«, Washington, D.C. 1958, og William J. Baumol: »Business Behavior, Value and Growth«, New York 1959. Derudover behandler en række værker konkurrenceforholdene indenfor enkelte industrigrene.

* Dr. polit., professor ved Handelshøjskolen i København.

B. Virksomhedernes målsætning

a) Den pristeori, der doceres i praktisk talt alle lærebøger i national-økonomi, bygger på forudsætningen om gevinstmaksimering. Den kan fremstilles ved hjælp af en totalbetragtning, en gennemsnitsbetragtning eller en grænsebetragtning, der under lige forudsætninger logisk set må føre til samme resultat. Som regel er det navnlig grænsebetraktningen, man har hæftet sig ved, hvorfor den herskende pristeori hyppigt diskuteres alene under betegnelsen grænseteorien. Jeg vil følge denne tradition i det følgende.

Efter min mening må grænseteorien principielt opfattes som en vejledende teori. Den præciserer, hvorledes man ud fra givne forudsætninger skal nå en given målsætning, nemlig gevinstmaksimering. Som rent logisk teori kan grænsebetraktningen ikke omstrides. Det afgørende problem er, om grænseteorien også kan anvendes som deskriptiv teori, d.v.s. beskrive og forklare, hvorfor virkelighedens priser er sat, som de er.

Da grænsebetraktningens resultater må være en logisk følge af forudsætningen om gevinstmaksimering, kunne man mene, at en nøjere drøftelse af, hvorvidt grænsebetraktningen stemmer med faktisk prisfastsættelse, er unødvendig, når blot man akcepterer forudsætningen om, at virksomhederne stræber mod størst mulig gevinst. Men så let går det ikke. For det første kan det tænkes, at man i virksomhederne har den opfattelse, at gevinstmaksimering opnås ved at følge andre veje end dem, grænsebetraktningen anviser. For det andet kan man ikke uden videre antage, at virksomhedernes omkostnings- og afsætningsfunktioner er kendte. Der må derfor disponeres ud fra en vis usikkerhed, og hensynet til risikoen kan derfor meget vel føre til andre metoder end grænsebetraktningen. For det tredje er gevinstmaksimering ikke et entydigt begreb. Det er velkendt, hvorledes man sonderer mellem gevinstmaksimering på kort og langt sigt. Grænsebetraktningen er udledt fra korttidsforudsætningen. Ganske vist følges en fremstilling af grænseteorien hyppigt af en bemærkning om, at i virkeligheden handler virksomhederne på langt sigt, hvorfor grænseteoriens begreber skal omfortolkes i langtidsbelysning, en forklaring der som regel er ganske utilfredsstillende. Vi er derfor nødt til i det følgende at tage dette specielle problem op.

Iøvrigt er det et problem, hvorvidt virksomhederne faktisk stræber mod størst mulig gevinst. Forfattere, der har beskæftiget sig med dette problem, er gennemgående tilbøjelige til at sætte spørgsmålstejn ved forudsætningens realisme. Efter mine egne erfaringer kan forudsætningen om gevinstmaksimering ikke betragtes som realistisk på kort sigt, men måske nok på langt sigt.³

Det vil derfor som regel have begrænset interesse at fastslå, hvilken prispolitik der i en konkret virksomhed er korttidsoptimal, og derpå sammen-

3. Fog »Priskalkulation og Prispolitik«, s. 38.

ligne denne med den faktisk førte prispolitik, der er bestemt ud fra langtids-hensyn. Forholdet mellem korttids- og langtidssynspunktet vil normalt være variabelt. Man har ofte kunnet konstatere, at ønsket om yderligere gevinst, specielt på kort sigt, bliver mindre, jo større gevinsten allerede er. Det er simpelthen pengenes aftagende grænsenytt, der gør sig gældende. En lille, hårdt trængt virksomhed må derfor ventes at føre en politik, der er mere i overensstemmelse med en rationel korttids-politik, end man vil finde det i det store, velkonsoliderede selskab. Man må derfor regne med, at det bliver sværere at forklare det store foretagendes end den lille virksomheds prispolitik.

Endelig må det anføres, at selv om man accepterer forudsætningen om langtidsgevinstmaksimering, er det givet, at der gør sig en række væsentlige modifikationer gældende, hvoraf nogle måske vil vise sig så afgørende, at det får konsekvenser for grænseteoriens muligheder som deskriptiv teori.

b.) Jeg ønsker ikke her at komme ind på en egentlig drøftelse af virksomhedernes målsætning, men vil kun komme med visse bemærkninger, der er af væsentlig betydning for det følgende.

Man må sondre mellem, hvad jeg vil betegne som »ønskedrømme« og »realistiske målsætninger«. Spørger man en virksomhedsleder, hvad der er målsætningen for virksomheden, er det normalt de første, man får noget at vide om, men det er de sidste, der faktisk er bestemmende for hans politik. Det er de udtalte målsætninger, man lettest får noget at vide om, men disse kan være begrænset af en række implicite målsætninger, der endog kan optræde som tabu'er. En virksomhedsleder kan f.eks. opgive, at hans målsætning er at opnå en forrentning på 8% af den investerede kapital. Det er måske hans ønske at opnå dette, og det vil formentlig også i visse situationer kunne virke ind på den førte prispolitik, men det er ikke nødvendigvis et realistisk ønske. Det kan måske tænkes, at han af hensyn til virksomhedens omdømme i offentligheden afholder sig fra at føre den prispolitik, der ville give den ønskede forrentning.

Eller en virksomhedsleder kan opgive, at firmaets målsætning er at opnå en markedsandel på 15%. Det er hans ønske at nå dette, og han vil også stræbe mod at realisere det. Men han vil ikke ofre alt for at nå dette ene mål og er ikke villig til at sætte alle midler ind på en reklameindsats alene for dette mål. Heller ikke vil han fortsat sætte priserne ned, indtil han har erobret de 15%. For det vil stride mod de andre udtalte – og måske vigtigere målsætninger, som han også har, f.eks. gevinstmaksimering. Men samtidig med at der kan være denne modstrid mellem to målsætninger, kan det være således, at en større markedsandel er midlet til at nå gevinstmaksimering på langt sigt.

Som grundlag for at forklare en faktisk ført prispolitik er generelle målsætninger af »ønskemålsætnings«-typen kun af begrænset egnethed. I en

større virksomhed, hvor prispolitikken delvis er delegeret ud til funktionærer, kan disse vanskeligt disponere ud fra en vag gevinstmaksimerings-forudsætning. Det er de mere konkrete delmålsætninger, som denne må deles op i, der danner rettesnor for deres handlinger. Samspillet mellem en række forskellige, ofte indbyrdes modstridende delmålsætninger er af betydning for forklaringen af den prispolitik, en virksomhed faktisk har ført. Et fortsat arbejde med at udspørge erhvervsledere om deres generelle målsætninger er næppe lønnende; det er langt vigtigere at gøre en indsats for at bestemme, hvilke konkrete målsætninger, der faktisk ligger bag foretagne dispositioner.

C. Prisfastsættelsestyper

a) Når man gør sig klart, hvor mange forskellige prisfastsættelsesfilosofier og tommelfingerregler, der eksisterer, kan man ikke forvente, at nogen forholdsvis enkel deskriptiv pristeori skal kunne dække alle forekommende tilfælde. Det højeste krav man kan stille til en beskrivende teori må være, at den kan give en nogenlunde realistisk beskrivelse af visse almene tendenser. At der altid vil forekomme tilfælde, der ikke er dækket af teorien, er uundgåeligt.

I den teoretiske diskussion har striden næsten altid stået om, hvorvidt grænseteorien var realistisk, d.v.s. i overensstemmelse med virkeligheden, og/eller hvorvidt en full-cost-betragtning giver en mere virkelighedsnær beskrivelse.⁴

Dette oplæg er imidlertid ikke tilfredsstillende. Dels er der intet i vejen for, at disse to konkurrerende teorier kan bringes til at harmonere,⁵ og dels er der talrige prisfastsættelsestyper, der ikke umiddelbart dækkes af nogen af de to nævnte teorier. Jeg skal her forsøge at opstille en liste over forskellige iagttagne former for prisfastsættelse. Listen prætenderer ikke at være udtømmende, og iøvrigt kan adskillige af mulighederne kombineres.

Der er hele vejen igennem bygget på den forudsætning, at alle øvrige handlingsparametre holdes konstant. Dette betyder navnlig, at vi går ud fra, at der eksisterer et givet produkt, og at der skal fastsættes en pris på dette. Denne forudsætning begrænser den følgende analyse på væsentlige punkter. Således vil tilpasningen til ændrede forhold ofte ske ved, at man ændrer selve

4. Blandt bidragene til diskussionen skal nævnes: Fritz Machlup: »Evaluation of the Practical Significance of The Theory of Monopolistic Competition.« *American Economic Review*, 1939, George Katona: »Psychological Analysis of Business Decisions and Expectations«, *Am.Econ.Rev.* 1946. Richard A. Lester: »Shortcomings of Marginal Analysis for Wage-Employment Problems«. *Am.Econ.Rev.* 1946. Fritz Machlup: »Marginal Analysis and Empirical Research«. *Am.Econ.Rev.* 1946. Henry M. Oliver, jr.: »Marginal Analysis and Business Behavior«. *Am.Econ.Rev.* 1947. R. A. Gordon: »Short-Period Price Determination in Theory and Practice«. *Am.Econ.Rev.* 1948.

5. Se Bjarke Fog »Priskalkulation og Prispolitik«, *Kbhvn.* 1958, s. 232.

produktet, i stedet for at ændre dets pris. Også for et nyt produkt vil udgangspunktet ofte være prisen, hvorefter man ved retrograd kalkulation regner sig tilbage til, hvilket produkt der kan leveres til denne pris.

Med disse begrænsninger vil jeg opstille følgende oversigt over forekommende prisfastsættelsestyper:

1°. Priser, der er fastsat ud fra grænsebetragtingen. Disse tilfælde kan igen grupperes i de fra pristeorien kendte prisfastsættelsestilfælde, f.eks. priskonkurrence-ligevægt, prislejerskab, »fastlåste« priser i henhold til den knækkede afsætningskurve, prisfastsættelse, når der er knaphedsfaktorer, prisfastsættelse på grundlag af konjekturale synspunkter, herunder specielt prisfastsættelse for at opnå fælles gevinstmaksimering, osv. Disse mange forskellige prisdannelsestyper er af vidt forskellig karakter, men lader sig alle udlede på grundlag af marginale ræsonnementer.

2°. Full-cost-prisfastsættelse. Man hæfter sig her specielt ved den fremgangsmåde, hvorefter priserne fastsættes, nemlig som egenpris (eller anden form for gennemsnitsomkostning) med tillæg af en vis avanceprocent. Der må her sondres mellem fast og fleksibel full cost, afhængigt af om dette avancetillæg ligger fast eller ej.⁶

3°. Priser, der er rent afsætningsbestemte. Denne gruppe er for så vidt et modstykke til 2°, hvor der er tale om rent omkostningsbestemte priser, medens der under 1° er tale om priser, der er fastsat ud fra en kombination af afsætnings- og omkostningsmæssige synspunkter.⁷

Type 3° kan meget vel være i overensstemmelse med 1°, men behøver ikke nødvendigvis at være det. Som eksempel på dette tilfælde kan nævnes en virksomhed i tekstilindustrien, der i lang tid førte den politik at fastsætte priserne således, at der altid opnåedes fuld kapacitetsudnyttelse. Denne politik betød nemlig reelt, at priserne måtte fastsættes således, at afsættningen altid ville absorbere den mængde, der fremstilledes. At virksomheden sluttelig opgav denne politik skyldes, at det til sidst blev åbenbart, at den var i modstrid med ønsket om størst mulig gevinst.

4°. Priser, der af princip fastsættes som svarende til de laveste på markedet herskende. Dette tilfælde kan betragtes som variant af 3°. Når en handlende bliver gjort bekendt med, at en konkurrent tager en lavere pris for en bestemt vare, sker det hyppigt, at vedkommende uden yderligere overvejelse sætter prisen ned til det samme. Dette kan være begrundet i konkrete korttidsmæssige konkurrencevurderinger og dermed i overensstemmelse med korttids gevinstmaksimering; eller det kan ske ud

6. Full-cost princippet vil blive nøjere behandlet i en senere artikel.

7. Når full-cost bliver fleksibelt, betyder det dog i virkeligheden, at afsætningsmæssige synspunkter kommer ind. Forskellen mellem 1° og 2° er derfor ikke så stor, som man umiddelbart vil få indtrykket af.

fra mere vage langtidshensyn m.h.t. ikke at miste kunder. Men det kan også have et selvstændigt indhold som et princip i sig selv.

Et par udtalelser skal illustrere, hvad der menes hermed.

Først en trikotagefabrikant: »Vi vil nødigt tage for høje priser, fordi vi risikerer, at en konkurrent kommer ud med en vare, der ligner en af vore, og til en lavere pris. Det er nærmest en prestigesag for os, at ingen må være billigere. Hvis en anden fabrikant kommer ud med en pris, der er billigere end vor, sætter vi prisen tilsvarende ned, selv om vi kunne sælge rentabelt til de højere priser – også i det lange løb. Vi er blot ømfindtlige over for at få ry for høje priser.«

Og dernæst en virksomhed i tekstilbranchen:

»Jeg satte for nylig mine priser 10% op, idet jeg forudså en vis knaphed. Selv om jeg må indrømme, at jeg havde overvurderet knapheden, var prisforhøjelsen alligevel rentabel. Men da jeg konstaterede, at to vigtige konkurrenter ikke var gået op i pris, gik jeg straks ned igen. Jeg er overbevist om, at det kunne betale sig for mig at holde højere priser, men jeg kan simpelthen ikke lide, at man skal have indtrykket af, at jeg er dyr.«

I begge de to tilfælde søgte jeg at få virksomhedsindehaverne til at erkende, at der blot var tale om en langtidsbetonet gevinstmaksimering, men de mente ikke selv, at forklaringen var så enkel.

5°. Priserne sættes »så lavt som muligt«. Denne forklaring, som man undertiden støder på, vil i mange tilfælde være en floskel og i virkeligheden blot et camoufleret udtryk for gevinstmaksimering. Men i enkelte tilfælde synes den at kunne have et vist selvstændigt indhold.

Her skal refereres to eksempler, hvor man fra virksomhedens egen side hævder, at princippet i prisfastsættelsen er, at priserne skal være så lave, som muligt. Det første selskab, der fremstiller specielle elektriske artikler, er inde i en meget stærk ekspansion og har overhovedet ikke stødt på afsætningsvanskeligheder. At prisen skal være »så lav som muligt« vil sige, at den skal dække de totale enhedsomkostninger plus en beskedent fortjeneste. Det er utvivlsomt, at firmaet på adskillige markeder kunne tage langt højere priser, end tilfældet er, og det er ligeledes sandsynliggjort, at der ikke skeles til priselasticiteter, konkurrenter o.s.v. Resultatet er bl.a., at prisen på ethvert produkt er det samme på alle eksportmarkeder. Der er næppe tvivl om, at hovedformålet for firmaet er at ekspandere, og at dette dominerer over ønsket om at tjene penge – selv om det må erkendes, at den samlede fortjeneste er fortrinlig.

Det andet tilfælde minder stærkt om det lige nævnte, idet det også i dette gælder, at ønsket om at vokse er udpræget. Ved nærmere udspørgen i dette firma viser det sig, at princippet om at sætte så lave priser som muligt består i, at priserne sættes 10 til 15% under eventuelle konkurrenters priser.

6°. De lige nævnte tilfælde kan være vanskelige at skelne fra tilfælde,

hvor det vigtigste ledemotiv i prisfastsættelsen er at opnå så stor omsætning som muligt.⁸

7°. Prispolitik, der hovedsagelig er orienteret mod at opnå en bestemt markedsandel, er også en mulighed.

8°. Prisfastsættelsen kan være mere eller mindre præget af moralske, etiske el.lign. principper. Forestillingen om, at der er visse priser, der er retfærdige, fair eller korrekte, er ikke blot udbredt blandt forbrugerne, men også i erhvervslivet. Synspunktet har måske aftagende betydning i nutidens næringsliv, og dog spørger det atter og atter i mange forskellige ikklædninger. En del af årsagen hertil er sikkert, at en virksomhed ofte over for forbrugerne, forhandlerne eller offentlige myndigheder skal begrunde, hvorfor priserne er sat, som de er. Man kan vanskeligt begrunde en foretagen prisforhøjelse med, at man er blevet klar over, at priselasticiteten er mindre, end man havde troet – man må søge en eller anden grund til, at forhøjelsen er rimelig eller retfærdig.

Retfærdighedsprincippet kan finde sin begrundelse på afsætningssiden i sådanne formuleringer: Hvad kan kunden være tjent med at give for varen? Hvad er den værd for køberen? Princippet spiller faktisk en vis rolle inden for håndværket. En mester vil således ikke sjældent lade sin regning for udført arbejde være helt eller delvis influeret af, hvilken værdi det antages at have for køberen. For små reparationsarbejder fører dette synspunkt undertiden til, at den regning, mesteren fremsender, lyder på et lavere beløb, end de direkte udgifter det har påført ham.⁹

Men begrundelsen for retfærdige priser kan også ligge på omkostnings-siden og bliver da meget let sammenfaldende med full cost princippet (tilfælde 2°), idet priserne omfattes som bestemt af omkostningerne plus en rimelig avance. Hvad der så skal forstås ved en rimelig avance, får da stå hen i tåge. Men trods det tågede i begrebet, kan det alligevel dække over en realitet. United States Steel Corporation hævder således, at priserne på stål sættes ud fra synspunkter om at opnå en rimelig profit.¹⁰ Dette synes at have haft en vis mening i perioder med knaphed på stål, hvor U.S. Steel har forhøjet sine priser væsentligt mindre end andre selskaber.

9°. I visse tilfælde kan der ikke gives nogen anden forklaring på en pris eller avancesats end at den er historisk eller traditionelt bestemt. Det er et ikke helt ukendt fænomen, at man i en virksomhed ikke rører ved priser og/eller avancesatser, så længe det går godt. Først når situationen er alvorlig, tager man prispolitikken op til nøjere overvejelse.

8. Denne mulighed behandles i William J. Baumol: »Business Behavior, Value and Growth«, New York 1959, og vil nærmere blive kommenteret i en senere artikel.

9. Se nærmere Bjarke Fog »Prisdannelsen inden for Boligbyggeriet«, København 1958, s.66.

10. Kaplan, Dirlam and Lanzillotti »Pricing in Big Business«, Washington D.C., 1958, p.169.

10°. Den reelle forklaring på, at en pris er sat, netop hvor den er, er undertiden, at den er fremgået som resultatet af et internt kompromis. Når et nyt produkt bringes på markedet, vil salgsafdelingen have én idé om, hvad den bør sælges til, planlægningen en anden og regnskabsafdelingen en helt tredje. Måske vil tovtrækkeriet mellem de forskellige personer medføre, at alle relevante synspunkter fremføres, og at kompromis'et bliver den teoretiske optimalpris – men i realiteten er dette kun een blandt mange muligheder. En dansk virksomhed bragte således (i konkurrence med andre fabrikater) et specielt apparat på markedet til en pris på 600 kr. Der er ikke anden forklaring på denne pris end at denne skulle ligge i niveauet 500-750 kroner, og at 600 kr. var den pris, det lykkedes at få igennem som kompromis mellem stærkt divergerende meninger.

b. Der kunne tænkes mange andre prisfastsættelsesgrundlag end ovennævnte; f.eks. prisansættelse ud fra sikkerhedshensyn af forskellig art, forsøg på at stabilisere priseniveauet osv.¹¹ Ligeledes er det givet, at mange af de nævnte muligheder lader sig kombinere. En og samme prispolitik vil derfor kunne forklares ud fra forskellige synspunkter.

Opgaven for en deskriptiv pristeori må følgelig blive at søge fastlagt, hvor udbredt de forskellige tænkelige former er, hvilke alternative teorier, der kan bringes i overensstemmelse med flest mulige tilfælde, samt hvilke teorier der giver den mest hensigtsmæssige forklaring på virkelighedens prisdannelse. Det første af de stillede spørgsmål må blive en opgave for fremtidig forskning, men de to andre skal forsøges om ikke besvaret, så dog belyst i to følgende artikler. I den første af disse skal drøftes det centrale problem, i hvilken udstrækning faktisk prispolitik kan bringes i overensstemmelse med grænsebetragtingen. I den anden skal gennemgås forskellige forsøg på opstilling af beskrivende pristeorier, samt en drøftelse af hvilke af disse der synes at give den mest hensigtsmæssige beskrivelse af virkeligheden.

11. Se f.eks. omtalen af Kennecott Copper Corporation's prispolitik i Kaplan, Dirlam and Lanzilotti, »Pricing in Big Business«, s.176.

ARBEJDSLØSHED OG LØNSTIGNING

AF JØRGEN H. GELTING*

I sin bog »Stabile priser og fuld beskæftigelse«¹ konkluderer professor Erik Hoffmeyer, at der ikke kan påvises nogen nær sammenhæng mellem beskæftigelse og lønglidning. Nedenfor gengives resultatet af en summarisk analyse af dansk lønudvikling 1949-60, foretaget for at belyse berettigelsen af denne negative konklusion.

Der er herved anlagt den betragtning, at da for såvel arbejdere som arbejdsgivere hovedinteressen knytter sig til den samlede lønbevægelse, uanset om denne fremkommer ved overenskomstændring, pristalsregulering eller lønglidning, må det formodes at være mere frugtbart at søge eftersporet den samlede lønbevægelse og ikke blot lønglidningens afhængighed af beskæftigelsen. Da prisudviklingen formentlig har udøvet en væsentlig indflydelse på lønbevægelsen, og denne indflydelse ikke nødvendigvis har været begrænset til den automatiske pristalsregulering, er den procentvise ændring i den gennemsnitlige timefortjeneste i håndværk og industri søgt forklaret som en funktion både af de procentvise ændringer i detailpristallet og af arbejdsløshedsprocenten. For at undgå at korrelationen mellem pris- og lønbevægelse afspejler lønningernes virkning på priserne, er lønbevægelsen mellem kalenderår sat i relation til prisbevægelsen mellem et halvt år forud beliggende tolv måneders perioder. Den gennemsnitlige arbejdsløshed i månederne maj-september er – af åbenbare grunde – benyttet som udtryk for beskæftigelsessituationen.

I tabel 1 er sammenstillet tallene 1949-1960 incl. for løn- og prisbevægelse samt arbejdsløsheden. På basis af dette materiale er den procentvise lønstigning, w , bestemt som funktion af den procentvise stigning, p , i detailpristallet og arbejdsløshedsprocenten, u :

$$w = .91 p - .77 u + 6,65^2$$

Ifølge regressionsligningen vil lønnen være konstant ved stabilt detail-

* Dr. polit., professor ved Aarhus universitet.

1. København 1960. Se særlig p. 160.

2. Den multiple korrelationskoefficient $r_{w \cdot pu} = .90$; $r_{wp} = .79$ og $r_{wu \cdot p} = .71$. Sidstnævnte partielle korrelationskoefficient er signifikant på 2 % niveau. Det er iøjnefaldende, at årrækken 1949-1960 deler sig i to afsnit, 1949-1958 og 1959-1960, hvor i den sidste delperiode den

pristal og en ledighed på henved 9 procent, hvilket lyder ret realistisk. Derimod er det næppe fornuftigt at ekstrapolere til konsekvenserne af f.eks. stabile priser kombineret med 20 procent arbejdsløshed. Udfra forhåndsformodninger om formen på sammenhængen mellem lønbevægelse og ledighed er en regression blevet forsøgt, hvor ikke arbejdsløshedsprocenten men dens reciprok indgår. Den herved fundne regressionsligning udviser imidlertid væsentligt større afvigelser mellem faktiske og beregnede værdier af w end den ovenfor angivne ligning.

De af ligningen $w = .91 p - .77 u + 6,65$ afbildede sammenhæng er af uensartet karakter. Relationen mellem w og p er analog med relationen mellem en varepris og de tilsvarende produktionsomkostninger. Bortset fra det mulige behov for indføjeelse af en trendfaktor kunne denne sammenhæng ligesåvel have været udtrykt som en relation mellem absolutte lønninger og priser i stedet for mellem deres procentvise ændringer. Kun rent formelt betyder anvendelsen af sidstnævnte som variable i ligningen, at en dynamisk betragtningsmåde anlægges. Anderledes forholder det sig med sammenhængen mellem lønbevægelsen og arbejdsløsheden. Der kan ikke på fornuftig vis konstrueres nogen primær relation mellem den absolute lønhøjde og den kumulerede ledighed siden et eller andet begyndelsestidspunkt. Den primære relation er mellem lønnens ændringshastighed w og arbejdsløsheden u som index for balancen mellem efterspørgsel og udbud på arbejdsmarkedet. Sammenhængen er derfor af essentielt dynamisk karakter.

Givetvis er imidlertid den totale arbejdsløshedsprocent et ufuldkomment udtryk for spændingen mellem efterspørgsel og udbud på arbejdsmarkedet. Bortset fra eventuelle ændringer i markedets institutionelle struktur må det antages at være betydningsfuldt f.eks. hvorledes den samlede arbejdsløshed

akcelerede lønstigning helt beror på faldet i ledigheden, medens i den første delperiode prisudviklingen er den væsentlige forklarende faktor. Som en kontrol på berettigelsen af at anvende samme relation for hele perioden 1949—1960 er den simple regression af w på p bestemt alene på basis af 1949—1958 data. Anvendes derefter denne regression $w_1^* = .71p + 3.23$ på hele perioden, fås nedenstående serie af differencer mellem faktiske og beregnede tal for den årlige lønstigning.

	$w - w_1^*$	u
1949.....	—,89	5.72
1950.....	1.12	4.34
1951.....	1.26	5.20
1952.....	—,08	8.58
1953.....	—1.43	5.18
1954.....	1.66	3.58
1955.....	—,25	4.70
1956.....	—,22	5.48
1957.....	—,44	5.60
1958.....	—,74	5.34
1959.....	3.12	2.66
1960.....	1.92	1.66

Man ser umiddelbart tilstedeværelsen af en negativ korrelation mellem w -residualerne og u .

fordeler sig på delmarkeder, og om en vis ændring i arbejdsløsheden er nettoresultatet af store eller små bruttobevægelser i beskæftigelse og arbejdsudbud, og i hvilket omfang den har været ledsaget af ændringer i beskæftigelsens fordeling mellem industrier. Det er derfor på forhånd venteligt, at nogen meget nær sammenhæng mellem gennemsnitlig lønbevægelse og samlet ledighed ikke kan påvises. Videre er det her benyttede talmateriale foreneligt med en formodning om, at større overefterspørgsel efter arbejdskraft ikke blot medfører kraftigere lønstigning, men også at der mellem ændring i ledigheden og acceleration af lønbevægelsen er et variabelt timalag, idet dette afkortes væsentligt ved større overefterspørgsel.

Tabel 1.

	Ændring af detail- pristal procent ¹	Arbejds- løshed maj-septbr. incl. procent	Ændring af gennem- snitlig time- fortjeneste procent	Beregnet $w =$ $.91p - .77u$ $+ 6,65$
	<i>p</i>	<i>u</i>	<i>w</i>	
1949.....	2.86	5.72	4.36	4.85
1950.....	1.11	4.34	5.14	4.32
1951.....	8.79	5.20	10.70	10.65
1952.....	8.84	8.58	9.39	8.08
1953.....	2.09	5.18	3.28	4.56
1954.....	-.34	3.58	4.65	3.58
1955.....	2.39	4.70	4.67	5.20
1956.....	6.79	5.48	7.81	8.61
1957.....	3.96	5.60	5.59	5.94
1958.....	2.31	5.34	4.12	4.64
1959.....	1.67	2.66	7.53	6.12
1960.....	2.12	1.66	6.65 ²	7.30

Kilde: Statistiske Efterretninger.

1. Ændring i detailpristal (1935 = 100) fra (2. halvår 1947 og 1. halvår 1948) til (2. halvår 1948 og 1. halvår 1949) etc.
2. Stigning fra 1.-3. kvartal 1959 til 1.-3. kvartal 1960.

Lønteori og empiriske sammenhænge.

AF E. HOFFMEYER*

Professor Gellings indlæg om arbejdsløshed og lønstigning giver mig anledning til at præcisere mine synspunkter, så jeg kan gøre mig håb om at undgå at gå over i historien med den etikette, at jeg ikke tror på nogen sammenhæng mellem udbud og efterspørgsel.

En slutnings relevans afhænger af det stillede problem, og jeg bliver derfor nødt til at resumere problemstillingen i min bog ganske kort, hvilket kan gøres i følgende 5 punkter:

* Dr. polit., professor ved Københavns Universitet.

1. Undersøgelsen går primært ud på at belyse, under hvilke betingelser stabile priser og fuld beskæftigelse kan forenes.
2. Prisstigningen fra 1949 til 1959 må i væsentlig grad forklares ved danske forhold – og ikke alene, som det ofte gøres, ved henvisning til den internationale prisudvikling.¹
3. Lønstigning ved overenskomstfornyelser har pr. år ikke været større end stigningen i realnationalproduktet i den undersøgte periode.
4. Den automatiske pristalsregulering kan ikke siges at være en indbygget inflationsmekanisme, men må snarere ses som en garanti for, at de indgåede aftaler overholdes.
5. Lønglidningen bliver derfor en afgørende faktor for prisstabilitet varierende efter, i hvilken grad fordelingen kan ændres ved forøgelse af omkostningsniveauet.

Herved ses berettigelsen af at foretage en selvstændig undersøgelse af lønglidningen. Geltings indvending er derfor næppe helt holdbar, hvis der sigtes til den problemstilling, jeg har valgt i bogen.

Min konklusion går ud på, at der ikke kan påvises nogen nær sammen-

Figur 1.

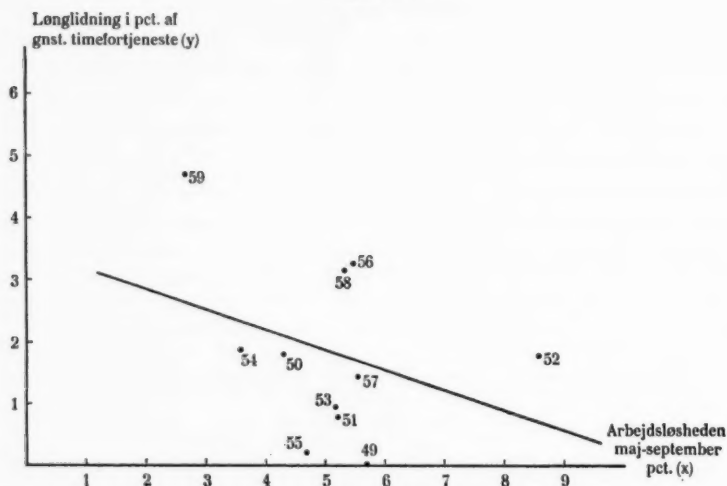

Fig. 1. Lønglidning og arbejdsløshed 1949–1960.

1. Det er blevet kritiseret, at jeg ikke har været opmærksom på, at beregningen af bruttonationalproduktet i løbende og faste priser bevirker, at f.eks. bytteforholdsforbedring i form af faldende importpriser vil give stigende prisniveau, når man dividerer de to tal op i hinanden. Da dette forhold ikke har været af væsentlig betydning i perioden 1953–1958, er fejlen næppe afgørende. I øvrigt er jo også anvendt detailpristallet.

hæng mellem lønglidning og beskæftigelsesgrad. Det kan dog på ingen måde siges, at de er ganske uafhængige af hinanden – dette gælder navnlig, når beskæftigelsen er meget høj, hvilket vi fik et levende indtryk af, da vi i efteråret 1959 og foråret 1960 sendte referaterne af samtalerne med virksomhederne ud til godkendelse. Her blev det i flere tilfælde sagt, at tonen ville have været væsentlig forskellig, hvis samtalerne var sket på dette tidspunkt. Det er klart, at disse udtalelser farvede konklusionerne i bogen, således som det fremgår på side 161.

Et statistisk udtryk for konklusionens holdbarhed illustreres i figur 1, hvor sammenhængen mellem lønglidning fra april kvartal i det anførte år til april kvartal i det følgende år er anført som funktion af arbejdsløsheden.

En korrelationsberegning² giver, idet y er lønglidningen i procent og x arbejdsløshedsprocenten,

$$y = 3.53 - 0.33x \quad (\text{korrelationskoefficient} - 0.35)$$

Jeg synes derfor endnu ikke, at der er nogen grund til at opgive det standpunkt, at der næppe er nogen nær sammenhæng mellem lønglidning og beskæftigelsesgrad.

Det er muligt, at min bog i almindelighed giver udtryk for skepsis med hensyn til sammenhængen mellem lønudvikling og nogle få variable, og at det er denne mere ubestemte skepsis, der ligger bag professor Gellings indvending.

Vi var under arbejdet med bogen inde på mange forskellige lønteorier, men syntes ikke rigtig, at nogen af dem var helt overbevisende. De forskellige opfattelser skal belyses i følgende to afsnit.

1. Empiriske sammenhænge.

I lønteorier indgår i vekslende blanding navnlig fem komponenter:

1. Kapitalapparatet.
2. Beskæftigelsen, eventuelt ændringer i beskæftigelsen.
3. Prisændringer med større eller mindre timelag.
4. Udviklingen i andre lande.
5. Tiden (trendfaktor).

ad 1. Kapitalapparatet. I fordelingsteorien går dette langt tilbage i teori-historien og har betydelig udbredelse stadigvæk. De fleste afviser, men mange anvender, en Cobb-Douglas funktion til at forklare den ofte konstaterede faste lønandel af nationalproduktet.³ I min

2). Beregningerne og udarbejdelse af figurerne er foretaget af assistent I. Konradsen.

3). Den simpleste funktionstype er $P = L^\alpha K^{1-\alpha}$, hvor P er produktion, L arbejdskraft og K kapitalapparatet. Ved partiel differentiation, hvorved forudsættes, at lønnen

undersøgelse er der sat et spørgsmålstegn ved den konstante lønandel – særlig når man ser på enkelte grupper og ikke blot på totalstørrelserne, jfr. kapitel 6.

ad 2 og 3. Beskæftigelse og prisændringer. Vi havde oprindeligt tænkt os, at der ville være en helt klar sammenhæng mellem lønudvikling og beskæftigelse, men denne overbevisning smuldrede efterhånden væk.

Der er i de senere år foretaget flere undersøgelser over længere perioder. Den mest kendte er vel Phillips,⁴ som anvender engelske erfaringer fra 1861–1957. Det virker ret opsigtsvækkende, at han anvender samme funktion for hele perioden. Prisudviklingen indgår ikke som forklarende variabel, idet han benytter funktionen

$$\log (y + a) = b + c \log x$$

hvor y og x er henholdsvis den procentvise lønstigning og arbejdsløshedsprocenten.

Beregningerne giver

$$\log (y + 0.900) = 0.984 - 1.394 \log x$$

Under forudsætning af en produktivitetsstigning på 2 pct. pr. år, hævder Phillips, at man vil få stabile priser ved en arbejdsløshed på $2\frac{1}{2}$ pct. og stabile lønninger ved en arbejdsløshed på $5\frac{1}{2}$ pct. Heri indgår dog nogle ikke diskuterende forudsætninger om prisdannelsen, nemlig at avancerne er en konstant andel af lønudgifterne.

Dicks-Mireaux og Dow har undersøgt perioden 1946–56 for England,⁵ og her anvendes foruden beskæftigelsen også en Trend-faktor og prisudviklingen som forklarende variable. Denne model er mere udbygget, men minder i og for sig om den af Gelting anvendte, der er

$$y = a + bx + cp$$

hvor y og x er de sædvanlige symboler og p den procentvise ændring i priserne.

Geltings beregning giver

er lig med grænseproduktet, fås lønandelen αP og profitandelen $(1-\alpha)P$. En isokvant har konstant elasticitet, og substitutionselasticiteten, der er forholdet mellem den relative ændring i det marginale substitutionsforhold og den relative ændring i faktorproportionerne, er konstant lig 1.

4). A. W. Phillips, *The Relation Between Unemployment and the Rate of Change of Money Wage Rates in the United Kingdom, 1861–1957*, *Economica* 1958. En tilsvarende undersøgelse for U.S.A. 1900–1958 er foretaget i et ikke offentliggjort memorandum af R. J. Bhatia, Den internationale Valutafond. Phillips undgår, at bevægelsen i beskæftigelsen kommer til at spille en rolle, se anførte sted, side 290.

5). *The Determinants of Wage Inflation*, *Journal of the Royal Statistical Society*, 1959.

$$y = 6.65 - 0.77x + 0.91p$$

hvilket indebærer, at lønnen vil være konstant ved konstante priser og en arbejdsløshedsprocent på knap 9 (6.65 : 0.77). Da prisudviklingen er faseforskuet, således at den svarer nogenlunde til det timelag, der går mellem prisstigning og automatisk lønregulering, og da koefficienten ikke afviger væsentlig fra den faktisk anvendte, kan man i og for sig lige så godt anvende sin viden om pristalsreguleringen og direkte søge en sammenhæng mellem den således definerede stigning i realløn $r = y - p$ og arbejdsløshedsprocenten⁶.

Man kan enten anvende Geltings funktion

$$r = a + bx$$

eller

$$\log r = \log a + b \log x$$

De to funktionstyper fremgår af figur 2.

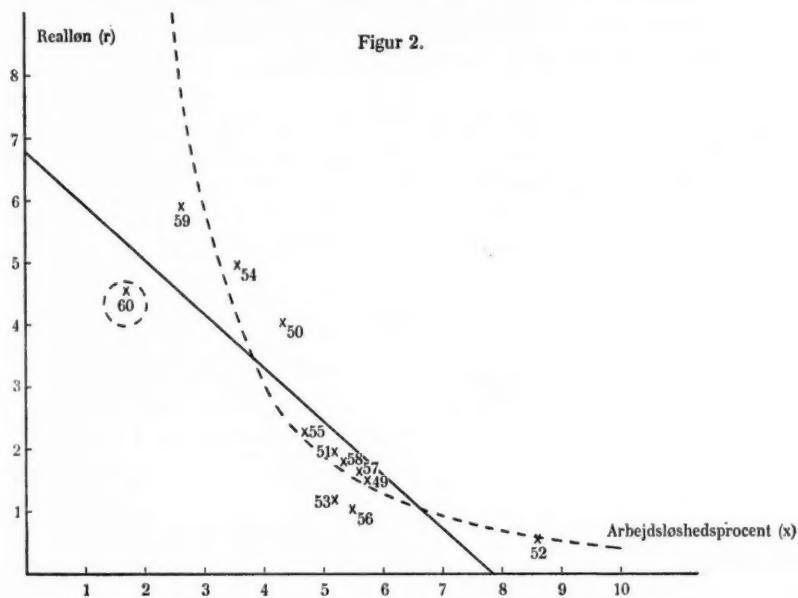

Fig. 2. Realløn (pct.vis stigning) og arbejdsløshed.

Det fremgår umiddelbart, at funktionernes yderværdier er meget forskellige.

Geltings funktion giver

$$r = 6.777 - 0.862x \text{ (korrelationskoefficient — 0.85)}$$

6). Ideen hertil er fremkommet ved samtaler med amanuensis Karl Vind, som har foretaget beregningen og foreslået den anvendte funktion.

Den anden funktion giver (i beregningen er 1960 udskudt)

$$r = \frac{68.72}{x^{2.235}} \text{ (korrelationskoefficient -0,93)}$$

Den første giver stabil realløn ved en arbejdsløshed på knap 8 pct. mod 9 pct. i den oprindelige funktion. Den anden nærmer sig asymptotisk til begge akser, men stiger væsentlig stærkere end Geltings udtryk, når arbejdsløsheden falder. Funktionen minder iøvrigt om Phillips. Det er klart, at den er uanvendelig for små værdier af x .

Det ses endvidere klart af figur 2, at formen på Geltings funktion helt afhænger af årene 1952 og 1960, hvoraf navnlig den sidste ikke passer ind i billedet. Året 1952 var præget af de forudgående kriseforlig. Hvis man udskyder begge år, får man en ganske anden sammenhæng, nemlig stabil realløn ved ca. 6 pct. arbejdsløshed.

Allerede dette viser, at man næppe kan tale om nogen entydig sammenhæng. Man kan frit vælge mellem en række forskellige funktionstyper, der giver forskellige resultater.

- ad 4. Udviklingen i andre lande. Vi har under arbejdet med bogen også diskuteret, hvor nær sammenhængen er med udviklingen i andre lande, jfr. bl.a. tabel 8, side 74.

I figur 3 og 4 er der forsøgsvis foretaget en sammenligning mellem lønudviklingen i Danmark og henholdsvis England og Sverige.

Figur 3.

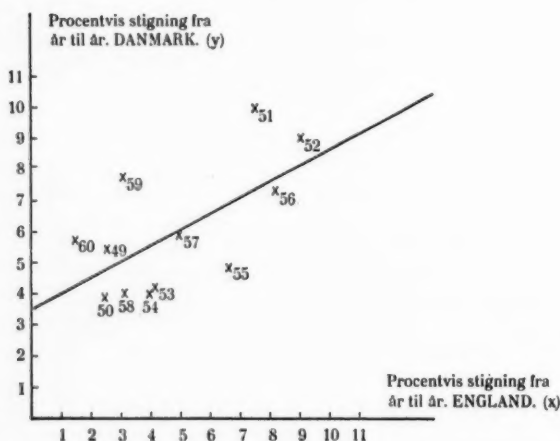

Fig. 3. Lønuvikling i Danmark og England.

For Danmark (y) – England (x) fås resultatet

$$y = 3.55 + 0.52x \quad (\text{korrelationskoefficient } 0.62)$$

For Danmark (y) – Sverige (x) fås

$$y = 3.96 + 0.28x \quad (\text{korrelationskoefficient } 0.79)$$

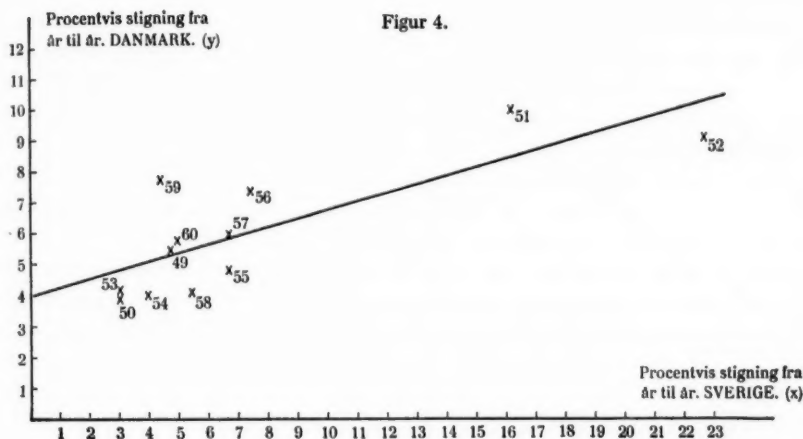

Fig. 4. Lønudvikling i Danmark og Sverige.

Sammenhængen er således ikke overbevisende, men det er sandsynligt, at den ville kunne forbedres, hvis man tog nogle år ad gangen.

- ad 5. Tiden (trendfaktor). Det mest overraskende resultat var, at timelønnen i alt steg med nogenlunde samme procent om året. Denne hypotese kunne prøves ved følgende funktion.

$$\log l = a + bt$$

hvor l er et glidende gennemsnit over kvartaler af timelønnen, jfr. figur 5.

Beregningen giver følgende resultat

$$\log l = 0.471 + 0.0063t \quad (\text{korrelationskoefficient } 0.9949)$$

Bedre sammenhæng kan man vel næppe ønske.

Det fremgår af figur 5, at observationerne ikke opfylder D-testet for afvigelserne om regressionslinien, men det ville man heller næppe kunne vente, når der er tale om et glidende gennemsnit. Hvis de enkelte kvartaler afmærkes, får man en nogenlunde tilfredsstillende spredning fra 1953 til 1960, men ikke i den første periode.

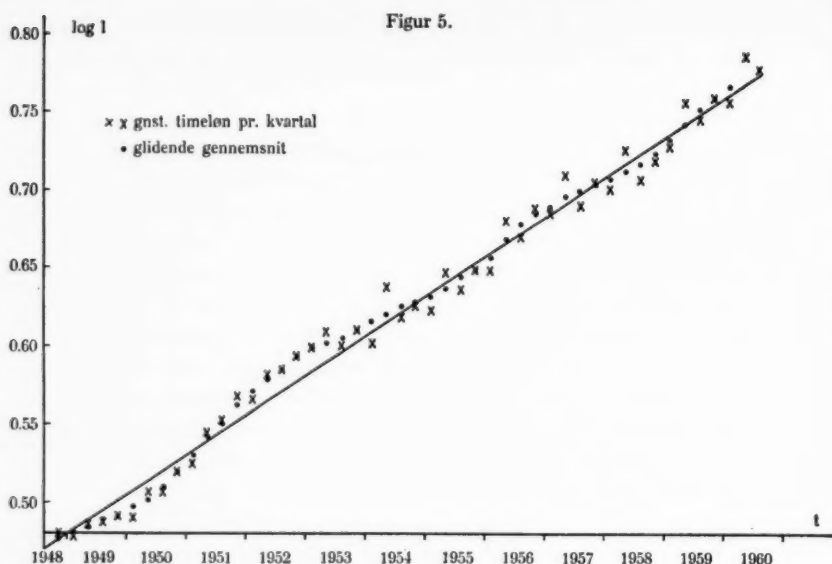

Fig. 5. Gennemsnitlig timeløn.

II. Lønteoretiske bemærkninger.

Foranstående beregninger skulle i og for sig være et skoleeksempel på, at man kan få støtte for næsten enhver model, og det var sådanne overvejelser, der førte os til det resultat, at det ville være nyttigt at skaffe os mere viden om forholdene ved samtaler med ledere af virksomheder og fagforbund.

A priori kan der gives gode grunde for hver af de fem elementer, der er diskuteret ovenfor.

En Cobb-Douglas funktion kan begrundes med en empirisk bestemt produktionsfunktion og en forudsætning om løn efter grænseprodukt.

De to sidste elementer – andre lande og tiden – kan begrundes med henholdsvis inspiration og behov for at se resultater.

Timeløn som funktion af beskæftigelsesgrad – eventuelt tillige ændringsretningen – er en umiddelbar sandsynlig sammenhæng efter et almindeligt udbud – efterspørgselsmønster.

Derimod er det ikke helt så klart, at prisændringer kan komme med i denne forklaring.

Geltning indvender mod min fremgangsmåde, at det ikke er rimeligt at dele op i tre komponenter (overenskomst, pristalsregulering og lønglidning). De bør alle slås sammen, fordi det er den samlede løn, hver part er interesseret i.

Ikke desto mindre indgår prisudviklingen som en additiv faktor i Geltings funktion. Som den er opstillet, må den være uden funktionel sammenhæng med beskæftigelsesgraden og kan derfor analyseres særskilt. Hos Gelting får man altså to særskilte komponenter – mod tre hos mig. Hvor kan man vide, hvad der er bedst?

Vi delte op i overenskomstændringer og lønglidning, bl.a. for at efterprøve, om det måtte formodes at være rigtigt, at markedsmekanismen ved lønglidning genoprettede en kunstig lønstruktur, der var skabt ved overenskomst. Vi kunne ikke finde denne tese bekræftet, men den kan vel kun efterprøves ved at dele op i de forskellige lønkomponenter.

Men selv om vi holder os til Geltings to komponenter, der skal have hver sin forklaring, er sagen ikke ganske enkel. Det kunne argumenteres, at fagforeningerne ved en arbejdsløshed på 6 eller 9 pct. – hvilken funktion man nu vælger – bliver så svage, at reallønnen ikke kan stige. Hvis priserne begynder at stige, virker det stimulerende på fagforeningerne, der kræver kompensation for faldet i reallønnen. Imidlertid må arbejdsgiverne modstand være forskellig, eftersom det er importpriserne eller eksportpriserne, der stiger. Ligeså må reaktionen være forskellig, eftersom arbejdsgiverne kan vælte en lønstigning over på priserne eller ej.

Jeg er derfor ikke helt enig med Gelting, når han hævder, at relationen timelønsstigning – beskæftigelsesgrad er essentielt dynamisk, mens dette ikke gælder timelønsstigning – prisudvikling. Hvis prisniveauet fuldstændig bestemmes af omverdenen, under forudsætning af faste valutakurser, så kan begge relationer analyseres i en statisk ligevægtsmodel. (Den eneste komplikation bliver den årlige vækst, der skal fordeles og derved betinger en vis årlig stigning i timelønnen). Det er forudsætningerne hos professor Jørgen Pedersen og hos lektor Vibe-Pedersen. Hvis man ikke akcepterer denne pristeori – hvilket man vanskeligt kan gøre, når man ser de betydelige forskelle i prisudviklingen i en række lande gennem en årrække – så bliver sammenhængen mellem alle tre faktorer essentielt dynamisk, hvilket er det synspunkt, der fremgår af min bog.

Absolut profit eller profitandel, investeringsfunktion, efterspørgselspres, lønstigning og prisdannelsesproces (herunder udlandets indflydelse) må indgå som væsentlige elementer i enhver løn- og beskæftigelsesteori, og jeg har svært ved at se, at nogen af disse sammenhænge hører hjemme i statisk teori, men andre i dynamisk.⁷

Derimod fremgår det af diskussionen i min bog, at jeg ikke mener, at profitandelen er entydigt determineret som i en elementær partiel analyse, hvilket de seneste års udvikling efter min opfattelse har vist, idet en over-skudsefterspørgsel efter arbejdskraft med en relativ stærk stigning i profit-

7). Det er muligt, at jeg har misforstået, hvad Gelting sigter til med udtrykket essentielt dynamisk.

ten kun har givet sig udslag i en relativ begrænset stigning i lønnen (lønstigningen fra 1959 til 1960).

Mit standpunkt kan formuleres på den måde, at jeg nok mener, at der er en væsentlig sammenhæng mellem efterspørgselspres og lønstigning, når man befinder sig i yderpunkterne (meget høj eller meget lav beskæftigelse), men i mellemtilfældene er sammenhængen ikke klar. Dette standpunkt fremhæves iøvrigt også i den nylig udkomne OEEC-rapport *The Problem of Rising Prices* (se særlig side 49). Det er en rigtig følge af dette synspunkt, at den økonomiske politik får større mulighed for at påvirke udviklingen uden at regulere beskæftigelsen.

MEDDELELSER OG OVERSIGTER

OMSÆTNINGSVÆRDIEN AF STÆRKE DRIKKE

Den danske befolknings alkoholudgifter

I sammenhæng med forhandlingerne på den internationale kongres om alkohol og alkoholisme, der afholdtes i Stockholm i august 1960, har »Bureau International contre l'Alcoolisme« i Lausanne, der var kongressens arrangør, og som i det daglige beskæftiger sig med alkoholforskning, indledet en undersøgelse af alkoholudgifternes størrelse i en række lande. For Danmarks vedkommende rettede bureauet henvendelse til den i 1947 nedsatte alkoholkommission, men kom en postgang for sent, idet kommissionen netop i eftersommeren 1960 havde udsendt sin betænkningens sidste del og dermed tilendebragt sit arbejde. Bureauet søgte derefter at finde frem til kommissionsmedlemmer, der i særlig grad var fortrolige med alkoholstatistik og alkoholbeskatning, og som derfor skulle have betingelser for at foretage de forskellige beregninger. Dette er baggrunden for den nedenfor givne redegørelse, som hovedsagelig refererer sig til året 1959.

I den af Det statistiske Departement årligt udsendte produktionsstatistik kan man, for så vidt angår sådanne alkoholholdige drikkevarer, der er genstand for fremstilling her i landet, se, hvor stor produktionsværdien har været i indberetningsåret. Det sidst udkomne hæfte omhandler forholdene i året 1959, og opgørelsen viser følgende resultat, når skatterne ikke medregnes:

Bryggerier	Produktionsværdi
Beskattet øl	323,2 mill. kr.
Skattefrit øl	32,5 » »
Ialt ...	355,7 mill. kr.
Spritfabrikker*)	41,1 » »
Frugtvinfabrikker*)	ca. 5,0 » »
Tilsammen ..	401,8 mill. kr.

* Der er set bort fra produktionsværdien af spiritus til tekniske og medicinske formål, gær, frugtsafter, most, o. lign.

Når produktionsværdien af det skattefrie øl, der bør holdes uden for beregninger af, hvad befolkningen giver ud til køb af alkoholholdige drikke, går fra, udkommer da som den samlede værdi af de tre industrigrenes produktion i *ubeskattet tilstand* et beløb af 369,3 mill. kr. Yderligere bør formentlig værdien af det beskattede *alkoholsvage øl* fradrages, da disse ølsorter ikke betragtes som »stærke drikke« i beværterlovens forstand (hertil henregnes spiritus, vine samt øl med et alkoholindhold af 2¼ vægtprocent eller derover). Sluttallet kommer da ned på 361,8 mill. kr.

Det skulle vel kunne lade sig gøre med udgangspunkt heri at anslå forbrugernes totaludgift til alkoholholdige drikke ved først at tillægge skattebetalingerne og derefter beregne den gennemsnitlige grossist- og detailavance, men da *de importerede mængder* alkoholdrikke ikke er med, måtte det tal, hvortil man nåede, suppleres med den salgsværdi, som de udenlandske drikkevarer repræsenterer. Det er da simpelt at benytte den årlige *forbrugsstatistik* som basis for beregningerne. Post for post må de i årets løb solgte (forbrugte) mængder multipliceres med

gennemsnitspriserne af fabrik eller grossist, hvorved skattebeløbene, der er en bestanddel af priserne, kommer med. Til de fundne tal skal så føjes detailavancen, hvis størrelse imidlertid afhænger af, om salget finder sted i butikker eller på beværtningssteder (ordet brugt i videste betydning).

For restauranternes vedkommende kan værdien af omsætningen af stærke drikke uden videre aflæses af opgørelserne over, hvad den ved udskænkning erlagte omsætningsafgift (25 pct. af serveringsprisen incl. afgiftsbeløbet) har indbragt det offentlige. Efter Statistisk Årbog androg i 1959 restauranternes samlede afgiftsydelse på denne konto 113,45 mill. kr., hvortil svarer en salgsindtægt af 453,8 mill. kr. Dette beløb angiver ikke fuldt ud, hvad det har kostet gæsterne at nyde stærke drikke udenfor hjemmets vægge, idet udgiften til *drikkepenge* skal tillægges. Man kan antagelig sætte den til 15 pct. af serveringsbeløbet. Selv om måske nogle nøjes med at give 12½ pct. (særlig på større regninger), overstiger drikkepengene ved småserveringer som regel langt 15 pct.

Hvis det af restaurant-opgørelserne også fremgik, hvor store *varemængder* afgiftsbeløbene svarede til, ville det være en forholdsvis let sag at finde, hvor stor værdi det samlede detailsalg af stærke drikke havde. Det kan imidlertid ikke ses, og der er da ikke andet at gøre end at søge skønsmæssigt at fastsætte henholdsvis detailhandlernes og restauratørernes andel af engrosomsætningen¹. For samtlige drikkevarers vedkommende overstiger detailsalget langt restaurantsalget, og med støtte i fagfolks udtalelser om, hvorledes de to talstørrelser formentlig bør ansættes, skulle der kunne arbejdes med følgende forholdstal:

	Detailsalg	Restaurantsalg
	pct.	pct.
Spiritus	78	22
Bordvine	90	10
Hede vine	87,5	12,5
Pilsner- og lagerøl (skattekl. 1)	77,5	22,5
Luksusøl	75	25

Frugtvine er ikke taget med, da restaurantsalget af de herhenhørende varer vistnok er så ubetydeligt, at det kan forsvares at lade det ude af betragtning.

Når disse fordelingstal anvendes på den for 1959 publicerede forbrugsstatistik, fremkommer der to rækker – detailomsætningen og restaurantomsætningen –, hvis enkelte led skal multipliceres med de respektive gennemsnitspriser af fabrik eller grossist, hvorefter henholdsvis butiksavancen og udskækningsavancen tillægges. Spørgsmålet er så, hvorledes disse gennemsnitspriser udfindes. For så vidt angår øllet, er der ikke så mange talstørrelser at operere med, da antallet af øltyper ikke er så stort, og da såvel de priser, som bryggerierne beregner sig, som detailhandlernes normale fortjeneste ligger i et nogenlunde fast leje². Det samme kan siges

1. Inspektoratet for øl- og spiritusbeskatningen indkræver ganske vist af kontrolhensyn oplysninger fra alle leverandører af stærke drikke til restauratører om, hvor store mængder af hver slags alkoholdrikke den enkelte restauratør har fået, og teoretisk skulle der altså være mulighed for at konstatere, hvad der som helhed er solgt af hver varegruppe. Materialet forefindes imidlertid rundt om på toldstederne, og det vil kræve en meget stor arbejdsindsats at samle og bearbejde de titusinder af indberetninger.
2. Den af Trustkommissionen i 1960 afgivne betænkning om bryggeriernes arbejdsforhold («Bryggeribranchen») indeholder et rigt materiale til belysning af ølpriserens bevægelser og den af bryggerierne førte prispolitik.

om de af A/S De Danske Spritfabrikker fremstillede sorter brændevin og akvavit og ligeledes om sådanne mærker spirituosa, der er indført på flaske (cognac, whisky, likører o.s.v.), idet vinbranchen her har fastlagt detailpriserne. Yderligere gælder det forøvrigt om såvel spritfabrikernes andre produkter som de Heering'ske likør-mærker. Sondringen mellem fastlagte og frie priser på spirituosa har dog ikke større interesse i denne sammenhæng, fordi der ved salg af de herhenhørende varer stadig skal svares omsætningsafgift *på procentbasis*, medens omsætningsafgiften ved salg af vin udgår med faste beløb pr. liter varierende efter vinenes art og indførselsmåde (på flaske eller fustage). Om øllet gælder det, at den omsætningsafgift, der oprindeligt svarede ved salget, nu er indregnet i ølskatten.

Afgiftssatsen for spiritus er 43 pct. af salgsprisen incl. afgiftsbeløbet (ligesom den tidligere var det for samtlige drikkevarers vedkommende), og når det vides, at statens indtægt af denne del af alkoholbeskatningen udgjorde 92.182.000 kr. i finansåret 1959-60, kan den samlede engros-salgsværdi af spiritus findes ved at multiplicere dette tal med $\frac{100}{43}$, hvilket giver 214.376.000 kr. Heraf skulle 78 pct.

eller 167.213.000 kr. falde på detailsalget og 22 pct. eller 47.163.000 kr. på restaurantsalget. Nu er finansåret ikke det samme som kalenderåret, og der er da den mulighed, at salget i det kvartal, som hører til kalenderåret 1960, afviger fra salget i 1. kvartal 1959. Det gør det, eftersom alkoholforbruget praktisk taget over hele linien har været stigende siden 1958. De ovenfor anførte tal skulle da reduceres lidt under hensyn hertil, men det kan formentlig forsvares at lade dem passere uafkortede, da beregningerne alligevel for en stor del hviler på skøn.

På vinens afsætningsområde er opgaven vanskeligere, da der udbydes et overordentlig stort antal sorter og mærker, og der kun foreligger lidet til belysning af, hvorledes de afsatte mængder fordeler sig kvalitetsmæssigt. Det kan kun ses, at salget af udenlandske originalvarer (vine, der er indført på flaske) udgør en højst beskednen andel af det samlede salg, og at der i løbet af de sidste 5-6 år er indtrådt en forskydning indenfor rammerne af den samlede import. For bordvinenes vedkommende var Frankrig og Spanien tidligere nogenlunde jævnbyrdige som leverandørlande, og for de hede vines vedkommende lå Portugal i spidsen. Nu er Spanien løbet langt forud for Frankrig som leverandør af bordvine, og ved salg af hede vine er Spanien ligeledes det førende land. Siden 1953 har således importen af portvine været stagnerende, medens importen af sherry er blevet mere end fordoblet. Under hensyn hertil synes det forsvarligt at regne med de efterfølgende gennemsnitspriser i engroshandelen pr. flaske á 72 cl:

Bordvine	{ på flaske.....	24,00 kr.
	» fustage.....	7,20 »
Hede vine	{ på flaske.....	24,00 »
	» fustage.....	12,00 »

Til samtlige disse priser skal der overslagsvis føjes en detailavance af 25 pct. i gennemsnit, svarende til 20 pct. af udsalgsprisen. For vine af indenlandsk tilvirkning (frugtvine) kan gennemsnitsprisen pr. flaske formentlig sættes til 6,40 kr.

Der kan herefter opstilles følgende udgiftsoverslag for samtlige arter af stærke drikke, hvis der regnes med de viste avancesatser og med flasker af den ovenfor angivne størrelse for så vidt angår spiritus og vine. For øllets vedkommende anvendes omregningstallet 285 halvflasker pr. hl.

OPGØRELSE AF BEFOLKNINGENS ALKOHOLUDGIFTER I 1959

Butikssalg:

1.000 kr.

Spiritus	{ engrosværdi.....	167.213	193.967
	{ 16 pct.s avance.....	26.754	
Bordvine	{ på flaske.....	2.230	
	{ på fustage.....	48.240	
Hede vine	{ på flaske.....	549	
	{ på fustage.....	70.837	
		121.856	
	25 pct.s avance.....	30.464	152.320
Frugtvine	{ engrosværdi.....	27.556	34.445
	{ 25 pct.s avance.....	6.889	

Øl:

Skatteklasse 1			
	Engrosværdi (73,5 øre pr. flaske).....	385.753	
	Avance ca. 10 øre pr. flaske.....	52.347	
Luksusøl A og B			
	Engrosværdi (98 og 112 øre pr. flaske).....	47.900	
	Avance 15-16 og 18-19 øre pr. flaske).....	7.817	493.817
	Tilsammen (afrundet)...		875.000

Restaurantsalg:

Spiritus	{ engrosværdi.....	47.163	116.335
	{ 85 pct.s avance.....	40.088	
	{ omsætningsafgift.....	29.084	
Bordvine	{ engrosværdi.....	5.608	14.954
	{ 100 pct.s avance.....	5.608	
	{ omsætningsafgift.....	3.738	
Hede vine	{ engrosværdi.....	10.198	25.835
	{ 90 pct.s avance.....	9.178	
	{ omsætningsafgift.....	6.459	

Øl

Skatteklasse 1	{ engrosværdi.....	110.639	
	{ 75 pct.s avance.....	82.979	
	{ omsætningsafgift.....	64.539	
Luksusøl A og B	{ engrosværdi.....	15.998	297.618
	{ 85 pct.s avance.....	13.598	
	{ omsætningsafgift.....	9.865	

Tilsammen (afrundet) 455.000

Drikkepenge (15 pct.).....	68.000
Restaurantudgift ialt.....	523.000
Udgift ved køb i butikker.....	875.000
Samlet alkoholudgift.....	1.398.000
afrundes til.....	1.400.000

SAMMENDRAG

Udgift til køb af spiritus.....	310.000
» » » » indførte vine.....	193.000
» » » » frugtvine.....	35.000
» » » » øl af skatteklasse 1.....	697.000
» » » » luksusøl A og B.....	95.000
» » drikkepenge.....	68.000
Tilsammen...	<u>1.398.000</u>

Det vil ikke være vanskeligt at finde svage punkter i den således foretagne opgørelse. Navnlig kan det være genstand for tvivl, om den benyttede fordeling mellem detailomsætning og restaurationsomsætning helt rammer det rigtige, men der kan i hvert fald kun være tale om forskydninger mellem de enkelte vareposter indbyrdes, idet summen af udskækningsbeløbene, der afrundet udgør 455.000.000 kr., ligger meget nær op ad den foran angivne værdi af restauranternes salg af stærke drikke i 1959 (453.8 mill. kr.). Det kan vel også diskuteres, om vinenes gennemsnitspriser er ansat korrekt. Det spiller dog en mindre rolle, fordi udgiften til indkøb af vine er en ret underordnet post på regnskabet. Det udfundne sluttal harmonerer under alle omstændigheder meget godt med det, der fremkom ved en for året 1950 foretagen opgørelse, hvis resultat meddeltes i fagtidsskriftet BRYGMESTEREN's junihefte 1952. Regningen på befolkningens alkoholudgifter løb da op til ca. 925 mill. kr. Siden er pristallet steget med op imod 40 pct., og anvendes dette stigningstal på 1950-udgiftsbeløbet, skulle udgiften i 1959 andrage rundt 1.300 mill. kr. Alkoholforbruget var imidlertid væsentlig større i 1959 end i 1950, men på den anden side er alkoholpriserne ikke på alle punkter steget med 40 pct. Således ligger priserne på de danske brændevins- og akvavitmærker kun omtrent 20 pct. højere end i 1950. Det tillæg og det fradrag der skal gøres under hensyn til disse forhold, vil formentlig bevirke, at slutsummen alligevel kommer op på det konstaterede niveau. I beregningerne indgår også virkningerne af de i mellemtiden gennemførte forhøjelser af den ved engrossalg svarede omsætningsafgift.

Også den omstændighed, at tallet 1.400 mill. kr. falder forbløffende nøje sammen med det, som man når til ved at gå ud fra Det statistiske Departements ansættelse af engrosværdien af de omsatte mængder spiritus og øl (se de konjunkturtabeller, der regelmæssigt ledsager »Statistiske Efterretninger«), tyder på, at slutresultatet er rigtigt. For året 1959 er departementet kommet til det resultat, at engrosværdien inclusive skattebeløbene androg 776 mill. kr. for de to vareklasser tilsammen, hvilket stemmer særdeles godt med summen af de i tabellen opførte tal (774,7 mill. kr.), når der ses bort fra udskækningsafgiften (som departementet heller ikke medregner). Hertil skal lægges engrosværdien af vinsalget, hvorefter tallet kommer op på 939,9 mill. kr. Heraf har restauratørerne aftaget for rundt regnet 190 mill. kr. De af detailhandlere og restauratører indtjente avancer udgjorde i henhold til tabellen 124,3 og 151,5 mill. kr., og den hele salgsværdi skulle da blive 1.215,6 mill. kr. Dertil skal lægges den ved restaurantomsætningen svarede udskækningsafgift, som skulle have indbragt staten 113,75 mill. kr., hvis man går ud fra opgørelsen i tabellen af restauranternes samlede salg af stærke drikke. Det giver næsten på øre det beløb, hvormed opstillingen slutter, når der ses bort fra drikkepengene (1.329,3 mod 1.330 mill. kr.)

Hvis den samlede alkoholudgift – sat til 1.400 mill. kr. – fordeles på antallet af voksne (over 15 år), der ved begyndelsen af 1959 var 3.356.300, bliver den enkeltes part ca. 417 kr. Det er noget mindre end, hvad der medgik til tobak i det samme år,

og iøvrigt må det erindres, at alkoholudgiften til forskel fra tobaksudgiften omfatter en væsentlig del af »udendørsudgifterne«, idet besøg på restauranter og forlystelses-etablisser forudsætter, at der nydes noget drikkeligt (i eller uden forbindelse med indtagelsen af et måltid), hvorved de fleste overensstemmende med skik og brug forestiller sig, at det skal være en eller anden form for alkoholholdige drikke. De tager næppe heller fejl, hvis de går ud fra, at i hvert fald restaurantpersonalet helst ser, at bestillingen afgives under indtryk heraf. Restaurantandelen af den samlede alkoholudgift har således til en vis grad karakter af en art entré til de pågældende forretninger.

I betragtning af, at året 1959 som helhed var et godt år med stigende beskæftigelse og levestandard, må alkoholudgiften vistnok betegnes som ret beskeden, og hvad enten man anlægger økonomiske eller sociale synspunkter, er der i hvert fald intet foruroligende i den siden 1950 indtrådte stigning. Af totalbeløbet gik ca. 635 mill. kr. til staten i skikkelse af indenlandske afgifter af produktion og salg af spiritus, vine og øl. Yderligere tog staten lidt over 10 mill. kr. ind i toldindtægt af indførte varer af denne art. Det bliver tilsammen ikke langt fra halvdelen af det hele udgiftsbeløb. Stillingen var omtrent den samme i 1950, da skatte- og toldindtægten udgjorde ca. 455 mill. kr. af en totaludgift af 925 mill. kr. (staten har således ikke forstærket sine krav).

Målt med nationalregnskabet's udgifter til alt, hvad der indgår under begrebet privat konsum, er der heller intet bemærkelsesværdigt ved den stedfundne bevægelse. I 1950 ansattes de herhenhørende beløb til ialt 15,8 milliarder kr., medens de for 1959 opgjordes til 25,4. Det giver »alkoholprocenter« på henholdsvis 5,84 og 5,52, og befolkningen skulle da snarest bruge forholdsvis mindre til anskaffelse af alkoholholdige drikke i 1959 end i 1950 (men forholdsvis mere til tobak). Procenttallene udviser en pæn overensstemmelse med de i Norge og Sverige på samme grundlag beregnede. Norge ligger noget lavere (men har også et lavere alkoholforbrug pr. hoved af befolkningen) med 4,6 pct. for 1959, Sverige en smule højere med 5,66. I det sidstnævnte land var totaludgiften meget nær ved 2 milliarder kr., i Norge brugtes der lige ved 850 mill. kr. til alkoholindkøb.

Sven Røgdin.*

* Fhv. docent ved Den polytekniske Læreanstalt.

SUBOPTIMERING AF INFORMATIONSPARAMETEREN

Kommentarer til *Vagn Madsen*: »Regnskabsvæsenets opgaver og problemer i ny belysning.«¹

1. Til de handlingsparametre, en virksomhed råder over, hører dens evne og vilje til at skaffe sig relevant information til sine afgørelser. På linie med virksomhedens indkøbspolitik, produktionspolitik, salgspolitik og disses del-politiker kunne man tale om virksomhedens informationspolitik. Det har hidtil ikke været almindeligt at gøre det, og professor *Vagn Madsen* gør det da heller ikke i sin bog *Regnskabsvæsenets opgaver og problemer i ny belysning*, som her skal gøres til genstand for nogle anmelderagtige betragtninger.

Ikke desto mindre må man, når man taler om virksomhedens regnskabsvæsen, tage udgangspunkt i den synsvinkel, fra hvilken man ser regnskabet som et led i virksomhedens informationspolitik. Det er jo denne man kan – og som økonom bør – suboptimere i henhold til et givet formål. Er virksomhedens formål f.eks.

1. Scandinavian University Books, Gyldendal, København 1959, 240 s., kr. 45.

gevinstmaksimering, defineret på en nærmere bestemt måde, må regnskabsvæsenets opgave være at bidrage til dette formål på en sådan måde, at grænseregnskabsomkostningerne er lig med den grænseindtægt, der for virksomheden som helhed flyder af den sidste krone givet ud på informationsparameteren.

Har en virksomhed andre formål end gevinstmaksimering, er det klart at informationspolitikken må tjene disse formål. Informationsparameteren vil være i optimum, når formålskombinationen ikke bliver bedre opfyldt ved ændringer i informationsparameteren partielt eller i kombination med andre parametre. Det må fastholdes at informationspolitikken er lige så vigtig som alle andre politikker, men den er på den anden side heller ikke vigtigere, – som nogle er tilbøjelige til at mene.

Totaloptimum i en virksomhed involverer, at man med formålsformuleringen som vurderingsgrundlag også har suboptimeret informationspolitikken, eller rettere alle de del-politikker, den er sammensat af. For der eksisterer (eller bør eksistere) adskillige principielt lige vigtige underafdelinger af informationspolitikken. Man kan f.eks. tale om en del-politik for rå-information med sit specielle indsamlingsapparat, som kan være helt forskellig fra en delpolitik for behandlet information med sit specielle behandlingsapparat. Man kan også tale om delpolitikker for informationsforsyningen til de forskellige led i virksomhedens ledelsesspyramide til brug ved formålsformuleringen, programmeringen og kontrollen for blot at antyde nogle af de vidt forskellige behov, informationsparameteren som helhed kan sættes ind på at opfylde.

Når informationspolitikken og dens del-politikkers rolle for virksomhedens totale optimum langt fra er afklaret, skyldes det måske, at økonomer altid har betragtet virksomhedens information som synonym med dens regnskab (i vid betydning), og navnlig at de har nøjedes med at underkaste dette en *partiell analyse* uden hensyntagen til andre parametre, uden hensyntagen til eventuelle andre formål end overskudskonstatering (evt. maksimering) og uden hensyntagen til informationssystemets effektivitet m.h.t. virksomhedens ønske om målopfyldelse.

Vagn Madsen kalder sin bog for regnskabsvæsenets opgaver og problemer i *ny belysning* (fremhævet af anm.). Denne belysning er dog ikke ny i den betydning, at regnskabet betragtes som en del-politik, der skal suboptimeres (desværre, for det må vel være det, virksomhederne har brug for). Men den er ny – og det skal straks siges, særdeles frugtbar – i mere snæver regnskabsteknisk forstand, som en partialanalyse af den del af informationsparameteren, der normalt går under navnet: virksomhedens interne regnskabsvæsen, eller som Vagn Madsen selv udtrykker det: regnskabet som internt ledelsesinstrument. For en kommentering af bogen må dette udgangspunkt altså akcepteres.

2. Bogen er delt i tre dele. *Første del* behandler regnskabsvæsenets grundlag, omfang og opgaver, herunder specielt overskudsopgaven og det langperiodiske overskud. Denne del slutter med en omtale af regnskabets funktion i virksomhedens langtidspolitik.

Anden del behandler de gængse interne regnskabssystemer: ordregnskabet, afdelingsregnskabet og bidragsregnskabet samt det mindre gængse oplysnings- eller variabelitetsregnskab, som vi første gang så udformet i Vagn Madsens disputats fra 1951. Denne del afsluttes med en kort sammenligning mellem de forskellige regnskaber.

Tredje del behandler samspillet mellem regnskab og budget, skitser for plan- og budgetopbygningen i en virksomhed, budgetkoordineringen, budget og virkelighed, samt budgetrevision og sammenligningsgrundlag.

Hver del, der fylder ca. en trediedel af de 236 sider, er egentlig selvstændige afsnit, der kan læses hver for sig. En omfattende litteraturliste afslutter bogen. Der skal nu knyttes nogle kommentarer til de tre dele.

3. Vagn Madsen indleder første del med at slå fast, at regnskabsvæsenet skal *registrere* og på basis af registreringerne *give oplysninger* om de økonomiske forhold i virksomheden til støtte for ledelsens valg af handlinger. Mange regnskabsfolk, der indtager en »controller«-position i virksomheden, vil sikkert protestere mod en opgave, der lyder så beskedent. Ikke desto mindre er der for anmelderen at se så mange problemer forbundet med hensigtsmæssig registrering og systematisering af data, at han gerne tilslutter sig, at regnskabsvæsenet koncentrerer sig om dette indsnævrede formål.

Videre fremhæver V.M. til indledning, at de »ideelle« regnskabssystemer (ordre-, standard- og bidragsregnskabet) er baseret på at løse hver sin opgave, nemlig *kalkulations-, kontrol- og alternativopgaven*, at regnskabet bør være »individuelt«, dvs. tilpasset den enkelte virksomhed og »elastisk«, d.v.s. være i stand til at opfylde flere opgaver alt efter den skiftende interesse, ledelsen måtte have i forskelligartede oplysninger. Heri kan man vanskelig være uenig.

Foruden nævnte tre opgaver for regnskabsvæsenet nævner V.M. endnu tre, nemlig *registreringsopgaven, overskudsopgaven og budgetopgaven*. Disse opgaver hænger sammen, siger forf., men de skal alligevel behandles særskilt, således at man ser på overskudsopgaven for sig (afsnit I) og budgetopgaven for sig (afsnit III) og de øvrige for sig (afsnit II). Til disse opgavekategorier kan man naturligvis indvende, at der kan opstilles mange andre relevante opgaver. På den anden side sker der i formuleringen af de seks opgaver en sammenfatning af hidtil spredt litteratur, så alene af denne grund kan opdelingen forsvares. Det, man herefter kan kritisere, er, at der ikke sker en samling af de seks tråde til sidst. Det skulle nemlig kunne lade sig gøre, hvis problemet er rigtigt stillet. I stedet for en syntese får man den konklusion, at regnskabsvæsenet ikke kan løse alle disse opgaver samtidigt.

4. Hovedvægten i første del er lagt på en regnskabsmæssig løsning af *overskudsopgaven*. V.M. sonderer her imellem det »isolerede« overskudsproblem og det »langperiodiske« overskudsproblem. Lad os først se på det periodeisolerede overskud, f.eks. en beregning af virksomhedens årsoverskud.

Man ved på forhånd at en eenstydig opgørelse af årsoverskudet ikke eksisterer – der findes ikke noget »rigtigt« overskud. Tværtimod kan man inden for vide grænser skabe sig det overskud, man har lyst til, bl.a. ved anvendelse af forskellige vurderingskriterier.

Det virker derfor ikke overbevisende, når V.M. kan konkludere:

For den isolerede periode kan der beregnes et isoleret bruttooverskud. Dette overskud beregnes ved anvendelsen af dagsværdiprincippet efter følgende definition:

$$\begin{aligned} &\text{periodens overskud} = \\ &\quad \text{periodens indtægter} \\ &\quad \div (\text{periodens udgifter} \\ &\quad \quad + \text{vurdering af begyndelsesbeholdninger i } t_0 \text{ til dagspris for materialer} \\ &\quad \quad \text{og til genanskaffelsespris for mellem- og færdigprodukter på lager} \\ &\quad \quad \div \text{vurdering af slutbeholdning i } t_1 \text{ til dagspris for materialer og til} \\ &\quad \quad \text{genanskaffelsespris for mellem- og færdigprodukter på lager}). \end{aligned}$$

Man kan anerkende V.M.'s argumentation mod den regnskabsmæssige definition:

periodens overskud =

indtægterne i perioden ÷ de til disse indtægter svarende udgifter

og mod den »ideelle« definition:

periodens overskud =

periodens produktion ÷ periodens forbrug.

Man kan også anerkende det formålstjenlige i at føre alle vurderinger over på omkostningssiden (eller udgiftssiden, som det hedder her) og man kan navnlig anerkende begrebet *bruttooverskud*, hvori der ikke eksplicit tages hensyn til afskrivninger på faste anlæg og andre »faste omkostninger«. Det, anmelderen derimod ikke kan anerkende, er, at de vurderingskriterier, der anlægges her skal være lettere, bedre og rigtigere end andre. Vurderingskriterierne er (eller bør være) afhængige af, hvad man vil opnå ved vurderingen. Periodens overskud kan ønskes opgjort forskelligt til forskellige formål, og det kan ønskes opgjort forskelligt efter forskellige virksomhedslederes og -ejerers subjektive indstilling. Det, man som regnskabsmand bør gøre, er at pege på konsekvenserne af forskellige vurderingskriterier. Hvis visse konsekvenser ønskes, kan man pege på de vurderingskriterier, der vil medføre sådanne konsekvenser.

Samme principielle synspunkt kan anvendes overfor V.M.'s regnskabsmæssige langperiodiske overskud, hvor han tager ovenstående bruttooverskud og herfra trækker beregnede anlægsomkostninger for perioden, idet sidstnævnte opgøres som

1. ordinære årlige afskrivninger efter anskaffelsessværdi, beregnet efter den degressive metode plus
2. ekstraordinære årlige afskrivninger beregnet efter erstatningssværdi.

Det skal dog erkendes, at denne definition for den praktiske regnskabsmand må være mere hensigtsmæssig end det såkaldte teoretiske langperiodiske overskud, der er defineret som nutidsværdien af alle fremtidige nettoindbetalinger tilbagediskonteret efter en subjektiv rentefod, og som det let lader sig gøre at reducere in absurdum.

Må det være en ikke-regnskabsmand tilladt at fremsætte to forslag til løsning af det periodeisolerede overskudsbegreb:

I. Man afholder sig fra forsøg på at beregne det såkaldte periodeisolerede overskud, idet man finder ud af, at det, man tror er et sådant er udtryk for, lettere og mere koncist lader sig udtrykke ved andre resultatvariable eller en kombination af disse. Dette er et spørgsmål om at formulere virksomhedens formålsskombination på en sådan måde, at umiddelbare registreringer i det interne regnskab eller i selvstændige statistiker viser, om formålene er nået. Sådanne kan eksempelvis være omsætning, kapitalbehov og forskellige ind- og udbetalinger.

II. Hvis man mener at have behov for at kende et periodeisoleret overskud, kan man kun undgå beholdningsvurderinger, hvis man vil definere det som

periodens dækningsbidrag =

periodens omsætning

– periode-direkte omkostninger.

Periodens omsætning giver sig selv som de i perioden faktisk sluttede salgsaftaler, uanset om de er effektueret, eller hvis man er mere forsigtig: de faktisk leverede varer ganget med disses priser. Hvilken omsætning, man bør vælge, er et spørgsmål, som det ligger udenfor regnskabsvæsenet at tage stilling til.

De periode-direkte omkostninger er analoge med de produkt-direkte og afdelings-direkte omkostninger, og de kan logisk henføres til *perioden* uden nogen form for vurdering. På tilsvarende måde, som man taler om et produkts dækningsbidrag, må man kunne tale om en periodes bidrag til dækning af andre perioders omkostninger, når det drejer sig om en *going concern*. Ligeså lidt som man i en flervare-virksomhed eller en fler-afdelings virksomhed normalt kan spalte samtlige omkostninger ud på produkter og afdelingen på logisk grundlag, lige så lidt kan man i en virksomhed, der kører i 100 år, spalte samtlige omkostninger ud på de enkelte år på logisk grundlag. Derfor indføres begrebet periode-dækningsbidrag.

Som en udløber heraf kunne man måske knytte det teoretiske langperiodiske overskudsbegrebs forventede ind- og udbetalinger (som jo har *nogen mening*) til periodedækningsbidraget og definere et

periodedækningsbidrag II som lig med
periodens indbetalinger
– periodens udbetalinger,

hvorved man drager de finansielle forhold, som også V.M. anser for så vigtige, ind i billedet.

En mellemtag mellem de to er III:

periodeindtægter
– periodedirekte udgifter

hvor man undgår vurderinger som i II og får et indhold i retning af I.

Inden vi forlader første afsnit skal også Vagn Madsens behandling af kædeproblemet og regnskabsperioden omtales. Når en plan er vurderet, siger V.M., kaldes den budget. Og spørgsmålet er nu, om man skal søge opstillet et budget for en enkelt periode, eller om man skal søge at kæde de enkelte periode-budgetter sammen. V.M. går ind for kædebudgettet som den økonomisk rigtige budgetform. Her søger man at se det enkelte budget i en større sammenhæng, og det skal der ikke indvendes noget imod. Tværtimod. Det er disse tanker, man arbejder med i dynamisk programmering, og selv om visse praktiske resultater er nået, er der vist lang vej, før der her bliver tale om rutinesager for regnskabsmanden. Specielt da der her ikke er tale om noget regnskabsproblem.

5. I anden del diskuteres de forskellige rene interne regnskabstyper ud fra de formål, de ideelt kan pådømmes.

Kalkulationsopgaven består i at tilregne produkterne de til disses fremstilling påløbne omkostninger med det formål at produktkalkulerne skal kunne danne udgangspunkt for prisfastsættelse. V.M. siger (s. 82), at man med nogenlunde sikkerhed kan tilregne indtægterne til de enkelte solgte produkter, hvorefter problemet er at tilregne omkostningerne til produkterne. Denne opgave løses typisk af *ordreregnskabet*, til hvis fremstilling der ikke skal fremsættes kommentarer. Derimod må man stærkt betvivle, at det skulle være muligt i en flervareproducerende virksomhed, hvor der normalt er afsætningsmæssig sammenhæng mellem produkterne, at tilregne indtægterne blot nogenlunde sikkert til de enkelte produkter. Noget mål for, hvor meget hver vare har bidraget til nettogevinsten i en virksomhed af denne type, kan man således ikke vente af ordreregnskabet. V.M. fremhæver, at de produktindirekte omkostningers arbitrære fordeling over omkostningssteder medfører vilkårlighed i kalkulationsgrundlaget, hvorfor ordreregnskabet ikke kan siges at løse den opgave, det har fået stillet. Og det er jo rigtigt.

Kontrolopgaven består i at konstatere, om en virksomheds forskellige afdelingers faktiske omkostninger stemmer overens med de opstillede normomkostninger. Den-

ne opgave er typisk for *afdelings-* eller *standardregnskabet*. For at der skal være tale om et kontrolinstrument må man – såvidt det ses – forlange, at der sker en mere eller mindre *automatisk* ændring i forholdene, når der *konstateres* afvigelser i afdelingerne. Det må efter anmelderens mening blive det rent konstaterende, som må blive regnskabets opgave – evt. suppleret med en beskrivelse af de nærmere forhold. Kontrollen ligger derimod udenfor regnskabet. Dette er en grund mere til at afdelingsregnskabet ikke kan opfylde sit formål, og som kan føjes til dem, Vagn Madsen anfører. Disse er den diskutabile dekomponering i beskæftigelseskomponent, forbrugskomponent og omkostningskomponent, valg af teknisk standard (ideal-, normal- eller gennemsnitsstandard) og valg af økonomisk norm (uændret over en årrække, ny hvert år eller ændring for kortere perioder). Hertil kommer naturligvis den arbitrære fordeling af de afdelings-indirekte omkostninger.

V.M. konkluderer, at der tilbage af afdelingsregnskabet kun bliver en bedømmelse af differencen mellem omkostningsbudget og faktiske omkostninger for de enkelte produkter eller afdelinger, alt efter hvor detaljeret budget og regnskab der føres. Kontrollen må blive en sammenligning mellem budget og virkelighed (»management by exception«), siger V.M. Er afvigelsen for stor, må der foretages individuelle analyser udenfor regnskabet. Dette stemmer for så vidt overens med ovenstående bemærkning, der betegner V.M.'s »kontrol« som konstatering og »analyse plus ændring i afdelingernes arbejdsgang« som kontrol.

Det er klart, at de budgetterede omkostninger bliver forskellige for forskellige aktivitetsniveauer i virksomheden. Dette leder hen imod fleksible budgetter, der ifølge V.M. atter skaber øget interesse for bidrags- og grænseregnskaberne.

Alternativopgaven vedrører ifølge Vagn Madsen regnskabsvæsenet i den forstand, at regnskabsvæsenet må gøre sin registrering egnet til at give oplysninger til brug for alternativkalkuler, som ligger uden for regnskabet, eller som det hedder s. 37: Sammenstilles to fremtidige produktionshandlinger, således at man må vælge mellem disse, udtrykkes alternativopgaven ved en relativ vurdering af de to muligheder. Denne vurdering indeholder en bedømmelse af de to handlingsmuligheders indvirkning på den fremtidige strøm af ind- og udbetalinger – de objektive begreber, som økonomisk indrammer handlingerne.

Det står ikke umiddelbart anmelderen klart, hvorledes det interne regnskabsvæsen i V.M.'s mening kan give oplysninger til brug for en sådan (f.eks. investerings) kalkule. Der er her tale om talstørrelser, der fremkommer med en vis sandsynlighed ikke om objektive begreber. Denne sandsynlighed kan imidlertid varieres ved en større eller mindre investering i virksomhedens informationsapparatur i almindelighed. Der er en nær sammenhæng mellem informationsomkostninger og bedømmelse af alternative handlingsmuligheder, og disse omkostninger må med ind i den kalkule, der afgør hvilket alternativ, der er mest fordelagtigt.

Når V.M. hævder, at alternativopgaven søges løst af *grænse-* og *bidragsregnskaberne*, er det vel rigtigt i den forstand, at disse regnskaber ud fra en *postuleret* proportional omkostnings- og omsætningssammenhæng må kunne bidrage til løsning af denne opgave. Men opgaven må vel ex definitione være uløselig for regnskabet.

Grænseregnskabet forudsætter, at det er muligt at opdele omkostningsarterne i faste og variable omkostninger, hvor de variable varierer alene efter den producerede og afsatte mængde per tidsenhed. I en flervarevirksomhed med omkostningsmæssig sammenhæng mellem produkterne bliver der ved alternative produkt-sammenstillinger ikke nogen simpel sammenhæng mellem den komplekse produktionsmængde pr. tidsenhed og de variable omkostninger. Dette får Vagn Madsen til at afvise grænseregnskabet som uanvendeligt med den begrundelse, at et regnskab

må bygge på faste begreber af hensyn til registreringen og den automatiske talbehandling. For praktiske formål må man tilslutte sig denne argumentation, men principielt er den nok tvivlsom.

I bidragsregnskabet bibeholder man skellet mellem faste og variable omkostninger og koncentrerer opmærksomheden om de enkelte produkters bidrag til dækning af indirekte variable omkostninger og faste omkostninger plus nettofortjeneste. V.M. betvivler (s.38) den regnskabsmæssige relevans af skellet mellem faste og variable omkostninger og mener, at en opdeling efter omkostningernes virkningslængde muligvis er mere relevant. Hertil skal siges, at så længe man kører på et fast anlæg og her ser på forskellige produktkombinationer per tidsenhed, må det være muligt at skelne mellem faste, variable og *halvfaste* (springvist varierende) omkostninger, også for de fleste praktiske regnskabsmæssige formål. At de halvfaste omkostninger slår en revne i bidragsregnskabet er en anden sag.

Den til bidragsregnskabet traditionelt knyttede nøglefaktoranalyse afviser V.M. Den knappe faktor fremgår ikke af regnskabet. Der er normalt mange knappe faktorer, og de knappe faktorer fremkommer simultant med det optimale program. Endelig er alternativomkostningsbegrebet forskelligt fra det regnskabsmæssige omkostningsbegreb. Anmelderen vil gerne synge med på denne melodi.

Vagn Madsen konkluderer, at tilregningsopgaven, kontrolopgaven og alternativopgaven ikke løses af de regnskabssystemer, der fortrinsvis er konstrueret til at løse disse opgaver. Da yderligere alle tre opgaver er lige vigtige, må den logiske konsekvens være, at man erkender, at det er uheldigt at stille regnskabsvæsenet så konkrete opgaver, men i stedet stiller det en mere beskeden opgave: at registrere og systematisere data, som kan gå ind i analyser, (alternativberegninger og budgetlægning), der ligger udenfor regnskabet.

Disse tanker er konkretiseret i Vang Madsens eget *oplysnings- eller variabilitetsregnskab*, der altså sætter sig som mål at løse *registreringsopgaven*. Det karakteristiske ved dette regnskab er, at man søger at undgå arbitrære fordelinger og kun lader omkostningerne registrere i forhold til de faktorer, hvormed de varierer (variabilitetsfaktorerne). Disse to krav siger V.M. (s.134), som er specielle for variabilitetsregnskabet, må kombineres med det hovedkrav, som stilles til alt internt regnskab: at ethvert regnskabssystem skal vise regnskabsperiodens totale overskud afgrænset til perioden.

Lad os knytte nogle bemærkninger til variabilitetsregnskabet. Det er hensigten, at de i variabilitetsregnskabet registrerede data skal kunne bruges til a) vurdering af handlinger og b) dynamiske overvejelser (s.131). Med mindre specielle forudsætninger er opfyldt (og det kræver jo atter en særlig analyse at konstatere, om det er tilfældet), er de eneste handlinger, man kan vurdere ved hjælp af regnskabsdata, fortidige. Der kan derfor principielt ikke foretages nogen automatisk dynamisk analyse på grundlag af regnskabsdata, uanset hvordan de er organiserede. Det, man kan konstatere i regnskabet, er, om budgetterne har holdt, og, hvis man er heldig, hvorfor de ikke har holdt.

Medens vurdering af handlinger så udelukkende bliver budgetsammenligninger (og heri er V.M. næppe uenig), må dynamiske overvejelser hvile på forventede (usikre eller risikofyldte) tal, som regnskabet kun i meget begrænset omfang kan levere materiale til. Her må regnskabet suppleres af andre informationskilder. At man i så praksis normalt uden alt for store ricci for at køre dårligere end »de andre« kan budgettere ud fra sit regnskab er en anden sag. Men principielt må denne fremgangsmåde forkastes.

I variabilitetsregnskabet sker der en samtidig registrering af omkostningsarterne

på *omkostningssteder* og *omkostningsformål*. Det enkelte omkostningsted belastes kun med de omkostninger, som helt sikkert kan henføres til variabilitetsfaktorer på dette sted, f.eks. løn til en person, der kun har arbejdet i det pågældende arbejdssted. Andre omkostninger, der f.eks. vedrører to arbejdssteder, henføres til en post, der hedder sted A plus sted B osv. Hvordan man så vil inddele den konkrete virksomhed i afdelinger er et spørgsmål, der bevæger sig over i dens organisation.

Det hedder s.135 at »formålet er i sidste instans at producere og sælge produkter«. Det lader sig let empirisk eftervise, at ikke alle virksomheder har dette formål. Bl.a. af denne grund må man vel sige, at »omkostningsformål« rent sprogligt er et mindre heldigt begreb, som dog foreløbig skal accepteres i V.M.'s fortolkning. En typisk opdeling af formålssiden bliver herefter *produktionsformål*, *afsætningsformål*, *vedligeholdelsesformål* og *anlægsformål*. Enhver omkostning registreres på et af disse formål eller dets underopdeling, f.eks. produkt x, produkt y, eller indenfor afsætningsformål: distribution, salg, reklame eller afsætningsformål en bloc.

Iøvrigt kan (og bør) formålssiden opdeles på mange forskellige måder alt efter, hvad der er behov for i den enkelte virksomhed. Der anføres forskellige praktiske eksempler herpå. Iøvrigt må der melde sig en principiel vanskelighed ved en opdeling af omkostningerne på forskellige formål, hvis disse formål ikke er uafhængige af hinanden. Og det er de vist aldrig.

Det V.M. kalder *formål* ligner det anmelderen i skrift og tale har forsøgt at betegne *politik*. Efter anmelderens opfattelse er et formål noget, der danner grundlag for vurdering af, om en politik har været mere eller mindre hensigtsmæssig, medens politikken er et sæt aktive handlinger. Det, man kan få ud af Vagn Madsens »formålsside«, er politik-direkte og politik-indirekte omkostninger, som iøvrigt må være væsentlig mere værdifulde til kalkule- og budgetformål end V.M.'s anlægsformål og vedligeholdelsesformål. Motiveringen for at skille disse ud er, at de giver en acceptabel løsning på overskudsopgaven, som selv variabilitetsregnskabet – efter V.M. – ikke kommer uden om. Ved at opstille de omkostningsarter, der løber over flere regnskabsperioder, for sig selv, opnår man at fjerne den arbitrære tidsmæssige fordeling af omkostningerne. Dette er efter anmelderens mening en så rigtig ide, at den fortjener at føres ud i sin yderste konsekvens, således at man – som nævnt under pkt. 4 ovenfor – alene beregner et *periode-dækningsbidrag* i stedet for periodens totalresultat. Man har jo (eller bør have) alligevel ad anden vej hold i tøjlerne, nemlig over budgettet, som ikke alene behøver at formuleres i form af et overskudsmål, men som meget vel kan formuleres i form af mål, der ikke kræver arbitrære fordelinger overhovedet.

Man kan ikke behøjde Vagn Madsen, at han med sine omfattende praktiske erfaringer skulle afvise overskudsopgaven. Det ville være alt for urealistisk. Lad derfor anmelderen fremsætte det forslag at stryge overskudsopgaven som regnskabsopgave, hvilket falder i tråd med pkt. 4 og er en konsekvens af V.M.'s konstatering af, at *alternativkalkulen* ligger udenfor regnskabsvæsenet og ikke er periodiseret på samme måde som overskudet:

Hvis man hele tiden vælger det bedste alternativ vurderet ud fra sin målsætning på basis af den information, man er villig til simultant at fremskaffe, hvad kan man så gøre mere? Jo, man kan med henblik på en effektivisering af informationsparameteren ved registreringer afgøre, om det formål, man opstillede kalkulen på, er nået. Men det behøver ikke at have noget som helst med periode-overskud at gøre, og i hvert fald kan man ikke ændre det ved at beregne det.

Vagn Madsens tanker omkring variabilitetsregnskabet betegner et meget væsentligt fremskridt i regnskabsliteraturen. Deler man omkostningsarterne op i faste

og variable omkostninger og registrerer på steder og formål efter Vagn Madsens recept, har man både et bidrags-, ordre- og afdelingsregnskab plus meget mere. At der så kan fås mere ud af variabilitetsregnskabet, end V.M. giver udtryk for, er en anden sag. Det, det herefter gælder om, er at få prikket så mange relevante huller i hulkortene som muligt, således at de kan sorteres op til så mange beslutningsgrundlag som muligt.

Spørgsmålet om registreringernes *relevans* behandles ikke i bogen. Man kan vel ikke – selv ikke med moderne elektroniske hjælpemidler – på økonomisk basis optegne alle data i en virksomhed. Det er muligt, at man skulle kombinere variabilitetsregnskabet med forskellige former for stikprøveregegnskab, al den stund nogle oplysninger er vigtigere end andre. Nogle omkostningsarter bør formentlig registreres in extenso, andre mere sporadisk. Disse spørgsmål må der være behov for en nærmere afklaring af på mere praktisk regnskabsmæssig basis, hvor man hidtil har måttet nøjes med den mere principielle statistisk-driftsøkonomiske behandling.

6. Bogens tredje del behandler budgetlægning og koordinering. Medens anden del er meget afklaret, er det tydeligt, at forfatteren endnu kæmper med stoffet i tredje del, hvilket i sig selv giver anledning til flere kommentarer.

Tredje del indledes med et kapitel med titlen »Regnskabet for fremtiden«. Det er en programmerklæring, men det hindrer ikke det paradoks, at V.M. har defineret regnskab som noget, der vedrører registrering af fortidens handlinger. Fremtidens regnskab skal da også forstås som *planlægning og budgetlægning*, hvor *regnskabet* spiller (og bør spille) en varierende rolle.

Vagn Madsen begynder med at opstille et skel mellem *aktive og passive* budgetter. Ved det sidste forstås, at man regner med, at udviklingen fortsætter parallelt med fortiden, medens man i det første står overfor nye planer, der må baseres på alternativkalkuler udenfor rengskabet. Jo mere dynamisk udviklingen er, jo mindre betyder regnskabet for planlægning og budgettering. Dette er værd at fastholde.

Som udgangspunkt for den videre fremstilling følger et afsnit om virksomhedens målsætning. Virksomhedens mål er (siger V.M.) – når de alene udtrykkes økonomisk – at opnå størst muligt overskud, vel at mærke langperiodisk overskud (jfr. pkt. 4 ovenfor). Men herforuden kan finansieringen, den finansielle stilling, periodevis være et formål i sig selv, og den vil altid være knyttet til overskudsformålet (s.172). Det langperiodiske overskudsformål er dog vanskeligt at realisere som følge af den voksende usikkerhed for planer, jo længere man går ud i fremtiden, hvilket medfører at »ledelsen i sin langtidsplanlægning må sigte mod en bred udvikling for virksomheden med henblik på et sikkert, stabilt og stigende overskud for alle sandsynlige stadier indenfor sine udviklingsrammer, uden at nogen absolut overskudsmaksimering kan udkrystalliseres som princip for denne planlægning«.

Hvis forfatteren vil stå ved begge udtalelser, må man slutte at han ved overskudsmaksimering på langt sigt (som adskillige andre forfattere) forstår et sikkert, subs. stabilt, subs. stigende overskud i en ikke nærmere afgrænset periode. Det skulle være anmelderen en fornøjelse at gå ind i en længere polemik herom, men da hovedemnet er informationsparameteren i virksomheden, skal der kun fremsættes to kommentarer.¹

1. For en anden behandling af disse spørgsmål, se Erik Johnsen: Optimeringsproblemer i teori og praksis, Erhvervsøkonomisk Tidsskrift, 1959, s. 123-28, Cordsen m.fl.: Topledelsens målsætningsproblemer, Erhvervsøkonomisk Tidsskrift, 1961, s. 1-15 og Erik Johnsen: Knudepunktanalysen, en grafisk præsentation af politikkominationer, Erhvervsøkonomisk Tidsskrift, 1961, s. 16-24.

Den første er: hvorledes er det muligt at lede en virksomhed efter ovenstående formålsformulering? Hvorledes kan budgetlæggeren konstatere, om han er i overensstemmelse med virksomhedens målsætning, hvis den har denne udformning?

Den anden er: Opnåelse af et givet formål i en periode, f.eks. opnåelse af et sandsynligt nærmere defineret overskud kan gives en mening ved indførelse af begrebet *planhorisont*²⁾. Definerer man planhorisontens længde som afstanden til det tidspunkt, regnet fra planlægnings tidspunktet, hvor den sidste krone givet ud til information i planlægnings tidspunktet lige netop giver den forventede værdi (et beløb ganget med en sandsynlighed), der tilbagediskonteret til planlægnings tidspunktet giver værdien en krone, vil det være principielt muligt gennem en kombination af informationsparameteren og virksomhedens andre handlingsparametre at fastlægge mål, man med visse sandsynligheder ønsker nået til nærmere specificerede kalendertidspunkter. Det er således ikke nødvendigt at tale om »langt sigt« og »lange løb« som ubestemte begreber i relation til en virksomheds overskud.

Vagn Madsen diskuterer så opgaverne for »fremtidens regnskab«: 1) at konkretisere virksomhedens mål i en planlægning, 2) vurdere virksomhedens udvikling kvantitativt og systematisere den ud fra en periodevis helhedsbetragtning samt 3) at koordinere afdelingernes og ledelsens forventninger og ønsker til en regnskabsmæssig helhed. Bortset fra at V.M.'s ordvalg er et andet end det, anmelderen normalt anvender for disse ting, er der enighed til stede, for så vidt V.M. kan tiltræde, at der først må ske en målformulering, som herefter må anvendes som vurderingsgrundlag i planlægningen, budgetlægningen og budgetkoordineringen for at bruge tre V.M.-udtryk. Men det betyder i så fald, at opgaven for fremtidens regnskab ikke er at »konkretisere, vurdere og koordinere de enkelte målsætninger til en systematisk helhed«, som det hedder på s. 174. Selve målsætningsproceduren betragter anmelderen som en specifik toplederopgave, som ikke har meget at gøre med hverken fortidens eller fremtidens regnskab. At målsætningen må ske simultant med fastlæggelse af virksomhedens hovedpolitikker er en anden sag.

Vel kræves der til budgetarbejdet information, men den relevante information må vel hentes andre steder fra end fra regnskabet, nemlig fra specifikke statistikker på indkøbs-, produktions-, afsætnings- og administrationssiden. Måske kunne man skitsere gangen i følgende figur:

Det ses, at der i den øverste trekant er tale om både et kredsløb og et krydsløb, ikke blot om et kredsløb, som er den almindelige opfattelse.

Figuren skal ikke nærmere diskuteres her. Blot skal det siges, at man i stedet for at bruge ordet budgettering måske burde sige *programmering* for at understrege, at der bør regnes betydeligt mere på et budget, end det normalt forekommer i praksis, og end det forekommer i V.M.'s bog. Den tid er vel ikke fjern, da man bliver i stand til at erstatte det almindelige regnskabsmæssige budget-nørkleri med en simuleringsprocedure for virksomheden totalt. Men indtil da må man simulere i mindre omfang, men dog simulere, hvilket ikke er det samme som den gængse

2. Se Odd Langholm: Horisont-problemet i planlæggningsteorien, Erhvervsøkonomisk Tidsskrift, 1959, s. 137-68.

budgetkoordinering, hvor man kun får et fåtal af alternativer med, ja oftest kun een enkelt mulighed.

I denne opfattelse ligger en – om ikke afstandtagen fra, så dog en – videreførelse af de tanker om budgetprocedure, som Vagn Madsen gør sig til talsmand for, og som i sig selv er forud for den gængse praktiske anvendelse af budgetter, i den udstrækning sådanne overhovedet opstilles.

Vagn Madsens procedure er ganske kortfattet denne: udfra en kvantitativ tilrettelæggelse af fremtiden, *planlægningen*, samles disse planer til økonomisk vurderede enheder i *budgetter*, som sluttelig bliver til et *koordineret budget*. Grundbudgetterne, som består af afdelings- og formålsbudgetter og de heraf følgende indtægts- og udgiftsbudgetter bliver til det *afledede overskudsbudget* og finansbudget.

Proceduren skitseres i et særdeles instruktivt eksempel, hvor V.M. – som man normalt gør – tager udgangspunkt i den forventede afsætning. Dette må nødvendigvis afføde en kommentar: Hvorfor starte i afsætningen når det som her drejer sig om hånd-budgetlægning? Hvorfor ikke starte med en fastlæggelse af den politik, der efter de erfaringer, man har, er vigtigst for målopfyldelsen? I det simultane system, som en virksomheds politikker udgør, må det være vigtigt at anvende denne ene frihedsgrad rigtigt. I praksis vil der være mulighed for partiel fastlæggelse af flere politikker, hvor man så foruden kravet om størst mulig målopfyldelse må lægge vægt på at de binder handlefriheden mindst muligt.

Principielt er alle politikker lige vigtige i kraft af deres sammenhæng, men i kraft af, at nogle har større variationsintervaller end andre, vil for praktiske formål nogle være vigtigere for målopfyldelsen end andre. Det er disse vigtige politikker (hovedpolitikker), der må budgetteres for.

Vagn Madsen skelner mellem afdelings- og formålsbudgetter, hvilket er en af grundene til hans formulering af variabilitetsregnskabet, jfr. pkt. 5 ovenfor. V.M.'s omkostningsformål er synonyme ved virksomhedens politikker. Efter anmelderens mening er det derfor nytteløst at lave afdelingsbudgetter. Man kan klare sig med formålsbudgetterne (Vagn Madsens terminologi) eller politikbudgetterne (anmelderens terminologi). Den pædagogiske nytte af, at afdelingerne selv får lov at lave deres budgetter, er en fiktion, hvis afdelingerne ikke organisatorisk svarer til de personer, der udfører og har ansvar for de politikker, virksomheden fører.

V.M. foretager en indgående diskussion af sammenstilling af budget og virkelighed og budgetrevision, samt af de forskellige regnskabsystemers stilling i budgetlægningen. Anmelderens væsentligste negative kommentar til denne del af fremstillingen er naturligvis, at overskudsbudgettet ikke bør stå i centrum, når opgørelsen af overskudet er så diskutabelt for en given periode. Man kunne vælge en formålsformulering med et betydelig simplere sammenligningsgrundlag.

Hvis man alligevel vælger et nøjere defineret overskud som formål, og hvis man vælger traditionel regnskabsmæssig budgettering, kan anmelderen være enig i Vagn Madsens slutbemærkninger om hele koordineringsspørgsmålet:

»Det er ikke nok at opstille budgetter for overskud og finansforhold. Budgetterne må koordineres, således at de kan bruges som et samlet redskab for den fremtidige tilrettelægning. Opfyldelsen af dette behov kan ikke ske ved at forsyne det almindelige interne regnskab med et budget-appendix. Budgetterne får ikke det interne regnskab som udgangspunkt, men planlægningen, vurderet i grundbudgettet. Hertil kommer at budgetkontrollen ikke har relation

alene til det interne regnskab. Det er kun det isolerede overskudsbudget. Endelig må fremhæves det langperiodiske budget, som rækker ud over det interne regnskab, og finansbudgettet, som knytter sig til det externe regnskab.« (s.235).

Det interne regnskabssystem, der i øjeblikket bedst opfylder dette behov, er efter Vagn Madsens og anmelderens mening variabilitetsregnskabet. Hvortil anmelderen dog skal tilføje at der kan skabes information udenfor et regnskabssystem, der endnu bedre opfylder dette programmeringsbehov al den stund et regnskab er og bliver et regnskab. Men det, der er behov for, er blot konstatering af, om et budget er overholdt, altså om to tal er ens, og det kræver ikke nødvendigvis et regnskab. Hvilket paradoksalt nok ikke hindrer, at man kan udgangs-budgettere ved at prikke huller i røde hulkort og sortere dem op efter variabilitetsregnskabs forskrift.

7. Ovenstående lægmandskommentarer bør afsluttes men en almindelig kvalitativ bedømmelse af bogen. Der er uden tvivl tale om et betydeligt værk i regnskabslitteraturen. Der er nye, originale, frugtbare og særdeles inspirerende synsvinkler, og navnlig er afsnit 2 præget af stor klarhed. Hvert afsnit er meget oversigtligt, og der er en vis sammenhæng mellem disse, selv om det er helt forskellig grundlitteratur, der danner basis for dem.

Vigtigst er det måske, at bogens forfatter står med det højre ben i den teoretiske lejr og det venstre i den praktiske, hvilket her medfører, at alt det, der står i bogen, direkte kan bruges i praksis, samtidig med at det har en vis teoretisk sammenhæng. Der er nogenlunde lige stor skudstyrke i begge støvler. Anmelderen vil udtrykke ønske om, at næste mål laves med højre ben, evt. efter et par korte træk med venstre.

Erik Johnsen.*

* Amanuensis ved Handelshøjskolen i København.

DEN ØKONOMISKE VERDENSBALANCE

Det udenrigspolitiske Selskab markerede 10-årsdagen for sin stiftelse ved at igangsætte en større studie af den økonomiske situation og de mulige økonomiske udviklingstendenser i verden. Formålet skulle være at give et indtryk af hvilke forskydninger i den økonomiske magtbalance mellem de vigtigste regioner der muligt kan indtræde i en overskuelig fremtid. Professor Thorkil Kristensen lod sig stille på den uriaspost som ledelsen af en sådan studie er.

Det er en uriaspost for det første fordi opgaven kun kan løses af den som har mod til at foretage kvantitative skøn over nutidige og fremtidige forhold, selv på felter hvor skønnene må hvile på det tyndeste empiriske grundlag og derfor altid kan anfægtes. For det andet er opgaven afskrækkende fordi den i Danmark kun kan løses ved at der *ad hoc* sammensættes et hold af medforfattere som, hvor fremragende de end er hver for sig, dog ikke er en på forhånd samstemt arbejdsgruppe. Under disse vilkår kan man ikke med rimelighed vente at resultatet skal blive en ganske helstøbt bog. Blandt medarbejderne var tre økonomer fra statistisk departement – Kjeld Bjerke, Erling Jørgensen og Leo Meyer – og tre andre økonomer – Kristian Antonsen, Peter Ilsoe og Poul Nørregaard Rasmussen. Endvidere var fem dyrkere af andre videnskaber – historie, biologi, fysik m.m. – inddraget i arbejdet.

Resultatet foreligger nu i form af en statelig bog¹ og når de store vanskeligheder

1. *The Economic World Balance*, by Thorkil Kristensen and Associates, The Foreign Policy Society, Munksgaard, Copenhagen and North-Holland Publishing Company, Amsterdam, 1960, 377 sider, kr. 46.-. I efteråret 1961 udsendes en forkortet og delvis omarbejdet udgave på dansk.

tages i betragtning må man sige at *Thorkil Kristensen* og hans *team* har skilt sig godt fra opgaven. Bogen har ganske vist store formelle mangler. Den er løs på sammenføjerne og samtidig stiv i opbygningen; fremstillingen er ofte elementær uden dog at være populær i god forstand, og bogen er oversat til et gyseligt engelsk. Men indholdet, som det jo dog kommer an på, gør den til et vægtigt bidrag, og bogen udfylder utvivlsomt en tom plads i litteraturen indenfor denne genre af empiriske *surveys*. Alle andre forsøg af lignende art – navnlig fra FN's organisationer og fra FAO – behandler bestemte regioner eller bestemte økonomiske sektorer og har således et snævrere sigte end den foreliggende bog.

I

Forfatterne har set det som deres centrale opgave at opstille skøn over nationalindkomstens vækst i de næste 25 år, d.v.s. i perioden 1955–80. For dette formål deles verden op i ni geografiske regioner, og for at gøre vækstproblemet tilgængeligt for en kvantitativ analyse sondres der mellem fire vækstfaktorer, eller grupper af vækstfaktorer, to »direkte« (arbejde og kapital) og to »indirekte« (»nature« og »kultur«).¹ De to første af disse indgår som *explicitte* variable i de kvantitative skøn over fremtiden. For de sidste to – »nature« og »kulturen« – gives der ikke stort andet end en almindelig diskussion af hvilke elementer disse noget vage begreber indeholder.

Vækstfaktoren »kultur« er særligt vanskelig at få fat på da den omfatter så vidt forskellige forhold som religiøst bestemte attituder, familiestruktur og lignende relativt konstante træk af »baggrunden« for den økonomiske virksomhed, og til den anden yderlighed faktorer – navnlig teknikken og den almindelige oplysning – som er højt dynamiske og hvis ændringer ofte hænger uløseligt sammen med forøgelsen af kapitalapparatet. Ved at teknikken således slås sammen med andre faktorer i gruppen »kultur« bliver hele problemet om tekniske fremskridt måske noget stedmoderligt behandlet. Virkningerne af tekniske ændringer kommer ind i billedet næsten som en *afterthought* efter lange udredninger og beregninger hvorunder læseren skal fastholde den virkelighedsfjerne forudsætning om at kapitalapparatet vokser og vokser uden at dette indebærer nogen ændring i kapitalens tekniske iklædning eller »kvalitet«.²

Bogens kvantitative skøn er i hovedsagen opstillet med henblik på at der skal kunne indsættes værdier i en Cobb-Douglas funktion. I en sådan funktion kan der tages hensyn til forbedret teknik (og andre omstændigheder der påvirker det økonomiske systems effektivitet) enten ved at forhøje kapitalens eksponent (således at summen af kapitalens og arbejdets eksponenter bliver større end een) eller ved at tilføje et led i Cobb-Douglas funktionen som angiver den vækst pr. tidsenhed som antages at finde sted autonomt, d.v.s. uafhængigt af beskæftigelsens og kapitalens vækst. Forfatterne har anvendt den sidstnævnte fremgangsmåde, og der ville intet være at indvende herimod hvis det ikke var at denne autonome vækstprocent i de praktiske beregninger gøres til den residualt bestemte størrelse. Herved fremkommer i nogle tilfælde mærkelige resultater som nærmere drøftes i det følgende.

1. Betegnelserne »direkte« og »indirekte« er åbenbart blot en uheldig omskrivning af »målelig« og »umålelig« (se side 35).
2. Forfatterne er naturligvis på det rene med at denne skarpe sondring mellem kapitalens mængde og dens tekniske form er diskutabel. Se navnlig side 224.

Mod opdelingen af verdens lande i ni regioner er der kun det at indvende at een af regionerne, nemlig »Asien«, alene omfatter mere end halvdelen af jordens befolkning og dækker nationale enheder så vidt forskellige med hensyn til klima, historisk baggrund, indkomstniveau og økonomisk-politisk struktur som Kina, Japan og Indien. Forfatterne beklager selv (side 275) at det ikke har været muligt at udskille Kina som en særlig region. Man forstår let at forfatterne er veget tilbage for den opgave at opstille talmæssige skøn for Kinas nuværende og fremtidige investeringskvote, kapitalkoefficient,¹ befolkningstilvækst etc. Men man kan spørge om det da ikke ville have været bedre helt at udelukke Kina fra de talmæssige beregninger således at alle tabeller kom til at omfatte »verden ekskl. Kina«. Denne fremgangsmåde kunne være fulgt uden at man derfor behøvede i den almindelige tekst at ignorere Kinas problemer. Som tabellerne nu står har læseren vanskeligt ved at lægge en rigtig betydning i de tal der er indsat for Asien, så meget mere som nogle af disse tal virker usandsynlige, som det vil blive vist nedenfor.

II

For de fleste læsere vil interessen nok samle sig om kapitel IV (kapitalen), kapitel VB (næringsmidlerne) og kapitel VII (vækstmodeller), navnlig dette kapitels anden halvdel hvor der gøres et forsøg på for hver af de ni regioner at indsætte tal i en Cobb-Douglas funktion og derved projicere nationalproduktet frem til 1980. Hvert af disse tre kapitler sætter sig som opgave ud fra forskellige synspunkter at give kvantitativt præciserede skøn over mulighederne for økonomisk vækst. Men desværre kan man ikke sige at disse forsøg tilsammen danner en vel integreret helhed hvor det ene kapitel lægger bolden op til det andet. Læseren undgår ikke det indtryk at disse kapitler fremgår af tre af hinanden temmelig uafhængige forsøg på at trænge ind på bogens centralproblem – nemlig bestemmelsen af den mulige eller sandsynlige vækstrate – og at de senere med møje, og kun med delvist held, er koblet til hinanden.

I kapitel IV søger forfatterne først at skønne over størrelsen af den samlede kapital i hver af regionerne og over investeringskvoten og kapitalens væksthastighed i udgangssituationen, d.v.s. omkring 1954-56. Det følgende underafsnit (kapitel IV C) har overskriften *Future Developments* og indledes med en præsentation af en forenklet Harrod-ligning som sætter vækstraten lig investeringskvoten divideret med den marginale² kapitalkoefficient. Efter denne forberedelse må læseren tro at den fremtidige vækstrate nu skal udledes på grundlag af skøn over investeringskvoter og kapitalkoefficienter. Men det går helt anderledes; thi efter at der er opstillet skøn over de *nuværende* investeringskvoter, og efter at størrelsen af kapitalkoefficienterne i de forskellige regioner er drøftet, indføres *ex machina* vækstrater for hver region (side 126), nemlig et maksimum og et minimum for den gennemsnitlige årlige procentvise tilvækst i produktionen gennem perioden 1955-80. På basis af disse tal gøres så et forsøg (i Tabel IV 8) på at anslå værdier for investeringskvote og kapitalkoefficient som både (1) ser nogenlunde sandsynlige ud og (2) opfylder det aritmetiske krav at investeringskvote divideret med kapitalkoefficient skal være lig den vækstrate som er postuleret uafhængigt, eller rettere hentet fiks og færdig fra et senere kapitel (VII).

1. Udtrykket kapitalkoefficient bruges her og i det følgende som er oversættelse af *capital/output ratio*.
2. Her (ligesom i bogen) er *incremental* lidt upræcist gengivet ved ordet marginal.

Fremgangsmåden virker bagvendt. Læseren må undre sig over hvad det skal nytte at arbejde sig frem til skøn over fremtidig kapitalkoefficient og investeringskvote når disse størrelser dog ikke bruges til bestemmelse af produktionens vækstrate. Det er også mærkeligt i en bog der så stærkt – og med rette – fremhæver at vækstprocessen fremgår af et kompliceret samspil mellem mange faktorer, at se den lige nævnte vækstligning, i hvilken kapitalmængden jo er den eneste explicitte vækstfaktor, benyttet uden en nærmere kritisk diskussion af dens brugbarhed for forskellige formål. Kapitalkoefficienten har jo opnået stor popularitet ved drøftelser om udviklingslandenes økonomiske fremtid; og det er ikke så mærkeligt, thi for det første er kapitalkoefficienten uhyre let at arbejde med i almindeligt holdte ræsonnementer om udviklingspotential. For det andet anses kapitalkoefficienten for at være særlig velegnet til belysning af udviklingsmuligheder i lande og til tider hvor man må regne med i alle tilfælde at have et uanbringeligt overskud af arbejdskraft; hvis denne forudsætning holder stik så fører investering nemlig *eo ipso* til en stigning i den samlede beskæftigelse som ellers ikke kunne have fundet sted, og der kan da være god mening i at betragte hele produktionstilvæksten som en frugt af investeringen, selv om beskæftigelsen også er steget¹.

Spørgsmålet er imidlertid om denne forudsætning om overflod på arbejdskraft virkelig holder stik for udviklingslandene.² Man får ingen diskussion af dette spørgsmål, og i det hele taget gives der ingen nærmere drøftelse af kapitalkoefficientens brugbarhed som analytisk instrument, på trods af at denne størrelse spiller en hovedrolle i kapitel IV. Som allerede nævnt viger fremstillingen udenom netop på det punkt i kapitel IV hvor kapitalkoefficienten skulle stå sin prøve, og i kapitel VII (om vækstmodellerne) er kapitalkoefficienten og den forenklede Harrod-model uden nærmere kritik skubbet tilside, og Cobb-Douglas-formlen er sat i højsædet.

Når læseren er nået til dette punkt (i kapitel VII) tror han at han nu kan ane bogens konstruktion. Han venter at de vækstrater for samlet produktion som så at sige på forskud blev postuleret i kapitel IV (om kapitalen) og kapitel VB (om næringsmidlerne) nu endelig skal udledes ved hjælp af Cobb-Douglas formlen. Men heri skuffes læseren atter, thi for kapitel VII gælder det i nogen grad som for kapitel IV at det ikke ganske indfrier de forventninger som kapitlets anslag må fremkalde hos læseren. Fremgangsmåden er som følger: Kapitalens og beskæftigelses mængde i udgangstillingen og deres skønnede vækstrater for perioden 1955-1980 tages fra tidligere kapitler. Nu indsættes for hver region skønnede værdier for produktionselasticiteten med hensyn til beskæftigelse og kapital (d.v.s. eksponenterne i den Cobb-Douglas'ske produktionsfunktion) og man mangler da blot at vælge et tal for virkningen af de »autonome« vækstfaktorer (størrelsen γ) for at have den fremtidige vækstprocent. Men ligesom i kapitel IV bøjer fremstillingen af på en overraskende måde. Just som man tror at maskineriet skal sættes i gang for at give en vækstprocent som resultant, indsættes udefra givne, mere eller mindre frit skønnede, vækstprocenter – nemlig de samme som i kapitel IV (med foreløbig henvisning til kapitel VII) blev indsat i Harrod-ligningen. Da der som sagt allerede er givet skøn over eksponenterne i Cobb-Douglas funktionen, og da kapitalens og

1. Ligeledes må kapitalkoefficientens egnethed som kriterium ved planøkonomisk fordeling af investeringsmidler over forskellige anvendelser (i stedet for størrelser som kapitalens grænse-effektivitet eller rentabilitet) være betinget af at investeringerne i varierende grad mobiliserer en ellers uudnyttet arbejdskraft, eller i det mindste at de i varierende grad medfører forskydninger i beskæftigelsen fra lavt- til højlønnede erhverv.

2. Det siger sig selv at forudsætningen ikke holder stik for de industrialiserede samfund.

beskæftigelsens væksthastighed kendes fra kapitlerne III og IV, får man som resultat, når disse forskellige skøn indsættes i formlen, en residual bestemmelse ikke af vækstraten, men af den eneste variabel i ligningen for hvilken der endnu ikke er indsat en værdi, nemlig størrelsen γ der står som opsamlende for alle vækstfaktorer bortset fra kapital og arbejde, altså teknik, oplysning, politisk og social struktur, og meget andet.

Der er noget utilfredsstillende ved disse møjsommeligt opbyggede stilladser i kapitel IV og VII som, når det kommer til stykket, ikke bruges efter deres egentlige bestemmelse. Man får det indtryk at undersøgelsen er startet med to af hinanden uafhængige forsøg på at bestemme vækstraten, på grundlag af kapitalkoefficient og investeringskvote på den ene side og på grundlag af Cobb-Douglas funktionens variable og parametre på den anden side, og at man på et senere tidspunkt, for uden selvmodsigelser at kunne rumme begge disse forsøg indenfor samme boks rammer, er enedes om en facitliste og derpå har indskrænket undersøgelserne i kapitel IV og VII til at bringe investeringskvoter, kapitalkoefficienter og produktionselasticiteter i overensstemmelse med disse udefra givne vækstrater. Denne fremgangsmåde har givet bogen en lidt uklar struktur. Kun efter gentagen læsning og hyppig reference til tidligere og senere kapitler kan læseren få klart for sig, hvordan samspillet er mellem kapitlerne IV, V og VII og finde ud af hvilke størrelser der behandles som afhængigt og hvilke som uafhængigt variable.

Denne svaghed i opbygningen hindrer dog ikke at navnlige kapitlerne V og VII indeholder en rigdom af interessante betragtninger og tal. Der præsteres et imponerende opbud af data, og man må – det være sagt uden et gran af ironi – beundre den dristighed hvormed forfatterne afgiver skøn på felter hvor det empiriske grundlag nødvendigvis må være yderst svagt.

III

Det er nu på tide at sige noget om selve tallene. Man betænker sig på at fremkomme med kritik af bestemte kvantitative skøn; thi disse må ifølge sagens natur være stærkt subjektivt farvet, og det kan derfor forekomme letkøbt og urimeligt at anke over dette eller hint tal, så meget mere som forfatterne ofte og indtrængende gør opmærksom på den store usikkerhed der klæber ved mange af deres tal. Disse forbehold virker stærkt afvæbnende for en kritik, navnlig når kritikeren i grunden er enig med forfatterne i at ganske løst underbyggede skøn over vigtige størrelser ofte er bedre end slet ingen ting, når blot der tydeligt gøres opmærksom på tallenes svagheder.¹⁾ Ikke desto mindre skal nogle anker fremføres her, navnlig mod de tal der er indsat for den asiatiske region. Disse tal ligger så langt fra det som anmelderen ville finde rimeligt, at en diskussion måske kan være nyttig.

Vi kan først betragte værdien af den »restfaktor« γ der, som foran nævnt, bestemmes residualt. Som man kunne vente det, varierer denne værdi stærkt fra region til region. For nogle udvalgte regioner kan restfaktorens bidrag til den samlede vækst ses af nedenstående oversigt (se tabel VII, 3, side 254–55):

1. Det er derimod et mindre overbevisende forsvar når forfatterne gentagne gange understreger (s. 230, 251, 258) at de »blot« giver sig af med at projicere ud i fremtiden, ikke med at opstille »virkelige prognoser« eller forudsigelser (*forecasts, predictions*). Det er vanskeligt at se hvad denne sondring mellem egentlige forudsigelser og blotte projektioner skal betyde, thi der er vel kun mening i at opstille projektioner hvis disse anses for at have en vis, om så nok så betinget, værdi som forudsigelse. Den rationelle sondring må være den mellem mere og mindre sikre forudsigelser.

Arlig procentvis vækst, 1955-80.

	Ialt		Heraf henført til restfaktoren	
	Min.	Max.	Min.	Max.
USSR	4	5½	2½	3½
Vesteuropa.....	1½	3½	1½	2½
Asien.....	1½	2½	0	½

I betragtning af at regionen »Asien« omfatter både Kina og Indien hvor store institutionelle forskydninger er ved at finde sted, navnlig med hensyn til statsmagtens økonomiske rolle, er det påfaldende at forfatterne er blevet stående ved tal som viser at nettovirkningen af alle andre vækstfaktorer end stigningen i beskæftigelse og kapital for den asiatiske region skulle være lige omkring nul.

Når bogen opruller et så mørkt billede af Asiens økonomiske fremtid skyldes det for det første at investeringskvoten er sat meget lavt: For perioden 1955-80 som helhed er investeringen (netto) antaget at ville ligge mellem et minimum på 6 pct. og et maksimum på 11 pct. (side 127). Dette ville være ensbetydende med at investeringerne i bedste fald kunne holdes omkring det niveau på 10-12 pct. af nettonationalproduktet som de angives at have nået omkring 1955. Hertil kommer så, at forfatterne ved indsættelse af talværdier i deres Cobb-Douglas formel ansætter eksponenterne for kapital og beskæftigelse så lavt at deres sum bliver mindre end een; og endelig er tallene således ansat at der for Asien - i skarp modsætning til andre regioner - næsten ikke levnes rum for nogen vækst som følge af tekniske forbedringer, ny metoder, institutionelle ændringer, etc.¹ Resultatet af disse forudsætninger kan ses af nedenstående sammendrag. Alle tal er udregnet på grundlag af tabel VII 3, og tal for Latinamerika er anført som kontrast til tallene for Asien.

Procentvis stigning over 25 år (1955-80).

	Asien		Latinamerika	
	Mini- mum	Maksi- mum	Mini- mum	Maksi- mum
Kapitalmængde	74	154	137	221
Beskæftigelse		52		80
Nettoprodukt	54	97	150	219
Kapital pr. enhed af beskæftigelse	14	67	32	78
Nettoprodukt pr. enhed af be- skæftigelse	1	30	39	77

Disse tal er jo ganske nedslående. De antyder at for hele den uhyre region som Asien udgør, med 1,4 milliarder indbyggere i 1955 og et anslået indbyggertal på 2,3 milliarder i 1980 (side 82), vil den relative stigning i nettoprodukt pr. beskæftiget være langt mindre end stigningen i den kapitalmængde som arbejderen gennemsnitligt har ved sin albu. Dette resultat udtrykker naturligvis blot den opfat-

1. Denne formulering svarer til fremstillingen i bogens kapitel VII. Med anvendelse af den i kapitel IV fulgte tankegang måtte man sige at det triste resultat for Asiens vedkommende (bortset fra den lave investeringskvote) fremkommer fordi kapitalkoefficienten er forudsat at stige ganske betydeligt, således at der vil kræves en stigende mængde kapital for hver enhed hvormed produktionen skal forøges.

telse hos forfatterne at en betydelig del af kapitalforøgelsen – under minimum-varianten endog hele denne forøgelse – vil være nødvendig blot for at neutralisere den formodede virkning af den stigning i knapheden på jord og andre naturgivne produktionsbetingelser som følger med folketallets vækst.

At det her drejer sig om et meget pessimistisk overslag for Asiens økonomiske fremtid bliver også klart når man sammenligner bogens tal med tilsvarende tal fra to tidligere forsøg på at bedømme de økonomiske udsigter i Asien ved indsættelse af værdier i en Cobb-Douglas funktion. Det drejer sig dels om nogle »illustrerende vækstmodeller« for typisk asiatiske forhold udarbejdet af FN's økonomiske kommission for Asien (ECAFE), dels om en vækstmodel for Indiens økonomi i perioden 1950/51–1970/71 udarbejdet af en indisk økonom. Tallene ser således ud¹⁾:

	Produktionens elasticitet med hensyn til			»Autonom« vækstrate Procent pr. år
	Beskæf- tigelse	Kapi- tal	Til- sammen	
ECAFE (Asien)	0.70	0.30	1.00	0.75
Palvia (Indien) { landbrug	0.50	0.50	1.00	1.00
{ ikke-landbrug.	0.75	0.25	1.00	
»The Economic World Balance«...	0.35	0.50	0.85	0.02–0.27

De andre forfattere anslår altså en årlig produktionsstigning på $\frac{1}{4}$ til 1 pct. som samlet resultat af alle »baggrundsfaktorenes« virksomhed, medens den foreliggende bog, selv under den mest optimistiske variant, som foran nævnt har en årlig produktionstilvækst på sølle 0,27 pct. på denne konto.

IV

En god del af forklaringen på dette sortsyn når det gælder Asiens fremtid får man i kapitel V B, som behandler udsigterne for efterspørgsel og produktion af næringsmidler. Dette afsnit er placeret lidt kuriøst som en underafdeling under kapitlet om *naturen*. Den strenge inddeling af bogen efter de fire vækstfaktorer krævede åbenbart at alt skulle indrangeres under een af disse, og man tænkte vel så at landbrug har jo da noget at gøre med jorden, altså med naturen. Betragtningen kan synes selvfølgelig, men er måske en farlig forenkling af verdens, og specielt u-landenes, landbrugsproblem: Med de fremskridt der sker i landbrugsteknikken bliver det mindre og mindre rimeligt at betragte selve landbrugsarealet som en strategisk faktor for landbrugsproduktionens vækst. Om et givet land eller en given region kan opnå den vækst i produktionen af næringsmidler som befolkningsudviklingen i de kommende årtier vil nødvendiggøre er med andre ord betinget af investeringer, af bedre oplysning og af ændringer i ejendoms- og forpagtnings-systemer langt mere end af forskelle i mulighederne for at udvide landbrugsarealet.

Men bortset fra den lidt uheldige placering er afsnittet om næringsmidlerne (side 133–170) med sine meget omfattende og grundige beregninger nok det mest givende i bogen. Gangen i undersøgelsen kan ganske kort sammenfattes således:

Først opstilles for hver af regionerne et skøn over forbruget omkring 1955 af vegetabilier til direkte ernæring og til foder. Skønnet er bygget op på grundlag dels

1. Se »Growth Models for Illustrating the Effects of Alternative Employment and Investment Policies« i *Economic Bulletin for Asia and the Far East*, Vol. IX, no. 1, United Nations, juni 1958, og C. M. Palvia: *An Economic Model for Development Planning*, Institute of Social Studies, s'Gravenhage, 1953. Dette er blot de to skøn som tilfældigvis er anmelderen bekendt. Det er sandsynligt at der findes flere.

af oplysninger om produktionen, dels af tal for høstens anvendelse¹. Dernæst skal behovet for 1980 bestemmes. To ingredienser tages fra andre kapitler, nemlig befolkningsudviklingen (kap. III) og de flere gange nævnte skøn for indkomststigningen (kap. VII). Fra FAO-undersøgelser tages forbruget pr. indbygger af kalorier og dyrisk protein samt dette forbrugs indkomst-elasticitet, beregnet på grundlag af *cross-section* data.

Efter at det forventede behov for hver region således er anslået skal dernæst bestemmes om og hvordan dette behov kan dækkes, ved produktion og import². Fremgangsmåden er her at opstille skøn over den produktionstilvækst der i hver region kan ventes som følge af (1) udvidelse af det dyrkede areal, (2) øget brug af kunstgødning, og (3) bedre vandforsyning. Når den samlede virkning af disse tre faktorer adderes for hele verden nås en 1980-produktion der for minimums- og maksimumsvarianten skal forhøjes med henholdsvis 7 og 13 pct. for at give det opstillede verdensbehov for 1980 (se tabel V 15).

Der mangler nu kun en sidste operation: Man gør det tankeeksperiment at denne manko i verdensproduktionen på 7 (resp. 13) pct. faktisk vil blive elimineret, og at dette vil ske derved at hver af de ni regioner så at sige påtager sig sin proportionale andel af denne ekstra produktionsopgave (se kol. 6-7 i tabel V 15). Det forudsættes med andre ord at andre faktorer end de tre lige nævnte (areal, gødning og vand) i hver enkelt region giver samme procentvise produktionsstigning, minimalt 7 pct. og maksimalt 13 pct.

Ved denne fremgangsmåde opnår forfatterne at der bliver overensstemmelse mellem globalt behov og global produktion, og at handelen med næringsmidler mellem de ni regioner fremkommer som den residualt bestemte størrelse. Disse tal for regional nettoimport og -eksport af næringsmidler er virkelig opsigtsvækkende. Nedenstående oversigt viser hvordan tallene fremkommer for de to regioner, der viser det største under-, resp. overskud for 1980. Det drejer sig om vegetabiliske føde- og fodermidler, og enheden er foderværdien af en million tons byg. (Tallene er taget fra tabel V 10 og tabel V 16).

For den samlede handel mellem de ni regioner i 1980 viser beregningerne et kvantum svarende til foderværdien af minimalt ca. 200 og maksimalt ca. 300 millioner tons byg. For at disse tal kan komme i det rette perspektiv må det nævnes

1. Det forekommer ikke helt berettiget når forfatterne (side 146) fremstiller sagen som om det var lykkedes at gennemføre to af hinanden delvis uafhængige målinger, der giver samme resultat og således i nogen grad bekræfter hinanden. Forholdet er det, at resultatet af de beregninger der bygger på produktionens anvendelse, når det konfronteres med tallet for den del af udbyttet, der groft kan bestemmes ad produktions-statistisk vej, giver en residual bestemmelse for verden som helhed af den store ubekendte — udbyttet af græsningsarealerne — der ikke på forhånd kan afvises som urimelig. Der er altså ikke tale om en bekræftelse, men blot om en mangel på afkræftelse.
2. Under diskussionen af hvilke faktorer der skal tages i betragtning ved skøn over fremtidig vækst i landbrugsproduktionen forekommer denne mærkelige passus (side 156): »*Last but not least we must try to forecast price developments for vegetable crops, as the necessary increases of production are more likely to come about if prices for vegetable products rise.*» For et enkelt land kunne det vel have mening således at betragte prisen som en uafhængig variabel, men når det gælder projektioner for hele verden over de næste 25 år synes det bagvendt at ville forudsige de relative priser for dernæst på dette grundlag at bedømme om den produktionsstigning der skønnes nødvendig for bibeholdelse af uændrede prisforhold kan opnås. Denne tankegang fastholdes da heller ikke i det følgende.

1955:	Asien		Latinamerika	
Produktion.....	567		286	
Nettoeksport (+) eller -import (÷) for regionen.....	÷ 3		+ 11	
1980:	Min.	Max.	Min.	Max.
Behov.....	960	1109	400	454
Produktion.....	854	929 ¹	479	571
Nettoeksport (+) eller -import (÷) for regionen.....	÷ 105	÷ 180 ¹	+ 79	+ 117

at den interregionale handel i disse varer omkring 1955 (ifølge tabel V. 7) udgjorde et kvantum svarende til ca. 40 millioner tons byg. Det drejer sig altså om en projektion hvorefter verdenshandelen i korn og andre vegetabiliske føde- og fodermidler i løbet af 25 år skulle femdobles (efter minimalvarianten) eller mere end syvdobles (efter maksimalvarianten)².

Det er ejendommeligt at forfatterne er blevet stående ved disse residualt bestemte tal for udenrigshandelen i stedet for at tage dem som et fingerpeg om at der må være noget i de foregående betragtninger og beregninger som ikke rimer. Efter anmelderens skøn må disse projicerede import- og eksporttal for korn etc. afvises som helt urealistiske. Det afgørende er ikke at en kornhandel af dette omfang måtte forudsætte enorme investeringer i skibe, havne og interne transportmidler,³ men at man ikke kan se hvordan selv den ganske beskedne fremgang i den asiatiske levestandard som forfatterne forudsætter kan forenes med en efterslæbning i landbrugsproduktionen som afsætter et så enormt importbehov for levnedsmidler. For at være realistisk måtte dette fremtidsbillede forudsætte en usandsynligt gunstig udvikling af den asiatiske eksport af industrivarer; dette ville atter forudsætte et gennembrud for industriproduktionen i Asien som vanskeligt kan tænkes at gå hånd i hånd med en ganske utilfredsstillende vækst på landbrugsområdet.

Også i dette kapitel møder man altså en påfaldende pessimistisk bedømmelse af specielt Asiens økonomiske fremtidsudsigter. Det kan måske være klagende at sammenligne den i bogen anslåede årlige vækstrate for produktion af vegetabiliske føde- og fodermidler med faktiske og projicerede vækstrater i Indien (for slet ikke at tale om Kina):

	Landbrugsproduktionens gnsnl. årlige vækst pct.
»Economic World Balance«. Asien, 1955-80 ..	1.7-1.9
Faktisk udvikling, Indien ca. 1950-ca. 1960...	3.0-3.5
Mål for 3. femårsplan, Indien 1960/61-65/66...	5.5-6.0

Det er ganske vist tilladt at betragte den nyeste indiske femårsplans produktionsmål for 1965/66 som meget frimodigt, og det må også huskes at der er forskel på

1. Tabel V. 16 viser en produktion på 903 og et importbehov på 206 millioner »tons«, men dette skyldes en regnefejl på side 164, hvor tallene for Mellemøsten og Asien i tabellens kolonne 9 åbenbart skal være 164.1 i stedet for 159.5.
2. Svarende til de stærke udsving på udenrigshandelen er der en påfaldende ringe variation i de vækstrater for produktionen, der projiceres for de enkelte regioner. For syv af de ni regioner ligger den (maksimalt) anslåede årlige vækstrate indenfor grænserne 1.75-2.25 pct., og kun for Sovjetunionen og Latinamerika kommer procenten op på 2.8. (Se sidste kolonne i tabel V. 15).
3. Disse konsekvenser nævnes i bogen, side 167 f.

hvad der kan opnås ved en kraftanstrengelse i en kortere årrække og den stignings-takt der kan fastholdes gennem et kvartsekel; men alligevel er der en slående kontrast mellem den beskedne vækstrytme for Asien som den foreliggende bog arbejder med og de forventninger der næres i de asiatiske lande, i hvert fald i Indien og Kina som jo dækker langt den største del af regionens befolkning.

Kritikken af disse skøn kan måske sammenfattes ved at sige at forfatterne bedømmer udsigterne for landbrugsproduktionen hovedsagelig på grundlag af en (iøvrigt pessimistisk) opfattelse af de naturgivne betingelser og altså uafhængigt af skønnet over efterspørgslen vækst. Det er næppe realistisk – navnlig ikke i en projektion for et så langt tidsrum som 25 år – således at behandle efterspørgsels- og udbudsfunktionerne som om de var uafhængige af hinanden. Man må vel tværtimod antage, at der er en ret stærk sammenhæng som skyldes reaktioner både i den statslige og i den private sfære. I den statslige sfære har udviklingsplanerne jo netop den funktion at forudse – og eliminere – flaskehalsene. Hvis f.eks. en stærk befolkningsstigning og dermed en stærk stigning i efterspørgslen efter næringsmidler kan forudses, vil dette i sig selv føre til at udbudskurven forskydes, idet landbrugsproduktionen vil blive fremmet ved tildeling af større kapitalmidler og på anden måde. På det private plan må der være en lignende mekanisme, navnlig i et primitivt og traditionelt landbrug, idet et stigende befolkningspres i sig selv stimulerer til nyopdyrkning, jordforbedring, boligbyggeri og andre landbrugsinvesteringer som ikke ville have fundet sted uden befolkningsstigningen.

Disse sammenhænge synes der slet ikke at være taget hensyn til i den foreliggende bog. Det springende punkt er i tabel V. 15 hvor det som allerede nævnt er antaget at »restgruppen« af vækstfaktorer i landbruget, der rummer så vigtige ting som fremgang i almindelig oplysning, forbedrede dyrkningsmetoder, ændringer i ejendoms- og forpagtningsforhold, kreditordninger, etc., i hver af de ni regioner har ganske samme relative virkning på produktionen, uanset om den enkelte region skønnes at ville få et underskud at dække eller et overskud at finde afsætning for.

De kritiske bemærkninger der er fremsat i det foregående må alle tages med det forbehold, som allerede er nævnt, at mange af beregningerne i en bog af denne art uundgåeligt bliver stærkt subjektive og derfor anfægtelige. Konklusionerne må i tilsvarende grad blive vage og så stærkt omgærdet med forbehold at det nærmer sig det intetsigende. Den der vil måle bogens værdi alene ved de udtrykkelige konklusioner der kan drages om den økonomiske verdensbalances kommende forskydninger måtte nok betvivle at resultatet er indsatsen værd. Men i arbejdet af denne art er der et dialektisk forhold mellem mål og midler: Værdien af en sådan studie ligger for en stor del deri at den giver en anledning til at artikulere, at gennemdrøfte, og i nogen grad at gennemregne, sammenhængen mellem en stor del af de elementer som er med til at bestemme økonomisk vækst og dermed økonomiske og politiske magtforhold. Da den foreliggende bog så grundigt gør rede for sine forudsætninger og beregningsmetoder opfylder den i høj grad denne funktion som vejleder for fremtidig forskning på området. Denne vil på nogle områder finde en opfordring til at trænge dybere frem ad den vej som bogen slog ind på, i andre henseender vil bogen nok virke som en advarsel mod bestemte fremgangsmåder, men det er jo også en nyttig funktion.

Såvidt indholdet. Det er allerede nævnt at bogen har formelle mangler i flere henseender; værst er sproget og stilen, og det er nødvendigt at gøre et par harske bemærkninger herom.

Bogen er oversat til engelsk – men hvilket engelsk! Det værste er ikke at der er et stort antal direkte fejlagtige oversættelser¹; mere alvorligt er det at teksten helt igennem er knudret, oversat på en generende ordret måde, således at det danske forlæg overalt skinner igennem. Oversætteren har åbenbart intet kendskab til økonomisk terminologi og tankegang og har derfor ikke haft mulighed for at bedømme hvor langt han kunne fjerne sig fra en slavisk leksikalisk gengivelse af de danske ord.² Resultatet er blevet at bogen fremtræder i en sprogdragt som engelske læsere vil finde uklædelig.

Det er ikke småligt at opholde sig ved den sproglige form. Ved sit emne (og nu ved hovedforfatterens internationale placering) har bogen alle betingelser for at blive læst overalt i verden hvor man giver sig af med problemer om økonomisk vækst. Man må imidlertid frygte at engelske akademiske kredse på grund af bogens ubehjælpssomme sprog vil tage den mindre alvorligt end den efter sit indhold fortjener. Hvis der skulle blive tale om et nyoptryk bør forlæggerne (Munksgaard og North Holland) ikke vige tilbage for at bringe sprog og stil i en stand som svarer til deres prætentioner som internationale forlag.

Mogens Boserup.*

1. Som en smagsprøve anføres, fra en meget længere liste, ti tilfælde hvor det ikke blot drejer sig om et uheldigt ordvalg men om en direkte forkert oversættelse. I parentes angives det formentlig korrekte ord; tallene henfører til siden: 42 agencies (agents eller activities); 143 oxen (cattle); 154 explain (justify); 225 earth (land); 226 visualize (illustrate); 229 earth (world); 231 public (government); 237 theoretically (potentially); 243 coherent (integral); 262 indemnities (repayments).
2. Sommetider må kritikken dog rettes mod den danske tekst der ligger bag. Således tales der (side 107) om at bestemme kapitalmængden for »areas that together cover the entire land surface of the earth«. Det skal vel betyde »the world«, kort og godt.

* Konsulent ved Grønlandsudvalget af 1960.

ØKONOMISK KONGRES I WIEN.

International Economic Association, af hvilken Nationaløkonomisk Forening er medlem, afholder sin 2. kongres i Wien i dagene d. 30. august til 6. september 1962.

Kongressens emne er *Economic Development*, og det tilsendte program er fastlagt således:

Thursday 30 August: Morning: Plenary Session. Opening of the Congress. The Problems of Economic Development. By the president (Professor Austin Robinson).

Thursday 30 August: Afternoon: The Congress will divide into four sections.

Section 1: The Determinants of Economic Development. Chairman: The President (Professor Austin Robinson).

Section 2: Industrialisation and Methods of Increasing Labour Productivity. Chairman: Professor Clark Kerr.

Section 3: Techniques and Problems of Development Planning. Chairman: Professor J. Tinbergen.

Section 4: The Stabilisation of Primary Producing Economies. Chairman: Professor A. Lewis.

Thursday 30 August: Afternoon, to Wednesday 5 September: Afternoon: Meetings of sections to discuss papers that are being planned for each section by its chairman:

Thursday 6 September: Morning: Plenary session. Conclusion of the Congress. Reports by chairmen of the sections on the work of the sections.

Alle medlemmer af Nationaløkonomisk Forening har adgang til kongressen. Kongresgebyret er 10 § eller modværdien heraf i anden valuta.

Anmeldelse om deltagelse kan ske til *Österreichisches Verkehrsburo, Wien 1, Friedrichstrasse 7, Østrig*, hvorefter bureauet vil tilsende tilmeldingsblanket og oplysning om hotelmuligheder. Det tilrådes at foretage anmeldelse i god tid.

Nationaløkonomisk Tidsskrift forsinket.

Som følge af overenskomstsituationen i foråret samt mangel på arbejdskraft i forbindelse med sommerferier er dette nummer af tidsskriftet blevet forsinket i trykkeriet. Trykkeriet har til gengæld lovet af medvirke til fremskyndelse af næste nummer.

B O G A N M E L D E L S E R

Guide to Legislation on Restrictive Business Practices: Europe and North America. Texts, Explanatory Notes, Decisions, Bibliography. (Vol. III, 263 sider — EPA/OEEC. Paris 1966 — 35 sh).

En omtale af bind I & II af denne den første håndbog i offentlig monopolkontrol i de vestlige lande findes i tidsskriftets hæfte 1-2, 1960, side 97-98. Nu foreligger bind III, der omfatter Østrig, Canada, Portugal, Den europæiske Kul- & Stålunion (E.C.S.C.) og Det europæiske Fællesmarked (E.E.C.), og et fjerde bind, omfattende Belgien, Luxembourg og Svejts meddeles at være under udarbejdelse. Derimod siges der intet om, at der forberedes et afsnit om EFTA-konventionens konkurrenceregler, som jo ellers nok kunne have interesse.

Bind III er opbygget efter det samme mønster som de to første bind. Der er altså også her mulighed for at sikre sig en stadig a-jourføring af værkets oplysninger, idet der løbende vil blive udsendt løbende med tillæg og ændringer til indsættelse i håndbogens fikse ringbind i stedet for de sider, der efterhånden vil blive forældet. Abonnementsprisen for disse supplementsider beregnes bagud pr. år efter det levere sideantal i forhold til en standardtaxt på 7s.6d. pr. 100 sider.

I det nye bind er det vel nok afsnittet om Fællesmarkedet, som særligt vil interessere en større offentlighed. Det er jo almindelig kendt, at der både i EFTA-konventionen og i EEC-traktaten findes visse regler om monopol og konkurrencebegrænsende aftaler m.m., men reglernes praktiske rækkevidde er endnu ganske uafklaret. Man griber derfor med begærlighed enhver ny kilde til information om denne side af markedsplanerne, ikke mindst når det som her drejer sig om en fremstilling,

der hidrører fra direktøren for det EEC-kontor, som beskæftiger sig med monopolspørgsmålene.

Desværre kan jeg ikke sige, at jeg efter gennemlæsning af dette afsnit på 32 sider er blevet stort klogere på EEC-reglernes rækkevidde i praxis. Afsnittet indeholder en forbilledlig klar gennemgang af, hvad der er baggrunden for og meningen med traktatens monopolregler, og disse er desuden aftrykt samlet i deres helhed. Men forfatteren bevæger sig overalt på kattepoter og udtaler sig kun i almindeligheder.

Der er f. ex. ikke et ord om den meningsbrydning, der har fundet sted m.h.t. reglernes praktiske anvendelse i traktatens hidtidige gyldighedsperiode, som dog ellers nu dækker en periode på 3 år, og som bl. a. har sat sig spor i, at man i EEC's hovedkvarter i Bruxelles har oprettet »General-direktoratet for Konkurrence«, der er opdelt i fire direktorater, som igen er opdelt i underafdelinger og kontorer.

Og man får heller ikke at vide, om Ministerrådet har udsendt generelle retningslinjer og tydeliggørende direktiver, således som det iflg. traktatens § 87 havde pligt til det inden udløbet af treårsperioden. Fremstillingen tyder dog forskellige steder på, at dette ikke er tilfældet, og forklaringen er jo nok den, at de 6 medlemslande ikke har kunnet enes på dette punkt. Indtil udgangen af 1960 krævedes sådanne generelle reguleringer nemlig enstemmighed, men derefter kan de vedtages ved stemmeflertal. Om det så gør sagen lettere i praxis, er et andet spørgsmål.

Heller ikke konkrete afgørelser i enkelttilfælde omtales, skønt man dog ellers ved, at sådanne sager har foreligget. Det underafsnit, som iflg. værkets standarddisposition bærer overskriften: »A selection of Administrative and Court Decisions« fremtræder med helt blank side, og til overskrif-

ten er der føjet en fodnote om, at der kun foreligger så få afgørelser, at det endnu er for tidlig at drage nogen konklusion af dem. Som læser ville man imidlertid have været tilfreds med mindre. Blotte antydninger af, hvilket spørgsmål der har foreligget, og hvordan de er afgjort, ville have været af interesse.

EEC-traktatens monopolbestemmelser er efter deres ordlyd langt mere vidtgående end de tilsvarende bestemmelser i EFTA-konventionen. F.eks. indeholder traktatens artikel 85 et generelt forbud imod »...all agreements between firms, all decisions by associations of firms and all concerted practices likely to affect trade between Member States and which have the object or effect of preventing, restraining or distorting competition within the Common Market...«. Og i artikel 86 forbydes det tilsvarende »...one or more firms to abuse a dominant position in the Common Market«. Selv om der under visse, efter ordlyden snævre, betingelser er mulighed for at få dispensation for kartelforbundet i artikel 85, leder disse kategoriske forbudsbestemmelser tanken hen på en monopollovgivning af amerikansk type, men til dato synes det altså ikke at være kommet meget læn-

gere end til papiret. Når alt kommer til alt, er der måske større realitet i EFTA-konventionens mere moderate regler om modvirkning i visse tilfælde af internationale monopoldannelser inden for 7-landenes område.

Bind III slutter med en »Selected international bibliography« indeholdende 143 titler på bøger, artikler, tidsskrifter m.m. om monopolspørgsmål. Det kan intetsteds ses, hvilke principper der har ligget til grund for udvælgelsen, men man synes fortrinsvis at have interesseret sig for litteratur om internationale konkurrencebegrænsninger, altså vedrørende mindst to lande. En sådan afgrænsning forekommer også rimelig af den grund, at hvert af værkets nationale afsnit slutter med en bibliografi for vedkommende lands interne forhold.

Til trods for de påpegede mangler betegner bind III en nyttig fortsættelse af den lovende linje, der blev påbegyndt med bind I & II, og alt i alt medfører de tre bind en kolossal arbejdslettelse for enhver, der ønsker at orientere sig på monopollovgivningens stadigt mere betydningsfulde område.

Søren Gammelgård.*

* Professor ved Handelshøjskolen i Aarhus.

DANMARKS NATIONALBANK

BALANCE DEN 31. AUGUST 1961

AKTIVER

	1000 kr.
Guldbeholdning	68.377
Fordringer på udlandet	1.285.404
Veksler på indlandet	80.567
Lån på værdipapirer	69.600
Lån mod statens garanti	14.353
Konto kurant	284.718
Statsforskrivning i h.t. lov af 19. december 1959	2.750.000
Obligationer og aktier	549.869
Skillemønt	15.314
Garantier	43.583
Forskellige debitorer	68.416
	<hr/>
	5.230.201

PASSIVER

	1000 kr.
Seddelomløb	2.980.545
Grundfond	50.000
Reservefond	85.000
Sikrings-konto for obligat. og aktier	48.053
Sikrings-konto for andre aktiver	60.000
Danmarks Nationalbanks obligationer af 1936	4.000
Folio	175.352
Konto kurant	69.819
Indlånsbeviser	351.800
Kreditbeviser	13.700
Finansministeriets løbende konto	1.144.400
Forpligtelser over for udlandet	107.171
Garantier	43.583
Forskellige kreditorer	96.778
	<hr/>
	5.230.201

Diskonto og rediskonto ..... 6½ pct.

August 1961

Afregnet over bankernes check clearing i København og Århus 6.007 mill.kr.

SKIBSBYGNING
REPARATIONER
DIESELMOTORER
med og uden
TURBOLADNING

BURMEISTER & WAIN

København · Danmark

H. C.
Købe
Miner

Den moderne bank

I ALLES TJENESTE

FÆLLESBANKEN

FOR DANMARKS SPAREKASSER A/S

H. C. Andersens Boulevard 37
København V
Minerva 123

RÅDHUS AFDELING:
Rådhuspladsen 14
Minerva 7520

ANDELSBANKEN

A.m.b.A.

HOVEDKONTOR

AXELBORG-KØBENHAVN

AFDELINGER OG KONTORER OVER HELE LANDET

STATSANSTALTEN FOR LIVSFORSIKRING

ÆLDST . STØRST . STATSGARANTERET

Creditkassen for Landejendomme i Østifterne (Landcreditkassen)

Anker Heegaardsgade 4, København V

Yder Laan i Landbrug, Skov- og Havebrug
samt Grundforbedringslaan

ARBEJDERNES LANDSBANK

KØBENHAVN . ESBJERG . ODENSE . ÅRHUS

100 kontorsteder på Sjælland.

Hovedkontor:

Vester Voldgade 107, København V.
tlf.: C. 6666.

Aktieselskabet

Aarhus Privatbank

Aarhus
Hovedkontor

København
Nygade 1

BIKUBENS FORVALTNINGSAFDELING

påtager sig bestyrelse af

kapitaler, der vil være at båndlægge i henhold til testamente, gavebrev, separations- og skilsmissevilkår el. lign.,

legatkapitaler,

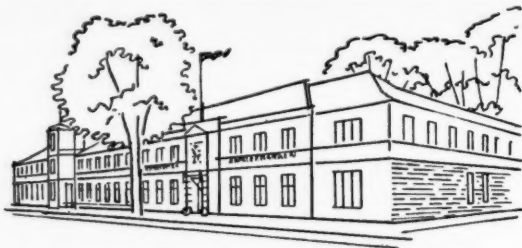
pensionsfonds,

kapitaler, der skal tjene til sikring af periodiske ydelser og

kapitaler iøvrigt efter nærmere aftale.

Vedtægter udleveres i Bikubens filialer eller ved henvendelse i

Forvaltningsafdelingens kontor, Silkegade 8, K., tlf. centr. 133,
der giver alle oplysninger.

AMAGERBANKEN

AKTIESELSKAB

FILIALER OVER HELE AMAGER

EN GOD BANKFORBINDELSE ER PENGE VÆRD

Åbent depot

Obligationer, aktier og andre værdipapirer modtages til opbevaring.

Kapitalforvaltning

Båndlagte kapitaler, legatmidler, pensionsfonds og lignende forvaltes.

SPAREKASSEN

for

Kjøbenhavn og Omegn

FORVALTNINGSAFDELINGEN . NIELS HEMMINGSENSGADE 24 . MINERVA 5740

**Sikkerhed i Danmarks jord
land og by**

Lån med løbetid 60, 43 eller 30 år — samt i særlige tilfælde 10 år — ydes i faste ejendomme i by og på land inden for Østifternes og på Samsø

Cirkulerende kasseobligationer ca. 3,9 milliarder kr.

Indskrivningsafdelingen forvalter vederlagsfrit obligationsbeløb fra 10.000 kr.

Jarmers Plads 2, København V. Tlf. C. 8501

KØBENHAVNS KREDITFORENING

GAMMELTORV 4 . C. 7236

Redaktion og annonceekspedition: Nyhavn 38^a, København K., telefon Minerva 7858.
Tidsskriftets Bogladepris: 20 kr. pr. årgang, enkeltsalg 5 kr. pr. nr., 10 kr. pr. dobbelt nr.

BOGANMELDELSER I DETTE HEFTE

Side

Guide to Legislation on Restrictive Business Practices: Europe and North America—
Texts, Explanatory Notes, Decisions, Bibliography (Søren Gammelgaard)..... 123

MODTAGEN LITTERATUR

CONAN, A. R.: The Rationale of the Sterling Area. Macmillan & Co. Ltd. London 1961. 133 s. Sh 21. — DEVONS, ELY: Essays in Economics. George Allen & Unwin, London 1961. 203 s. Sh 25. — EINZIG, PAUL: A dynamic theory of forward exchange. Macmillan & Co. Ltd. London 1961. 573 s. Sh 60. — ELLIS, H. S. (ed.): Economic Development for Latin America. Macmillan & Co. Ltd. London 1961. 449 s. Sh 45. — FABRICANT, SOLOMON: Towards a Firmer Basis of Economic Policy. National Bureau of Economic Research. New York 1961. 85 s. — GERSDORFF, RALPH von: Portugals Finanzen. Ernst & Werner Gieseking. Bielefeld 1961. 280 s. DM 18,80. — HAGUE, D. C. (ed.): The Theory of Capital. Macmillan & Co. Ltd. London 1961. 415 s. Sh 50. — HANDEL, P. V.: Electronic Computers. Springer Verlag, Wien 1961. 235 s. \$ 11,80. — HANSEN, BENT (ed.): The Swedish Economy. Konjunkturinstitutet, Stockholm 1961. 87 s. — HEGELAND, HUGO (ed.): Money, Growth, and Methodology. CWK Glerup, Lund 1961. 509 s. — HICKS, U. K.: Development from Below. Oxford University Press, London 1961. 549 s. Sh. 35. — LAMFA LUSSY, A.: Investment and Growth in Mature Economies. Macmillan & Co. Ltd., London 1961. 206 s. Sh 31/6. — LINDER, STAFFAN BURENSTAM: An Essay on Trade and Transformation. Almqvist & Wiksell og John Wiley & Sons, New York og Uppsala 1961. 167 s. Sv. kr. 28.—. — MINTZ, ILSE: American Exports During Business Cycles 1879–1958. National Bureau of Economic Research, New York 1961. 92 s. \$ 1.—. — MUNTHE, PREBEN: Horisontale Karteller. Universitetsforlaget, Oslo 1961. 172 s. N. kr. 26.—. — MUNTHE, PREBEN: Produsentens Vertikale Markedspolitikk som Pristeoretisk Problem. Universitetsforlaget, Oslo 1960. 62 s. N. kr. 12.—. — NORGES OFFICIELLE STATISTIKK: Nationalregnskab 1938 og 1946–58. Statistisk sentralbyrå, Oslo 1961. 53 s. — O.E.E.C.: Liberalisation of Current Invisible and Capital Movements. O.E.E.C.: Paris 1961. 47 s. — OHLSSON, INGVAR: On National Accounting. National Institute of Economic Research, Stockholm 1961. 353 s. Sv. kr. 25.—. — PAUNIO, J. J.: A Study in the Theory of open Inflation. Bank of Finland Institute for Economic Research, Helsinki 1961. 141 s. — PHELPS, CLYDE WILLIAM: Commercial Credit Insurance as a Management Tool. Commercial Credit Co., Baltimore 1961. 111 s. — REES, ALBERT: New measures of wage-earner compensation, 1914–57. National Bureau of Economic Research, New York 1960. 25 s. \$ 0.75. — SVENSKA FINANSDEPARTEMENTET: Automatisk databehandling inom folkbokförings- och uppbördsväsendet. Iduns tryckeriaktiebolag, Stockholm 1961. 228 s. — SVENSKA FINANSDEPARTEMENTET: Reviderad Nationalbudget För År 1961. Isaac Marcus, Stockholm 1961. 87 s. — SVENSKA FINANSDEPARTEMENTET. Sparstimulerande Åtgärder. Iduns tryckeriaktiebolag, Stockholm 1961. 121 s. — SVENSKA FINANSDEPARTEMENTET: Stämpel- och Expeditionsavgifter. Iduns tryckeriaktiebolag, Stockholm 1961. 294 s. — THEIL, H.: Economic Forecasts and Policy. North-Holland Publishing Co., Amsterdam 1961. 567 s. Sh 40. — THEOCHARIS, REGHINOS D.: Early Developments in Mathematical Economics. Macmillan & Co. Ltd., London 1961. 142 s. Sh 28.

Bøgerne kan fås til anmeldelse ved henvendelse til redaktionen

Redaktion og priser som vanligt

Ved en Ostepind

Selv gammel Kærlighed kan stundom ruste.
Og svigefuld var ofte Venskabs Haand.
Men Kærligheden mellem gamle Oste
forbindes ved det fælles stramme Baand.

O, hvilket Emne for en Madsvends Harpe!
Her mødes, frigjort for hvert jordisk Nag,
de blide Sjæle med de meget skarpe
i Ly af Ostekløkkens klare Tag.

I denne Liga er hvert Venskab prøvet,
og Livet leves som en evig Svir.
Kun Schweizerosten synes dybt bedrøvet
og tørrer Øjet i sit Sølvpapir.

Dog — Klokkens andre Oste blir ej bløde,
fordi hun stadig græder Kinden vaad.
Da hun om lidt en fyrig Snaps skal møde,
de veed, at Taarerne er — Glædesgraad.

Fra Morten Madsvend's
»Det Danske Bords Glædere«.

AALBORG TAFFEL AKVAVIT

